

PL ISSN 0066—6890

POLSKA AKADEMIA NAUK • INSTYTUT PAŃSTWA I PRAWA
ZAKŁAD KRYMINOLOGII

ARCHIWUM KRYMINOLOGII

TOM X

WROCŁAW • WARSZAWA • KRAKÓW • GDAŃSK • ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

1983

SPIS RZECZY

Dr Anna Kossowska

Adiunkt Instytutu Państwa i Prawa PAN

Teoria kontroli, społecznej w kryminologii..... 7

Dr Andrzej Siemaszko

Adiunkt Instytutu Problematyki Przestępczości

Przestępczość wielokrotnych recydywistów i stosowana wobec nich po-
lityka karna..... 23

I. Charakter badania.....	23
II. Charakterystyka badanej zbiorowości.....	25
III. Karalność badanych.....	28
IV. Struktura przestępczości.....	31
V. Skuteczność środków karnych.....	37
VI. Polityka karna wobec wielokrotnych recydywistów.....	42
VII. Wnioski końcowe.....	48

Mgr Irena Rzeplińska

St. asystent Instytutu Państwa i Prawa PAN

Efektywność nadzoru ochronnego (wyniki badań 232 recydywistów pod -
danych nadzorowi ochronnemu)..... 55

I. Wstęp.....	55
II. Sposób zakończenia nadzorów.....	57
III. Postępy resocjalizacji recydywistów w czasie trwania nadzoru.....	60
IV. Karalność i typ przestępczości recydywistów.....	61
V. Ostatni pobyt w zakładzie karnym.....	63
VI. Sylwetka społeczna badanych recydywistów.....	64
VII. Czynniki wpływające na skuteczność nadzoru.....	78
VIII. Dalsza karalność nadzorowanych po zakończeniu nadzoru.....	80
IX. Wnioski.....	83

MATERIAŁY STATYSTYCZNE

Dr Janina Blachut

Adiunkt Wydziału Prawa i Administracji UJ

Rodzaje oraz wymiar kar orzekanych przez sądy wobec skazywanych
kobiet w latach 1977-1980.....87

SUMMARIES OF CONTRIBUTIONS.....	103
PE3IOME	119

Anna Kossowska

TEORIA KONTROLI SPOŁECZNEJ W KRYMINOLOGII

1. Teoria kontroli społecznej jest stosunkowo mało znana polskiemu czytelnikowi. Inaczej niż niektóre inne perspektywy teoretyczne, nie znalazła ona, niestety, należytego odbicia w dotychczasowym piśmiennictwie naukowym w naszym kraju. W kryminologii światowej zainteresowanie tą teorią przybierało zmienne nasilenie w ciągu minionych dwóch dekad, niemniej panuje dość powszechny pogląd, że teoria ta stanowi znaczącą pozycję w teoretycznym dorobku współczesnej kryminologii.

Pojęcie kontroli społecznej jest jednym z podstawowych na gruncie socjologii, aczkolwiek nie wydaje się, aby termin ten był rozumiany jednoznacznie.

Janowitz¹ w swej analizie znaczenia pojęcia kontroli społecznej w rozwoju teorii socjologicznej wykazuje, jak wraz z rozwojem socjologii jako dyscypliny naukowej, począwszy od XIX w. aż po socjologię współczesną, zmieniał się znaczenie, jakie temu pojęciu przypisywano. Pierwotnie idea kontroli społecznej była centralnym pojęciem w analizie organizacji społecznej oraz rozwoju społeczeństwa przemysłowego, stanowiąc podstawę rozpatrywania ładu społecznego. W swoim najbardziej podstawowym znaczeniu termin „kontrola społeczna” odnosił się do zdolności społeczeństwa do samoregulacji (której nie można sprowdzać jedynie do socjalizacji) zgodnie z wartościami pożądanymi w danym społeczeństwie. Według Janowitza w końcu lat trzydziestych pojawiła się tendencja — obecnie dominująca — do zawężania znaczenia pojęcia „kontrola społeczna” do określania procesu konformizmu wobec norm w następstwie socjalizacji. Janowitz jest zdania, że to zawężenie zakresu znaczenia jest szkodliwe z punktu widzenia teorii w socjologii.

Nie wdając się w tym miejscu w dyskusję z Janowiczem, czy rzeczywiście obecnie przyjęte znaczenie terminu kontrola społeczna stanowi regres w rozwoju teorii w socjologii, chcę jedynie zauważyć, że znaczenie to jest w dalszym ciągu niezmiernie szerokie, jako że obejmuje nie tylko elementy socjalizacji jednostki, ale i takiej organizacji społeczeństwa (czy grupy społecznej), która powoduje, że możliwe jest

¹ M. Janowitz: *Sociological Theory and Social Control*, „American Journal of Sociology”, 81, 1975, nr 1.

regulowanie zachowań członków społeczeństwa zgodnie z przyjętymi normami i wartościami.

Jest rzeczą interesującą, że w kryminologii pojęcie kontroli społecznej — mimo że traktowane na ogół jako niezmiernie ważne i powszechnie stosowane — jest także (mimo istotnego przecież zawężenia terminu do potrzeb tej dziedziny wiedzy do sfery zachowań przestępczych) uważane za kontrowersyjne. Widać to m.in. na przykładzie różnorodności typologii teorii kryminologicznych. Niektórzy autorzy podręczników kryminologii i prac teoretycznych² z tej dziedziny nie wydzielają w ogóle teorii kontroli społecznej, inni mówią o nich wprawdzie, ale z nie tajonym przekąsem jako o przejawie niezmiernie reakcyjnego sposobu widzenia problemu przestępczości³. Nawet ci autorzy, którzy zgodni są co to tego, że teorie kontroli społecznej są bardzo ważną Częścią dorobku teoretycznego w kryminologii, skłonni są przypisywać miano teorii kontroli społecznej różnym zgoła koncepcjom teoretycznym⁴.

Można zapewne znaleźć wiele przyczyn tych kontrowersji, sądzę jednak, że podstawowe są dwie. Po pierwsze, w przypadku teorii kontroli, społecznej spotykamy się ze szczególną trudnością w jednoznacznym definiowaniu elementów składowych teorii, a zwłaszcza w operacjonalizacji tych elementów na gruncie empirycznym. Po drugie, mamy zaś do czynienia z istotną różnicą podejścia do tego, co uważamy za podstawowe pytanie w rozważaniach na temat etiologii przestępczości. Główna bowiem różnica między teorią kontroli społecznej a innymi teoriami kryminologicznym polega na tym, że tamte zadają pytanie: co powoduje, że ludzie zachowują się niezgodnie z normą, łamią prawo, angażują się w zachowania dewiacyjne itd. ta zaś (tj. teoria kontroli społecznej) za najważniejsze uważa pytanie: jak to się dzieje, że ludzie nie łamią prawa, postępują zgodnie z normami, przestrzegają nakazów grupowych ogólnie rzecz biorąc — wykazują konformizm wobec obowiązujących w społeczeństwie norm i wartości. Zwolennicy teorii kontroli społecznej są bowiem zdania, że dopiero gdy poznamy warunki sprzyjające konformizmowi, będziemy mogli starać się odpowiedzieć na pytanie, co przyczynia się do wystąpienia zachowań dewiacyjnych.

Należałoby może w tym miejscu zaznaczyć, że mówiąc o teorii kontroli społecznej, w pełni zdajemy sobie sprawę, że tak jak wiele innych prób tłumaczenia

² Przykładem może być jeden z podstawowych podręczników kryminologicznych — G. V o i d : *Theoretical Criminology*. Zarówno w pierwszym wydaniu tej pracy (New York—Oxford 1958), jak i w drugim, znacznie poszerzonym i uwspółcześnionym przez T. J. Bernarda (New York—Oxford 1979) me wymienia się zupełnie teorii kontroli społecznej.

³ Szczególnie odnosi się to do przedstawicieli kryminologii radykalnej. Chodzi im przede wszystkim o to, że zwolennicy teorii społecznej zdają się akceptować istniejący system społeczny oraz zakładają, że w interesie społeczeństwa me leży swobodna ekspresja jednostki, a raczej taka modyfikacja jej zachowań, opartych na naturalnych popędach, aby były one zgodne z obowiązującymi w danym społeczeństwie normami

⁴Np. R. R. Kornhauser. omawiając szeroko perspektywę kontroli społecznej w kryminologii, odwołuje się przede wszystkim do prac Thrashera oraz Shawa i McKaya, które inni badacze skłonni są raczej klasyfikować jako odnoszące się do dezorganizacji społecznej. Patrz: R. R. K o r n h a u s e r : *Social Sources of Delinquency. An Appraisal of Analytic Models*. Chicago 1978. s. 51—138.

przyczyn zachowań dewiacyjnych, nie jest to teoria w ścisłym, naukowym tego słowa znaczeniu. Jest to raczej perspektywa badawcza, specyficzny punkt widzenia na zagadnienie etiologii przestępczości, próba uogólnienia zasad funkcjonowania mechanizmów uniformizujących zachowania społeczne. W tym opracowaniu ograniczymy się jedynie do przedstawienia podejścia socjologicznego i psycho-socjologicznego, nie odwołując się do ściśle psychologicznych teorii kontroli społecznej⁵.

2. P o d s t a w o w y m z a ł o ż e n i e m teorii kontroli społecznej jest uznanie, że jednostka ludzka uczy się zachowań społecznych w drodze socjalizacji. Celem socjalizacji jest doprowadzenie do internalizacji norm i wartości cenionych w danym społeczeństwie. Przebieg procesu internalizacji zależy głównie od rodzaju więzi jednostki z grupami pierwotnymi (mającymi podstawowe znaczenie w procesie socjalizacji), od spójności systemu norm, które ma przyswoić, oraz od tego, na ile konformizm wobec aprobowanych norm przynosi oczekiwane przez jednostkę korzyści.

Analiza literatury kryminologicznej, odnoszącej się do funkcjonowania kontroli społecznej zachowań dewiacyjnych, pozwala na wyłonienie nurtów teoretycznych kładących nacisk na różne elementy tej kontroli. Te elementy to: przebieg procesu socjalizacji i jego rezultaty, więzi społeczne oraz system norm i wartości. Oczywiście nie należy uważać, że są to trzy wykluczające się nawzajem podejścia teoretyczne — są one niewątpliwie komplementarne w stosunku do siebie. Różnica między nimi polega na specjalnym wyróżnianiu jednego ze wspomnianych wyżej elementów procesu kontroli.

Ogólnie można powiedzieć, że kontrola społeczna spełnia swoje zadanie wtedy, gdy w toku prawidłowej socjalizacji jednostka przyswaja sobie system norm i wartości danej grupy społecznej lub społeczeństwa poprzez uczestnictwo w grupie pierwotnej (rodzina, grupa koleżeńska). Proces uczenia się zachowań aprobowanych wymaga ścisłych, emocjonalnych więzi z innymi członkami tych grup oraz jasno zdefiniowanego i wewnętrznie spójnego systemu norm. Mamy tu do czynienia z milczącym, na ogół, założeniem, że w danym społeczeństwie występuje zgoda co do tego, jakie normy i wartości są najbardziej pożądane. Zwolennicy teorii kontroli społecznej przyjmują, że niezależnie od stopnia skomplikowania społeczeństwa, można wyróżnić pewien zestaw norm wspólnych dla różnych jego grup, nawet tych, których podkultura jest w zasadzie antagonistyczna wobec kultury dominującej w społeczeństwie pojmowanym jako pewna całość. Wszystkie uogólnienia co do funkcjonowania kontroli społecznej w dziedzinie zachowań przestępczych dotyczą jednostek tzw. normalnych, a także odnoszą się do takich zachowań przestępczych, co do których istnieje zgodność, że są szkodliwe ze społecznego punktu widzenia — w zasadzie tradycyjne przestępstwa kryminalne, które Toby⁶ nazywa *consensual* (przestępstwa, co do których „przestępczej“ natury istnieje zgodność opinii⁷).

Wymienić tu należałoby m.in. przedstawicieli kierunku psychoanalitycznego oraz prace H. J. Eysencka i G. Traslera.

⁶ J. T o b y : *The Socialization and Control of Deviant Motivation*, w: D. G l a s e r (ed.): *Handbook of Criminology*, Chicago 1974,

Prawdopodobnie można by tu także włączyć niektóre przestępstwa z kategorii *white collar crime*, ale zgoda społeczna co do stopnia ich szkodliwości społecznej jest niewątpliwie mniejsza.

3. Można wyróżnić trzy nurty rozważań teoretycznych dotyczących kontroli społecznej: a) nurt socjalizacyjny, b) nurt więzi społecznej, c) nurt systemowo-normatywny.

3.1.1. Pierwszy z omawianych nurtów teorii kontroli społecznej wyjaśnia przede wszystkim przebieg i rezultaty procesu socjalizacji.

Jednym z głównych przedstawicieli tego nurtu jest W. Reckless⁸. Jego teoria oddziaływań powstrzymujących — *containment theory* — powstała jako uogólnienie serii badań Recklessa i jego współpracowników nad związkami, jakie zachodzą między obrazem samego siebie (*self-concept*) a przestępczością. Badania te przeprowadzone były na próbach reprezentatywnych zbiorowości uczniów w mieście Columbus. Próby były dobrane na podstawie wskazania przez nauczycieli dobrze się zachowujących („dobrych”) chłopców, którzy prawdopodobnie nie popadną w konflikt z prawem, i sprawiających liczne kłopoty („złych”) chłopców, do których można przypuszczać, że staną się przestępcami. Okres katamnezy wynosił 4 lata. Według Recklessa i jego współpracowników wyniki wskazują, że nieletni uznani przez nauczycieli za „dobrych” byli w pełni akceptowani przez matki i mieli pozytywną wizję samego siebie, podczas gdy „źli” chłopcy mieli na ogół nie najlepsze stosunki z rodzicami, a ich samoocena była z reguły dużo mniej pozytywna. Wśród „złych” chłopców znacznie większy odsetek stanowili notowani w policyjnych i sądowych rejestrach nieletni przestępcy. Reckless i jego współpracownicy wnioskowali na podstawie tych wyników, że pozytywna samoocena może przeciwdziałać uwikłaniu w działalność przestępczą. „Dobra samoocena, niewątpliwie produkt udanej socjalizacji, powstrzymuje chłopców pochodzących ze slumsów od przestępczości, podczas gdy niska samoocena, efekt niepomysłnej socjalizacji, nie pomaga im w przeciwstawianiu się dewiacji, przyjaźnieniu się z kolegami będącymi przestępcami czy też w poddawaniu się wpływom przestępczej podkultury”⁹.

Badania stały się inspiracją do sformułowania teorii oddziaływań powstrzymujących. Oparta jest ona na powszechnie znanym spostrzeżeniu, że niemal wszyscy stykają się, aczkolwiek różnym stopniem intensywności, z wielością presji środowiskowych skłaniających do łamania prawa oraz prawie wszyscy mają wewnętrzne (biologiczne i psychologiczne) bodźce i skłonności do zachowań, które mogą zostać ocenione jako dewiacyjne. Zachowanie jednostki (zarówno dewiacyjne, jak i konformistyczne) jest w dużym stopniu rezultatem tych zewnętrznych presji, jak i wewnętrznych potrzeb. Jednakże na ogół do zachowań przestępczych nie dochodzi, są one powstrzymywane przez zewnętrzne i wewnętrzne czynniki hamujące.

W teorii oddziaływań powstrzymujących wyróżnia się następujące elementy kontroli społecznej:

1) Powstrzymanie zewnętrzne (*outer containment*). Polega ono na zewnętrznej presji wywieranej na jednostkę przez np. grupę pierwotną, społeczeństwo, państwo

⁸ W. Reckless: *The Crime Problem*, 4. wyd., New York 1967.

⁹ W. Reckless. S. Dinitz: *Pioneering with Self-Concept as a Vulnerability Factor in Delinquency*, „Journal of Criminal Law. Criminology and Police Science” 58. 1967.

i jego instytucje itp. w celu wywołania zachowań zgodnych z normami grupy. Presje te występują poprzez wdrażanie do pełnienia ról społecznie aprobowanych, afiliację do społeczności i tradycji, wykształcenie poczucia identyfikacji i przynależności oraz kontrolę bezpośrednią.

Wyniki działania tych zewnętrznych presji wyraźnie widać np. w niektórych religijnych społecznościach Stanów Zjednoczonych, w których przestępczość w zasadzie nie występuje. Istnieją w nich jasno zdefiniowane oczekiwania społeczne wobec członków grupy oraz wyraźne potępienie zachowań antyspołecznych, jak również wykształcone formy kontroli zachowań jednostek. Są to społeczności zamknięte, izolujące się od kultury otaczającego je społeczeństwa amerykańskiego. Sytuacja homogeniczności kulturowej oraz izolacji, charakterystyczna dla niektórych tradycyjnych społeczności lokalnych, sprzyja efektywnemu działaniu tych presji zewnętrznych w kierunku powstrzymania przed łamaniem prawa. We współczesnych społeczeństwach przemysłowych oczywiście warunki są bardziej skomplikowane i działanie presji społecznej przybiera raczej formy kontroli bezpośredniej oraz wdrażania do pełnienia społecznie akceptowanych ról.

2) Powstrzymywanie wewnętrzne (*inner containment*). Żadne społeczeństwo nie może całkowicie polegać na nieustannej kontroli nad jednostkami wyrażanej w formie presji społecznej, a zatem konieczne jest wykształcenie w drodze socjalizacji samokontroli, niekiedy określanej mianem sumienia, świadomości, czyli inaczej mówiąc — mechanizmu powstrzymywania wewnętrznego. Według Recklessa na kontrolę wewnętrzną składa się 5 głównych elementów: pozytywny obraz samego siebie (samoocena), zorientowanie działań na osiągnięcie jasno wytyczonych celów, realistyczny poziom aspiracji, zdolność tolerowania frustracji oraz identyfikacja ze, społecznie uznanymi normami.

a) Wyniki badań Recklessa i jego współpracowników wskazują na to, że samoocena chłopców popadających w konflikt z prawem jest na ogół niższa. Generalnie Reckless uważa, że rodzaj wyobrażenia o sobie wpływa na zachowania. Pozytywna samoocena sprzyja przestrzeganiu norm aprobowanych społecznie.

b) Jednostka, która dąży do osiągnięcia aprobowanych społecznie celów, szczególnie długofalowych (wykształcenie, oszczędzanie, poprawa kwalifikacji zawodowych itp.), jest zdolna na ogół do takiego kierowania swoim zachowaniem, aby było ono zgodne z normami. Można powiedzieć, że postawienie przed sobą jasno zdefiniowanych, społecznie aprobowanych celów zabezpiecza niejako przed dewiacją. Według Recklessa takie przyswojenie norm jest wskaźnikiem efektywności działania kontroli społecznej, a nie jej przyczyną.

c) Realistyczny poziom aspiracji jest według Recklessa świadectwem efektywnej samokontroli. Im mniej są bowiem realistyczne aspiracje w stosunku do posiadanych możliwości, tym większe jest prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań niezgodnych z obowiązującymi normami.

d) Tolerancja na frustrację jest wskaźnikiem samokontroli. Osoba dojrzała powinna umieć panować nad emocjami w sytuacji, gdy nie może osiągnąć postawionych sobie celów. Wyniki badań wskazują, że niektóre grupy dorosłych przestępców oraz bardziej zdemoralizowani nieletni przestępcy wykazują niższy

poziom tolerancji na frustrację niż ich przestrzegający prawa rówieśnicy. Wykształcenie tolerancji na frustrację łączy się oczywiście z dążeniem do realistycznie zakreślonych celów oraz orientacją na przyszłość. Realizacja odległych, ale osiągalnych celów powoduje, że łatwiej jest znieść niepowodzenia w chwili bieżącej, że są one mniej frustrujące, niż byłyby dla osoby, która żyje tylko chwilą obecną.

e) Identyfikacja z normami społecznymi dotyczy przede wszystkim postaw wobec prawa oraz jego przedstawicieli. Badania wykazują, że postawy te w sposób istotny różnią jednostki przestrzegające na ogół prawa od łamiących prawo i to jeszcze przed rozpoczęciem przez te ostatnie kariery przestępczej.

Dwa wspomniane mechanizmy oddziaływań powstrzymujących, tj. samokontrola i presja zewnętrzna (powstrzymanie zewnętrzne), funkcjonują łącznie lub oddzielnie, w niektórych przypadkach wzmacniając nawzajem swoje działania, w innych je uzupełniając. Upraszczając można powiedzieć, że mechanizm samokontroli reguluje zachowania wynikające z wewnętrznych popędów jednostki, mechanizm powstrzymywania zewnętrznego ma zastosowanie wobec sytuacji środowiskowych sprzyjających zachowaniem przestępczym (brak perspektyw, nędza, konflikty grupowe itp.). Jednakże częste są sytuacje, w których, gdy zawiedzie kontrola wewnętrzna, określone zachowanie zostaje zmodyfikowane przez zewnętrzne czynniki kontroli, w sytuacjach zaś, gdy kontrola grup instytucji jest nieskuteczna, mechanizmem regulującym jest samokontrola, której wykształcenie się jest ostatnim celem socjalizacji.

Zdaniem Recklessa jego teoria oddziaływań powstrzymujących ma szerokie zastosowanie z dwoma jedynie zastrzeżeniami: odnosi się wyłącznie do zachowań osób tzw. normalnych (tj. nie dotyczy chorych psychicznie lub wykazujących nasilone objawy zaburzeń osobowości), a także nie ma zastosowania w tych przypadkach, gdy zachowania przestępcze są elementem tradycyjnego modelu życia całych grup społecznych (np. mieszkańców wiosek nadgranicznych tradycyjnie trudniących się przemytem).

Teoria oddziaływań powstrzymujących spotkała się z niejednorodnym przyjęciem. Z jednej strony podkreśla się znaczenie uwzględniania w niej zarówno czynników socjologicznych, jak i psychologicznych, dzięki czemu teoria ta obejmuje większy zakres determinant zachowań ludzkich niż inne teorie kryminologiczne, z drugiej zaś strony zarzuca się jej zbytnią ogólność. Schrag¹⁰ np. wskazuje, że teoria oddziaływań powstrzymujących zawiera niewiele jasno sformułowanych i wewnętrznie spójnych stwierdzeń, z których można by wyprowadzić nadające się do weryfikacji hipotezy. Większość podstawowych terminów jest niejasna, a ich wskaźniki empiryczne pozostają na ogół niedostatecznie wyspecyfikowane. Reckless z reguły definiuje te podstawowe wskaźniki za pomocą przykładów ich funkcjonowania w dziedzinie kontroli zachowań ludzkich, co nie pozwala na ich operacjonalizację do celów badawczych¹¹ *.

¹⁰ C. Schrag: *Crime and Justice, American Style*, National Institute of Mental Health, Washington DC. 1971.

¹¹ Np. Nietzel mówi, że teoria ta posługuje się stwierdzeniami deficyjnymi, a nie M. T. Nietzel: *Crime and its Modification. A Social Learning Perspective*, New York 1979.

Także badania samooceny i jej wpływu na zachowania przestępcze, z których została wyprowadzona teoria oddziaływań powstrzymujących spotkały się z krytyką: Podnoszono zarówno niedostatki metodologiczne dotyczące doboru próby, jak i kwestionowano poprawność narzędzi badawczych, a szczególnie sposobu przekładania twierdzeń ogólnych na język badań kwestionariuszowych¹². Niektórzy z krytyków wykazują także, że aczkolwiek teoria oddziaływań powstrzymujących dotyczy socjalizacji, to jednak odnosi się jedynie do efektów socjalizacji, a nie mówi o jej przebiegu, wyniku którego jednostka staje się dobrze lub źle zsocjalizowana¹³.

Przytaczając krytykę teorii oddziaływań powstrzymujących, należy — jak się zdaje — zgodzić się z tymi, którzy zarzucają jej nietestowalność, nie można jednak nie docenić jej wartości jako sposobu podejścia do zagadnienia kontroli społecznej. Nie jest to rzeczywiście teoria naukowa w ścisłym tego słowa znaczeniu (mimo że Reckless uważał ją za teorię średniego zasięgu). Należałoby raczej określić ją jako perspektywę naukową, jak zresztą większość teoretycznych uogólnień z dziedziny funkcjonowania kontroli społecznej.

3.1.2. Innym przedstawicielem nurtu socjalizacji w perspektywie kontroli społecznej jest J. Nye¹⁴, który opierając się na wynikach badań nad rolą rodziny w etiologii zachowań przestępczych, dokonał następujących uogólnień. Stwierdza on, że mimo iż wszyscy ludzie mają wrodzoną tendencję do zachowań niezgodnych z normami, to jednak większość z nas faktycznie tych norm nie łamie. Dzieje się tak dzięki kontroli społecznej, której rola w funkcjonowaniu społeczeństwa polega na wzmacnianiu w nas motywacji do zachowań konformistycznych. Kontrola społeczna jest zatem widziana jako czynnik zwiększający nasz konformizm, jej brak zaś wywołuje skutek odwrotny, tj. ułatwia angażowanie się w zachowania dewiacyjne.

Nye wydzielił 4 typy kontroli społecznej:

1) kontrola wewnętrzna (*internal control*). Występuje ona wtedy, gdy w toku socjalizacji (przebiegającej na ogół w rodzinie) dziecko internalizuje powszechnie przyjęty w danym społeczeństwie system norm i wartości, tak że stają się one komponentami jego sumienia. A zatem sumienie to ten czynnik wewnętrzny powstrzymujący jednostkę przed zachowaniami dewiacyjnymi.

2) Kontrola pośrednia (*indirect control*). Przywiązanie, szacunek dla rodziców działają w sposób pośredni: poprzez swe związki uczuciowe dziecko przyswaja normy przekazywane mu przez rodziców w toku socjalizacji.

¹² Patrz np.: J. Rankin: *Investigating the Intet correlations among Social Control Variables and Conformity*, „Journal of Criminal Law and Criminology“ 67. 1977. nr 4; M. Sehwartz. S. Tangri: *A Note on Self-Concept as an Insulator against Delinquency*, „American Sociological Review“. 30. 1960; S. Tangri. M. Schwarlz *Delinquency Research and the Self-Concept Variable*, „Journal of Criminal Law Criminology and Police Science“, 58, 1967.

¹⁵ Nietzel: *op. cit.*

¹⁴ I. F. Nye. *Family Relationships and Delinquent Behaviour*, New York 195X.

3) Kontrola bezpośrednia (*direct control*). Społeczeństwo oczekuje od policji, rodziców, grup koleżeńskich itp. nałożenia kontroli bezpośredniej na jednostkę, łączącej się z groźbą zastosowania różnego rodzaju kar (także i niesformalizowanych, np. ostracyzm, ośmieszenie) w wypadku prób zachowań niezgodnych z obowiązującymi normami.

4) Społecznie uznane zaspokojenie potrzeb (*legitimate need satisfaction*). Społeczeństwo przedstawia wzory aprobowanych sposobów zaspokajania uczuciowych potrzeb jednostki (jej poczucia bezpieczeństwa, uznania), co chroni jednostkę przed zachowaniami dewiacyjnymi, także poprzez groźbę niezaspokojenia tych potrzeb w wypadku braku konformizmu.

Kontrola społeczna może być sprawowana nad młodzieżą przez rodzinę, grupę rówieśniczą, szkołę. Kościół, przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości oraz inne grupy formalne i nieformalne. Nye, jak już wspomniano, skoncentrował swoją analizę działania kontroli społecznej na badaniach rodziny. Uzyskane przez niego wyniki wskazują na negatywną zależność między szeroko pojmowaną kontrolą sprawowaną przez rodzinę a zachowaniami przestępczymi, co zdaje się potwierdzać podstawowe założenia tego nurtu teorii kontroli społecznej.

3.1.3. Rozróżnienie między kontrolą wewnętrzną i zewnętrzną wprowadza także A. Reiss¹⁵ w swym znanym artykule na temat związków między załamaniem kontroli a wystąpieniem zachowań przestępczych.

Uważa on, że przestępczość można zdefiniować jako zachowanie będące konsekwencją złego funkcjonowania kontroli wewnętrznej (*personal control*) oraz kontroli społecznej zewnętrznej (*social control*) w zakresie regulacji zachowań ludzkich. Zachowania te powinny być zgodne z tymi normami obowiązującymi w społeczeństwie, których nieprzestrzeganie powoduje sankcje karne. Zauważyć tu należy, że pisząc o normach, Reiss konsekwentnie precyzuje, że mowa jest o normach prawnokarnych. „Kontrola wewnętrzna może być zdefiniowana jako zdolność jednostki do powstrzymywania się od takiego sposobu zaspokajania potrzeb, który jest w konflikcie z normami i regułami działania w społeczeństwie”. Natomiast „kontrolę społeczną można zdefiniować jako zdolność grup społecznych lub instytucji do egzekwowania zachowań zgodnych normami i regułami”¹⁶.

Zachowania przestępcze według Reissa pojawiają się w następujących sytuacjach: po pierwsze — gdy istnieje relatywny brak zintegrowania norm i reguł regulujących zachowania konformistyczne, po drugie — gdy uprzednio funkcjonujący mechanizm kontroli ulega załamaniu, po trzecie zaś — gdy w danej grupie lub instytucji, do której jednostka należy, występuje relatywny brak zasad społecznych dotyczących wdrażania zachowań konformistycznych (lub też ma miejsce konflikt w systemie tych zasad). Przestępczość może więc być widziana jako funkcja relacji między kontrolą wewnętrzną a kontrolą społeczną zewnętrzną.

Grupy pierwotne są podstawowymi instytucjami, w których wykształca się kontrola wewnętrzna oraz ma miejsce praktyczne stosowanie kontroli zewnętrznej.

¹⁵ Reiss: *Delinquency as the Failure of Personal and Social Controls*, „American Sociological Review”. 16. 1951.

¹⁶ Reiss; *op. cit.* s. 196.

Grupy te stosują kontrolę społeczną nad dzieckiem poprzez dostarczanie mu wzorów nieprzestępczych ról społecznych oraz czynienie nieprzestępczych norm i reguł postępowania bardziej atrakcyjnymi niż przestępcze. Przestępczość może być widziana jako konsekwencja niepowodzenia grup pierwotnych w dostarczeniu dziecku właściwych wzorów ról społecznych. W dziecku wykształca się właściwa kontrola wewnętrzna wtedy, gdy środowisko rodzinne jest tak ukształtowane, że dziecko identyfikuje się z członkami rodziny, których role są zgodne z normami nieprzestępczymi, oraz gdy akceptuje normy związane z pełnieniem takich ról.

Ważnym elementem w wykształceniu kontroli wewnętrznej jednostki jest kontrola ze strony społeczności i jej instytucji. Z punktu widzenia grupy kontrola ze strony instytucji leży w charakterze i sile ich norm oraz efektywności w egzekwowaniu zachowań konformistycznych wobec tych norm. Natomiast z punktu widzenia jednostki kontrola ze strony instytucji polega na spowodowaniu akceptacji lub podporządkowania się jednostek autorytetowi instytucji i wzmocnieniu przez to istniejącej kontroli wewnętrznej przez kontrolę zewnętrzną.

Powszechnie uważa się, twierdzi dalej Reiss, że osobowość jednostki zachowującej się zgodnie z normami prawnymi charakteryzuje się: 1) dojrzałością związaną z przyswojeniem i pełnieniem nieprzestępczych ról społecznych na podstawie zinternalizowanych norm i wartości grupy nieprzestępczej, 2) właściwą i podatną na modyfikacje kontrolą rozumową nad zachowaniami, pozwalającą na świadome kierowanie działaniami zgodnie z oczekiwaniami grupy.

Przedstawione powyżej rozważania dotyczą pierwszego z głównych nurtów teorii kontroli społecznej, tj. nurtu socjalizacyjnego.

3.2. Drugim z wymienionych nurtów teorii kontroli społecznej jest nurt więzi społecznej, której głównym przedstawicielem jest T. Hirschi¹⁷.

Wersja kontroli społecznej prezentowana przez Hirschiego opiera się na szeroko pojętej więzi jednostki z innymi osobami jako podstawowym narzędziu kontroli społecznej. Następujący cytat z E. Durkheima najlepiej według Hirschiego ilustruje jego intencje: „Im bardziej osłabiona jest grupa, do której jednostka należy, tym mniej polega ona na tej grupie, tym bardziej w konsekwencji polega jedynie na sobie i nie uznaje innych prawideł postępowania jak te, które sprzyjają jej własnym interesom”¹⁸. Inaczej mówiąc, jesteśmy jednostkami moralnymi w takim stopniu, w jakim zinternalizowaliśmy normy społeczeństwa i rozwinęliśmy w sobie wrażliwość na opinie innych. Ta wrażliwość jest właśnie więzią społeczną. Na zasadzie kontrastu zaś „postępowanie niezgodne z normą [...] jest postępowaniem wbrew życzeniom i oczekiwaniom innych ludzi w tym stopniu, w jakim ktoś nie liczy się z życzeniami i oczekiwaniami innych ludzi, tj. w jakim jest niewrażliwy na opinie innych, nie związany normami, jakie ci inni wyznają. Może zatem zaangażować się w zachowania dewiacyjne”¹⁹.

Ten sposób definiowania więzi ze społeczeństwem oznacza, że autor przyjął pewne założenia na temat ładu społecznego. Hirschi mianowicie uznaje, że człon-

¹⁷ T. Hirschi: *Causes of Delinquency*, Berkeley 1969.

¹⁸ L. Durkheim: *Suicide*, New York 1966. s. 209

¹⁹ Hirschi: *op. cit.*, s. 18.

kowię społeczeństwa wyznają jeden, wspólny system wartości, w zbliżony sposób definiują dobro i zło. Hirschi stwierdza, że więź społeczna składa się z czterech głównych elementów. Są to: 1) powiązania osobiste (więzi uczuciowe) (*attachment*), 2) zaangażowanie o charakterze racjonalnym w działalność konformistyczną z oczekiwaniami co do kar i nagród (*commitment*), 3) stopień rzeczywistego zaangażowania, nie pozostawiający miejsca na zachowania dewiacyjne (*involvement*), 4) przekonania (*beliefs*).

Przeanalizujemy kolejno poszczególne elementy więzi społecznej.

1. Pojęcie powiązań osobistych odnosi się do wrażliwości jednostki na opinie innych, do liczenia się z ich zdaniem. Chodzi głównie o członków grup pierwotnych, do których jednostka należy, o osoby, z których zdaniem się liczy, które powodują, że uważa się za zobligowaną do konformizmu wobec norm uważanych za powszechnie obowiązujące.

Hirschi uznaje za podstawowe powiązania z trzema grupami, tj. z rodzicami, ze szkołą i z rówieśnikami. Przyjmuje on, że silne więzi z tymi trzema grupami mogą nie dopuścić do wystąpienia zachowań przestępczych²⁰. Więzy uczuciowe z rodzicami autor uważa za najważniejsze, ponieważ właśnie w rodzinie ma miejsce zapoczątkowanie procesu socjalizacji. Nie jest rzeczą najważniejszą, czy rodzina jest pełna czy niepełna, rozbita czy nie. Ważna jest siła i rodzaj więzi z obojgiem bądź jednym z rodziców. Jeżeli dzieci są silnie związane uczuciowo z rodzicami, to większe jest prawdopodobieństwo internalizacji norm społecznych. Z kolei brak więzi uczuciowej z rodzicami może spowodować niemożność nawiązania kontaktu z innymi ludźmi i w konsekwencji niemożność przyswojenia sobie przyjętych norm i wartości.

Jeżeli idzie o więzi ze szkołą, to im są one silniejsze, tym większe jest prawdopodobieństwo zachowań konformistycznych, tym łatwiejsze jest przejście z dzieciństwa w dorosłość bez popadnięcia w kolizję z prawem. Istotnym elementem jest tu satysfakcja z efektów nauki — im gorzej dziecko radzi sobie w szkole, tym jego więzi ze szkołą są słabsze. Również w odniesieniu do więzi z rówieśnikami Hirschi uważa, że im więzi te są silniejsze, tym większe jest prawdopodobieństwo konformizmu wobec norm aprobowanych.

2. Zaangażowanie w działalność zgodną z normą oznacza, że jednostka przyśwaja sobie określony model życia zgodny z obowiązującymi normami. Głębokie zaangażowanie w działalność konformistyczną w celu osiągnięcia celów uznawanych w danej kulturze za pożądane oznacza, że jednostka może wiele stracić, postępując niezgodnie z normą. Zatem konformizm jest niejako gwarancją zaspokojenia aspiracji. Odwrotnie zaś niewykształcenie się kulturowo uznanych aspiracji może spowodować, że jednostka nie musi brać pod uwagę wszystkich konsekwencji zachowań niezgodnych z normą.

Ma tu zastosowanie pojęcie wprowadzone przez J. Piliavina i S. Briara²¹ — *stake in conformity*, co można przetłumaczyć jako korzyść płynąca z konformizmu, na oznaczenie uświadamiania sobie przez jednostkę, co może zyskać na konform

²⁰ Zaznaczyć należy, że teoria Hirschiego odnosi się przede wszystkim do zachowań młodzieży.

²¹ I. Piliavin, S. Briar: *Delinquency, Situational Inducement and Commitment to Conformity*, „Social Problems”, 8, 1965.

mizmie, a co stracić przez zachowania niezgodne z ogólnie przyjętymi normami.

3. Rzeczywiste zaangażowanie w działania konformistyczne (zgodne z normami społecznymi) powoduje, że jednostka poświęca tyle czasu i energii na realizację modelu życia zgodnego z przyjętą normą, że nie może po prostu „fizycznie” popełniać czynów z tą normą niezgodnych, np. z powodu braku czasu. Przyjmuje ona świadomie (bądź nieświadomie) takie ograniczenia co do wyboru zachowań, żeby realizacja celów pożądanых była możliwa. „Jednostka może być do tego stopnia zaabsorbowana działalnością konformistyczną (np. pracą społeczną, sportem, odrabianiem lekcji itp.), że po prostu nie będzie miała czasu ani sposobności, aby zaangażować się w przestępczość. Zatem im większy udział w działalności konformistycznej, tym mniejsze prawdopodobieństwo zachowania przestępczego”²².

4. Przekonania, o których tu mowa, dotyczą akceptowania norm obowiązujących w społeczeństwie. Różnica w zachowaniu ludzi może być spowodowana różnicami w stopniu uznania norm przewidzianych przez prawo. „Istnieje zróżnicowanie co do zakresu, w jakim ludzie uważają, że powinni przestrzegać norm społecznych, a zatem [...] im mniej jednostka jest przekonana, że powinna postępować zgodnie z normami, tym bardziej jest prawdopodobne, że je pogwałci”²³.

W zasadzie Hirschi zakłada współwystępowanie wszystkich czterech elementów więzi społecznej, niemniej dopuszcza i taką możliwość, że poszczególne elementy mogą mieć wpływ niezależny na zachowanie jednostki.

Hirschi weryfikował swoją teorię na próbie reprezentatywnej w badaniach ok. 4 tys. młodzieży w wieku 13—18 lat — uczniów szkół średnich z Kalifornii. Dla każdego badanego zebrał trzy rodzaje informacji: odpowiedzi na pytania związane z czterema wspomnianymi elementami więzi społecznej, dane na temat przestępczości (zebrane metodą *self-report*) oraz dane o ujawnionej przestępczości.

Ogólnie można powiedzieć, że wyniki badań potwierdziły przyjęte hipotezy. I tak okazało się, że:

1) Wiąż z rodzicami jest silnie skorelowana z zachowaniami zgodnymi z prawem i to niezależnie od klasy i grupy społecznej, do której badani należeli.

2) Związki ze szkołą (liczenie się ze zdaniem nauczycieli i pozytywny stosunek do zajęć szkolnych) są także skorelowane z niepopelnianiem przestępstw. Wyniki w nauce są jednym z ważniejszych predyktorów zachowania zgodnego z prawem, niezależnie od takich czynników istotnych dla zadowolenia ze szkoły, jak nieśmiałość czy brak popularności wśród kolegów.

3) Związki z rówieśnikami są także ważne, ale nie w sposób bezpośredni. Pierwotnie Hirschi twierdził, że im silniejsze są związki z rówieśnikami, tym większe jest prawdopodobieństwo zachowań konformistycznych. Następnie jednak zmodyfikował to twierdzenie. Chłopcy, którzy już uprzednio byli uodpornieni na przestępczość, nie są na ogół zainteresowani udziałem w grupach przestępczych, wybierają raczej przyjaciół o podobnych zainteresowaniach. Grupa przestępcza wywiera negatywny wpływ jedynie na tych chłopców, którzy przywiązują niewielką wagę do zrobienia w życiu kariery. Wynikałoby zatem, że powiązania z rówieśnikami mają

²² A. Siemaszko: *Spoleczna geneza przestępczości*. Warszawa 1979. s. 244.

²³ Hirschi: *op. cit.*, s. 26.

mniejsze znaczenie w kształtowaniu postaw życiowych młodzieży, gdyż stanowią jedynie wzmocnienie uprzednio już zarysowanych w toku socjalizacji postaw²⁴.

4) Im większe jest zaangażowanie w działalność zgodną z normami i oczekiwaniami społecznymi, tym mniejsze jest prawdopodobieństwo udziału w działalności przestępczej. I odwrotnie — spędzanie większości czasu w sposób niekontrolowany prawdopodobieństwo to zwiększa.

5) Jakość przekonań Hirschi badał, pytając o stosunek do przestrzegania prawa, do policji i do przestępczości. Stwierdził, że przekonania młodzieży z różnych grup nie różnią się. Czynnikiem różnicującym stosunek do społecznie aprobowanych norm i wartości jest siła więzi społecznej — im jest ona słabsza, tym mniej jednostka jest skłonna wyznawać uznane społecznie normy.

Zasadność stwierdzeń teorii więzi społecznej Hirschiego była weryfikowana przez innych badaczy. Podstawowe różnice w uzyskanych wynikach odnoszą się do pierwotnej interpretacji przez Hirschiego danych dotyczących wpływu rówieśników. Zarówno M. Hindelang²⁵ na próbie młodzieży z terenów wiejskich, jak i R. Conger²⁶ oraz E. Linder i J. Hackler²⁷ stwierdzili, że istotna dla ewentualnego wystąpienia zachowań przestępczych jest nie tyle siła powiązań z rówieśnikami, ile to czy rówieśnicy ci są nieletnimi przestępcami, czy nie.

Ocena teorii więzi społecznej Hirschiego nie jest w literaturze jednolita. D. Gibbons²⁸ twierdzi, że jest to prawdopodobnie jeden z najbardziej trwałych przyczynków do kryminologii. Conger²⁹ jest zdania, że teoria ta jest zdecydowanie niekompletna i aczkolwiek dużo wskazuje na to, że większość jej twierdzeń znajduje potwierdzenie w badaniach empirycznych, to jednak wymaga dość gruntownych uzupełnień, szczególnie we fragmencie dotyczącym roli powiązań z rówieśnikami.

L. Empey³⁰ z kolei podkreśla jej kompletność oraz znaczenie jej testowalności.

Według innych autorów zaś teoria ta posługuje się zbyt ogólnymi i niejasnymi pojęciami, aby można było je w pełni zoperacjonalizować i aby mogły służyć do wyjaśnień przyczynowych³¹.

Wydaje się, że niezależnie od różnych zastrzeżeń znaczenie teorii kontroli społecznej Hirschiego w rozwoju myśli kryminologicznej polega na podkreśleniu niezwykle istotnego elementu w regulowaniu zachowań ludzkich w kierunku k'on-

²⁴ Modyfikacja Hirschiego W kierunku uznania wagi związków z rówieśnikami przestępczymi przybliża, jak się zdaje, teorię Hirschiego do teorii zróżnicowanych powiązań (w każdym razie w tym punkcie).

²⁵ M. Hindelang: *Causes of Delinquency, a Partial Replication and Extension*, „Social Problems“, 20, 1975.

²⁶; R. Conger: *Social Control and Social Learning Models of Delinquency*, „Criminology“, 14, 1976.

²⁷ E. Linden. J. Hackler: *Effective Ties and Delinquency*, „Pacific Sociological Review“, 16, 1973.

²⁸ D. Gibbons: *The Criminological Enterprise, Theories and Perspectives*, Englewood Cliffs, 1979.

²⁹ Conger: *op. cit.*

³⁰ L. Impey: *American Delinquency, its Meaning and Construction*, Dorsey Press 1978.

³¹ G. Nettle r: *Explaining Crime*, 2 wyd.. New York, 1978.

formizmu wobec norm społecznie aprobowanych, jaki stanowi więź społeczna³².

3.3 Przykładem podejścia systemowo-normatywnego do zagadnienia funkcjonowania kontroli społecznej jest analiza C. Schraga³³. Odwołuje się on do pojęcia systemu funkcjonowania kontroli społecznej, czyli zespołu wzajemnie z sobą powiązanych elementów kulturowych odnoszących się do norm i wartości obowiązujących w danej grupie społecznej czy społeczeństwie. System funkcjonuje dobrze wtedy, gdy wszystkie składające się nań elementy są spójne i nie występuje między nimi jaskrawa dysharmonia. W tych warunkach można powiedzieć, że nie ma zakłóceń w funkcjonowaniu kontroli społecznej. Pojawienie się sprzeczności między poszczególnymi elementami systemu powoduje, że kontrola przestaje działać sprawnie, tj. przestaje efektywnie regulować zachowania ludzkie.

W proponowanej przez siebie analizie systemu funkcjonowania kontroli społecznej Schrag rozpatruje związki zachodzące w dwóch wymiarach: 1) w płaszczyźnie: kulturowo aprobowane cele (*ends*) — kulturowo aprobowane środki (*means*) służące do osiągnięcia tych celów, 2) w płaszczyźnie: obowiązujące w danym systemie kulturowym wzory zachowania — faktycznie występujące zachowania.

Cele kulturowe to wartości (*values*), takie jak wolność, życie, sprawiedliwość, równość, bezpieczeństwo, wiedza, szczęście, zdrowie, bogactwo.

Kulturowo aprobowane środki to normy (*norms*), takie jak prawa, wierzenia, oczekiwania, uzgodnienia, kodeksy, umowy, regulaminy, doktryny.

Cele rzeczywiście realizowane to dążenia (*goals*), np. wpływy, status społeczny, prestiż, wykształcenie, reputacja, pieniądze, czas wolny, stan posiadania.

Z kolei rzeczywiście stosowane środki do osiągnięcia tych celów (dążeń) to sposoby postępowania (*practices*), takie jak zwyczaje, tradycje, konwencje zachowań, przyzwyczajenia, innowacje w zakresie istniejących obyczajów itp.

Wymiar pierwszy odnosi się do normatywnych instrumentów powołanych do kierowania ludzkim zachowaniem, podczas gdy wymiar drugi określa zachowania faktycznie zachodzące w grupie.

Wartości są to powszechnie przyjęte poglądy na temat tego co jest pożądane i warte wysiłku, podczas gdy normy konkretyzują, co należy lub czego nie należy czynić w danej sytuacji. Dążenia to obiekty, przedmioty ludzkiego wysiłku i aspiracji, podczas gdy sposoby postępowania to. formy, jakie realizowanie tych dążeń przyjmuje w praktyce.

Przedstawione wyżej rozróżnienia pojęciowe pomagają zrozumieć, dlaczego stan równowagi systemu jest tak trudny do osiągnięcia. Jest oczywiste, że zawsze istnieje niebezpieczeństwo rozprzężenia relacji między poszczególnymi elementami systemu. Rozprzężenie to może przybrać co najmniej 6 form: normy mogą nie być w stanie chronić grupowych wartości, dążenia mogą być poza zasięgiem sposobów postępowania, sposoby postępowania mogą być w niezgodzie z normami, dążenia mogą

³² Szerzej ten temat teorii Hirschiego, także m.in. w: Rankin: *op. cit.*; M. D. Krohn, J. L. Masey: *Social Control and Delinquency Behavior: An Examination of the Elements of the Social Bond*, „The Sociological Quarterly”, 21, 1980; Netter; *op. cit.*; Siemaszko: *op. cit.*

³³ C. Schrag: *Theoretical Foundation for Social Science of Corrections*, w: Glaser: *Handbook* oraz Schrag: *Crime and Justice*.

Przedstawione powyżej rozróżnienia pojęciowe można przedstawić w sposób następujący:

The diagram is a 2x2 matrix with the following cells:

- Top-left: Wartości (Values)
- Top-right: Dążenia (Goals)
- Bottom-left: Normy (Norms)
- Bottom-right: Sposoby postępowania (Ways of acting)

The horizontal axis is labeled "Wzory zachowań" (Patterns of behavior) at the top and "Wprowadzenie norm w życie" (Introduction of norms into life) at the bottom. The vertical axis is labeled "Osiąganie dążeń" (Achieving goals) on the right and "Wymiar: cele — środki" (Dimension: ends — means) on the left. The left side also includes the text "Środki kształtowanie norm" (Means of shaping norms).

Aby system społeczny funkcjonował z choćby minimum efektywności, musi być rozwiązany problem kontroli nad wyborem dążeń, sposobem ich osiągnięcia, kształtowaniem norm oraz praktyczną egzekucją wprowadzania ich w życie. Same przepisy prawne nie mogą spowodować pożądanych zachowań grupowych, niezbędne jest wzmocnienie ich działania przez osobiste zaangażowanie członków grupy. Na ogół normy formalne (tj. znajdujące odbicie w prawie) i nieformalne (tj. znajdujące odbicie w zwyczajach i wierzeniach) są zbliżone lub się nawzajem uzupełniają. Zagrożenie systemu następuje wtedy, gdy rozbieżność między obydwoma rodzajami norm zwiększy się ponad możliwości przystosowawcze systemu, tj. gdy następuje sytuacja, w której normy zawarte w prawie są odrzucane przez grupę

z uwagi na ich sprzeczność z wartościami grupy bądź niezgodność z praktycznie stosowanymi działaniami zmierzającymi do osiągnięcia celów pożądaných. W sytuacji takiej kontrola społeczna funkcjonuje ułomnie.

W omawianym powyżej nurcie teorii kontroli społecznej przyjmuje się, przyczyn przestępczości należy szukać nie tyle w jednostce, ile w systemie społecznym i jego działaniu. Zapobieganie przestępczości polega nie na zapewnieniu warunków do przyswajania przez w miarę możliwości wszystkich członków społeczeństwa określonych norm i wartości. Normy powinny więc być sformułowane jednoznacznie i stanowić wewnętrznie spójny system. Nie powinny też występować sprzeczności między normami poszczególnych grup tworzących system społeczny. Niezbędne jest więc zapewnienie warunków do prawidłowej internalizacji norm pożądaných, a więc spójności systemu normatywnego oraz uczestnictwa grup pierwotnych w przekazywaniu tych norm. Zakłada to funkcjonowanie więzi społecznych między członkami grup oraz między grupami wchodzącymi w skład społeczeństwa.

Wystąpienie sprzeczności normatywnych oraz zerwanie więzi to główne objawy dezorganizacji społecznej, która w skrajnych przypadkach może przybrać formę stanu załamania się struktury normatywnej, tj. stanu anomii.

W przedstawionym tu nurcie systemowo-normatywnym teorii kontroli społecznej kładzie się główny nacisk na znaczenie spójności elementów systemu normatywnego w działaniu kontroli społecznej oraz, w mniejszym stopniu, na znaczenie więzi społecznych dla funkcjonowania systemu oraz stwarzania warunków prawidłowej socjalizacji.

Mankamentem tego podejścia jest jego nietestowalność spowodowana dużą ogólnością i złożonością stosowanych pojęć. Pojęć tych nie można właściwie zoperacjonalizować i wszelkie próby w tym kierunku zdają się być z góry skazane na niepowodzenie.

4. Reasumując przedstawione powyżej rozważania, można ująć socjologiczną teorię kontroli społecznej zachowań dewiacyjnych w sposób następujący.

Teoria ta stawia zasadniczo odmienne, w stosunku do innych teorii kryminologicznych, pytanie, co powoduje, że ludzie skłonni są przestrzegać powszechnie przyjęte w danym społeczeństwie normy i wartości. Próby odpowiedzi na to pytanie wiążą się z przyjęciem określonego punktu widzenia na przyczynę konformizmu, każdorazowo uwypuklającego inny element funkcjonowania kontroli społecznej. Wyróżnić można trzy takie zasadnicze elementy odpowiadające trzem podstawowym nurtom teorii kontroli społecznej, tj. przebieg i efektywność procesów socjalizacji, znaczenie więzi społecznych w kształtowaniu się zachowań konformistycznych oraz system norm i wartości i jego rola w społeczeństwie.

Proces socjalizacji jednostki przebiega na ogół w obrębie grup pierwotnych (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza) i ma na celu spowodowanie przyswojenia przez jednostkę norm i wartości społeczeństwa. Optymalne jest takie zinternalizowanie tych norm, żeby stały się one elementem wewnętrznej struktury psychicznej i moralnej jednostki. W takim wypadku możemy mówić o funkcjonowaniu kontroli wewnętrznej powodującej powstrzymywanie się jednostki od zachowań niezgodnych z normą. Osiągnięcie tego celu możliwe jest wtedy, gdy jednostkę łączą pozytywne więzy uczuciowe z rodzicami, a także i wtedy, gdy znajduje ona oparcie

emocjonalne w innych grupach pierwotnych. Rola grup pierwotnych w procesie socjalizacji polega nie tylko na tym, że dostarczają one pozytywnych wzorów osobowych i umożliwiają przyswojenie obowiązujących norm, ale także i na tym, że sprawują one kontrolę bezpośrednio nad zachowaniami jednostki, skłaniając ją do konformizmu. Grupa stosuje w toku socjalizacji zarówno nagrody, jak i kary, znajdując w tym oparcie w działaniu odpowiednich instytucji społecznych specjalnie powołanych do sprawowania sformalizowanej kontroli nad zachowaniami jednostek.

Przyswojenie przez jednostkę społecznie aprobowanego systemu norm i wartości wymaga jednak, aby system ten był spójny, aby normy były jasno sformułowane, a zachowania niezgodne z normą spotykały się z przewidywaną sankcją ze strony społeczeństwa.

Kontrola społeczna jest wtedy najbardziej efektywna, gdy wystąpią te trzy elementy, tj. gdy socjalizacja przebiega w sposób niezakłócony, jednostka znajduje pozytywne oparcie w grupie, grupa zaś jest w stanie kontrolować zachowania jednostki, a system norm i wartości społecznych jest spójny i zrozumiały. W sytuacji dezorganizacji społecznej, gdy więzi są osłabione, a jednostka nie może się zorientować w oczekiwaniach społecznych pod swoim adresem, kontrola społeczna nie może skutecznie regulować jej zachowań.

Andrzej Siemaszko

PRZESTĘPCZOŚĆ WIELOKROTNYCH RECYDYWISTÓW I STOSOWANA WOBEK NICH POLITYKA KARNA

I. CHARAKTER BADANIA

W warunkach art. 60 § 2 k.k., przewidującego znaczne zaostrzenie sankcji karnych, corocznie skazuje się u nas ok. 1500—1700 osób¹. Im też poświęcone są niniejsze rozważania, które koncentrować się będą na wyczerpującej charakterystyce wybranej grupy wielokrotnych recydywistów, ze szczególnym uwzględnieniem podstawowych cech społeczno-demograficznych, charakterystyki karalności, struktury przestępczości, skuteczności stosowanych środków karnych oraz polityki karnej realizowanej wobec badanych recydywistów w różnych okresach. W zakończeniu zaprezentowane będą wnioski płynące z niniejszego badania, jak również innych, uprzednio prowadzonych badań poświęconych problematyce wielokrotnych recydywistów.

W odróżnieniu od wielu poprzednich badań tej problematyki (prowadzonych głównie przez Zakład Kryminologii Instytutu Państwa i Prawa PAN), w których jako kryteria doboru próby przyjmowano zazwyczaj określony wiek, płeć, liczbę uprzednich skazań oraz rodzaj przestępczości badanych, w niniejszym badaniu zastosowano odmienne kryteria. Chodziło bowiem przede wszystkim o ustalenie cech charakterystycznych dla całej zbiorowości recydywistów wielokrotnych karanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. (tzw. recydywa wielokrotna specjalna). Tak więc zasadniczym kryterium doboru próby był fakt prawomocnego skazania w warunkach art. 60 § 2 k.k. w latach 1975—1976. Badaniami, które przeprowadzono w Instytucie Problematyki Przestępczości, objęto wszystkich recydywistów spełniających powyższe kryterium, skazanych przez sądy na terenie woj. olsztyńskiego, łomżyńskiego, opolskiego, tarnowskiego i wałbrzyskiego, a więc województw, na terenie których — o ile wiadomo — nie prowadzono badań tego typu². Wybór tych

¹ Za przestępstwa popełnione w warunkach art. 60 § 2 k.k. skazano w ostatnich latach odpowiednio: w 1975 r. 1534 osoby; w 1976 r. — 1476; w 1977 r. — 1609; w 1978 r. — 1774; w 1979 r. 1735; w 1980 r. — 1767 osób.

² Badania Zakładu Kryminologii PAN poświęcone problematyce recydywy obejmowały recydywistów przebywających w chwili badania w więzieniach warszawskich i łódzkich.

województw wynikał z ustaleń podjętych wcześniej przez Instytut Problemów Przestępczości z Prokuraturą Generalną. Wspomniane względy natury techniczno-organizacyjnej uniemożliwiały niestety dobór próby w drodze losowania. Wyłania się zatem istotna kwestia, w jakiej mierze uprawnione byłoby uogólnianie uzyskanych wyników na całość populacji recydywistów wielokrotnych skazanych w omawianym okresie lub szerzej — na ogół wielokrotnych recydywistów. Chodzi więc o pytanie, na ile analizowaną poniżej zbiorowość uznać można za reprezentatywną dla całej interesującej nas populacji. Oczywiście najbezpieczniejsze byłoby odnoszenie uzyskanych rezultatów wyłącznie do omawianej próby. Istnieje jednak szereg przesłanek przemawiających za tezą, iż uogólnianie otrzymanych wyników na całą populację wielokrotnych recydywistów nie byłoby obciążone istotnym błędem. Po pierwsze, uzyskana próba jest relatywnie duża w stosunku do populacji, przebadano bowiem akta i wyciągi z kart karnych blisko 10% wszystkich recydywistów wielokrotnych specjalnych skazanych w omawianym okresie w całym kraju. Po drugie, podstawowe dane społeczno-demograficzne (z wyjątkiem miejsca zamieszkania) przedstawiają się w przebadanej grupie prawie identycznie jak w innych badaniach poświęconych wielokrotnym recydywistom, z których przytłaczająca większość oparta była na doborze losowym. Po trzecie, analogicznie jak w innych badaniach tego rodzaju przedstawia się także struktura przestępczości, jej „profil“, wiek pierwszego skazania, tempo recydywy, liczba uprzednich skazań itp.

Reasumując, mimo iż w większości przypadków uzyskane rezultaty będą prezentowane tak, jakby odnosiły się jedynie do omawianej próby, to jednak bez specjalnego ryzyka popełnienia błędu zapewne można je traktować jako odnoszące się do całej populacji wielokrotnych recydywistów.

Materiał do badania gromadzono w sposób następujący. Instytut Problematyki przestępczości wystąpił z prośbą do wszystkich prokuratur na terenie wspomnianych województw o wyszukanie w repertoriach spraw, w których przestępstwo zostało popełnione w warunkach art. 60 § 2 k.k., a następnie o wystąpienie do właściwych sądów o nadesłanie akt spraw tego rodzaju. Na podstawie karty karnej dołączonej do ostatniej sprawy prokuratury występowały do sądów z terenu całego kraju (bowiem znaczna część badanych recydywistów popełniała przestępstwa w różnych regionach Polski) o nadesłanie akt wszystkich poprzednich spraw. Ze względów obiektywnych (jak np. kasacja wielu akt spraw pochodzących z lat czterdziestych i pięćdziesiątych, postępowanie toczące się w innej sprawie lub po prostu zagubienie odnośnych akt) do wielu, szczególnie wcześniejszych, spraw nie udało się dotrzeć. Wykorzystywano wówczas podstawowe dane zawarte w wyrokach ze spraw poprzednich dołączanych do ostatniej uzyskanej sprawy, inne informacje zawarte w otrzymanych aktach dotyczące poprzednich przestępstw lub — w ostateczności — opierano się na wyciągach z kart karnych.

Należy mieć jednak na względzie, iż w wielu sprawach pochodzących ze wczesnego okresu karalności badanych recydywistów, tych, do których nawet udało się dotrzeć, brak było często podstawowych danych osobopoznawczych. Wynika to z faktu, że szersze wykorzystywanie w procesie karnym danych o przestępcy, pochodzących z wywiadu środowiskowego oraz innych źródeł charakteryzujących sylwetkę sprawcy, ma stosunkowo niedługą tradycję. Tak więc niestety odnośnie do

wielu istotnych czynników związanych z przestępczością badanych wielokrotnych recydywistów na początku ich przestępczej kariery (dotyczy to w szczególności recydywistów w starszym wieku) występowały braki danych. Aby w maksymalnym stopniu zmniejszyć ryzyko przeoczenia spraw dotyczących badanej grupy, niezależnie od informacji o uprzedniej karalności uzyskiwanych przez prokuratury na podstawie analizy akt sądowych, sprawdzano dodatkowo karalność w Centralnym i Rejestrze Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości oraz w Rejestrze Centralnego

Zarządu Zakładów Karnych. Zabieg ten okazał się pożyteczny, bowiem zarówno dane zgromadzone przez prokuratury, jak i uzyskane z rejestrów zawierały luki³.

Sądzić można, iż w wyniku weryfikacji danych na podstawie informacji uzyskiwanych z trzech niezależnych źródeł materiał wyjściowy do dalszej analizy uznać można za względnie wiarygodny.

Po zgromadzeniu wszystkich dostępnych akt spraw badanych recydywistów wytypowani pracownicy prokuratur wypełniali specjalną ankietę, odrębną dla każdej sprawy poszczególnego recydywisty. Zanalizowano blisko 1000 akt spraw 142 wielokrotnych recydywistów. Jednakże poniższe rozważania odnosić się będą do przestępczości 131 recydywistów, ponieważ dane o 11 osobach były tak dalece niekompletne, iż postanowiono ich nie uwzględniać w dalszym etapie badania.

II. CHARAKTERYSTYKA BADANEJ ZBIOROWOŚCI

Ogólną charakterystykę badanej grupy rozpocząć wypada od przytoczenia danych dotyczących wieku recydywistów w chwili badania. Średnia wieku wynosi 40 lat. Blisko połowa badanych (49,6%) nie ukończyła w chwili badania 40 lat, blisko zaś 10% nawet 30 lat. Prawie 10% badanych recydywistów miało w chwili badania powyżej 50 lat (najstarszy z badanych miał 62 lata). Nieco wyższa przeciętna wieku w niniejszym badaniu w porównaniu z innymi badaniami wynika z faktu, że — co już uprzednio sygnalizowano — nie czyniono żadnych ograniczeń do wieku jako kryterium objęcia badaniem.

Nie stosowano również kryterium płci, w związku z czym w analizowanej grupie znalazło się sześć kobiet (4.6%).

Średnia wieku badanych recydywistów w chwili pierwszego skazania wynosi 21 lat. Młody lub bardzo młody wiek, w którym wielokrotni recydywiści. mają pierwszą sprawę karną, wykazywany w innych badaniach znalazł także potwierdzenie w niniejszej analizie. Przeszło połowa badanych (51,2%) miała pierwszą sprawę karną przed ukończeniem 21 lat, czyli jeszcze jako młodociანი (17—20-letni). Z drugiej jednak strony 6,11% badanych miało w chwili pierwszego skazania powyżej 30 lat, co jest dość rzadko spotykane w badaniach poświęconych wielokrotnym recydywistom. Należy ponadto zwrócić uwagę na fakt, że odsetek

³ Bliższe rozważania na temat niedokładności danych z rejestrów znaleźć można w pracy
S. Szlachetka: *Młodociანი recydywiści (społeczne czynniki wykolejania)*, Warszawa 1969, s. 16—20.

recydywistów w omawianej grupie o początku karalności powyżej 25 lat jest nieco wyższy niż w zbliżonym badaniu S. Szelhausa^{4 5} — odpowiednio 15,3 i 11,4.

Niestety nie udało się uzyskać dokładnych informacji odnośnie do karalności badanych w okresie nieletniości. Wynikało to z faktu, że okres nieletniości większości badanych przypadła bądź na okres wojny, bądź też na pierwsze lata po wojnie i w związku z upływem czasu odnośne akta uległy kasacji. Nie bez przyczyny była także bardzo duża migracja, jaką charakteryzuje się badana grupa recydywistów, co sprawiało, że w wielu wypadkach ich miejsce zamieszkania nie pokrywało się z terytorialną właściwością prokuratur, na których terenie przeprowadzano badanie. Ta ostatnia okoliczność także w dużym stopniu utrudniała dotarcie do spraw badanych rozpatrywanych przez sądy dla nieletnich. Niemniej udało się ustalić iż 26% badanych przebywało w okresie nieletniości w zakładzie poprawczym. Odsetek badanych, którzy w nieletniości mieli sprawy przed sądem dla nieletnich, jest więc z pewnością znacznie wyższy, na co zresztą wskazują wyniki innych badań⁵.

Jak już wspomniano, grupa 131 badanych recydywistów charakteryzuje się kilkoma odrębnościami w porównaniu z recydywistami z innych badań, m.in. miejscem zamieszkania przed pierwszą sprawą. Większość dotychczasowych badań dotyczyła recydywistów zamieszkałych w wielkich aglomeracjach miejskich lub w ich najbliższych okolicach. Miejsce zamieszkania recydywistów z omawianej grupy przedstawia się odmiennie. Przeszło połowa badanych (55,7%) mieszkała przed pierwszą sprawą na wsi lub w niewielkich miejscowościach (do 25 tys. mieszkańców). W miastach powyżej 100 tys. mieszkańców mieszkało jedynie 15,3% badanych, przy czym żadnego z tych miast nie można zaliczyć do wielkich aglomeracji. Przeszło 70% badanych mieszkało przed pierwszą sprawą w miejscowościach nie przekraczających 50 tys. mieszkańców⁶. Tak więc miejsce zamieszkania stanowi jedną ze zmiennych wyróżniających badaną zbiorowość spośród innych tego typu zbiorowości⁷.

Inną zmienną, której rozkład w grupach wielokrotnych recydywistów odbiega od analogicznych rozkładów w grupach przestępców jednorazowych i zbiorowości osób niekaranych, jest wykształcenie. Pod tym względem omawiana grupa jest podobna do innych grup wielokrotnych badanych uprzednio.

Prawie 42% badanych legitymuje się wykształceniem tylko podstawowym, co stanowi odsetek znacznie niższy w porównaniu z danymi GUS o wykształceniu

⁴ S. Szelhaus: *Analiza przestępczości wielokrotnych recydywistów*, „Archiwum Kryminologii”, t. 7, 1969, s. 12.

⁵W badaniu S. Szelhausa (*op. cit.*, s. 24—25) z 220 przypadków analizowanych szczegółowo 81 miało w okresie nieletniości sprawy sądowe. 45 zaś przebywało w zakładzie poprawczym. Zdaniem tego autora faktyczna przestępczość badanych recydywistów wielokrotnych w okresie nieletniości była jednak znacznie większa.

⁶Dla porównania, z. 440 wielokrotnych recydywistów badanych przez S. Szelhausa (*op. cit.*, s. 12) 87% mieszkało w Warszawie lub w najbliższej okolicy umożliwiającej dojazd do pracy w Warszawie.

⁷Płynię stąd, jak się wydaje, pewna wskazówka metodologiczna na przyszłość. Należałoby mianowicie przykładąć większą uwagę do badań przestępców (i to bynajmniej nie tylko recydywistów) pochodzących i zamieszkujących z dala od środowisk wielkomiejskich.

mężczyzn, pracowników fizycznych, zatrudnionych w gospodarce społecznej. Z danych GUS wynika bowiem, iż 7 i więcej klas ukończyło 68,2%⁸. Blisko 40% badanych (37,4%) miało wykształcenie niepełne podstawowe, przy czym kilkunastu spośród nich ukończyło zaledwie 2—3 klasy, a zatem w praktyce można uznać ich za analfabetów. Odsetek recydywistów, którzy nie ukończyli szkoły podstawowej, był w badaniu Z. Ostrianskiej nieco wyższy i wynosił 41,4. Różnice te wynikają najprawdopodobniej z faktu, iż poziom wykształcenia w badaniu Z. Ostrianskiej ustalany był w wyniku wywiadów prowadzonych bezpośrednio z badanymi, w niniejszym zaś opracowaniu opierano się wyłącznie na informacjach zawartych w aktach sądowych. Ich podstawą są zazwyczaj zeznania samych zainteresowanych, którzy z rozmaitych względów mają tendencję do zawyżania swego faktycznego wykształcenia⁹. Tak więc bez specjalnego ryzyka błędu można przyjąć, iż rzeczywisty poziom wykształcenia badanych jest prawdopodobnie jeszcze niższy, niż wynikałoby to z przytoczonego zestawienia.

Jednakże przy ocenie poziomu wykształcenia badanych recydywistów należy mieć także na uwadze i tę okoliczność, że w wielu przypadkach ich lata szkolne przypadały na okres wojny, co mogło rodzić również obiektywne trudności w uzyskaniu odpowiedniego wykształcenia¹⁰.

Jak już wspomniano, nie przeprowadzano z badanymi indywidualnych wywiadów, stąd nie sposób było ustalić, jakie czynniki wpłynęły na tak niski poziom ich wykształcenia, warunkujący niewątpliwie niewielkie możliwości uzyskania interesującej, dobrze płatnej pracy. Z innych jednak badań wynika, że do czynników tych (prócz czasu, w którym większość badanych mogła uczęszczać do szkoły, należą ponadto: niski iloraz inteligencji, co powoduje obiektywne trudności w nauce szkolnej, zła atmosfera w domu rodzinnym, nie sprzyjająca najczęściej systematycznej nauce oraz złe warunki materialne rodziny. Tak więc przy ogólnej ocenie poziomu wykształcenia badanych recydywistów nie sposób abstrahować od różnorodnych czynników indywidualnych i społecznych wpływających bez wątpienia na ten stan rzeczy.

Kontynuując przegląd podstawowych danych charakteryzujących badaną zbiorowość, przejdziemy obecnie do omówienia kwestii z a w o d u w y k o n y w a -

⁸ *Poziom wykształcenia zatrudnionych w gospodarce społecznej*, Warszawa 1966.

⁹ W badaniu Z. Ostrianskiej szkołę podstawową ukończyło 43,7% recydywistów. Z. Ostrianska: *Wielokrotni recydywiści w świetle badań kryminologicznych i psychologicznych*, „Archiwum Kryminologii”. t. 7 1976, s. 21. Zatem był prawie identyczny w porównaniu z niniejszym badaniem. Podobnie mało wiarygodne są informacje o pochodzeniu społecznym, ponieważ ich podstawą są informacje uzyskiwane od samych badanych i nie są na ogół poparte żadnymi danymi obiektywnymi. Tak więc tylko orientacyjnie podajemy, że 72,5% badanych określiło swoje pochodzenie jako robotnicze, 20,6% jako chłopskie, z rodzin rzemieślników miało pochodzić 6,1% badanych, 0,8% zaś (jedna osoba) uznała swoje pochodzenie za inteligenckie.

¹⁰ Należy jednak zaznaczyć, że z ustaleń Z. Ostrianskiej wynika, że różnice w poziomie wykształcenia między recydywistami, których uczęszczanie do szkoły przypadało na lata wojny i na okres powojenny, nie były duże (aczkolwiek statystycznie istotne), co świadczy, że niski poziom wykształcenia badanych recydywistów wynika także z innych przyczyn. Wśród nich cytowana autorka wymienia przede wszystkim negatywne środowiska rodzinne, obniżony poziom inteligencji wielu badanych oraz nieprzystosowanie społeczne datujące się już od okresu dzieciństwa i wczesnej młodości (Ostrianska, *op. cit.*, s. 22).

nego przez badanych przed pierwszą sprawą karną. Zwraca tu uwagę przede wszystkim wiele osób nie mających żadnego zawodu bądź wykonujących zawody najprostsze, nie wymagające specjalnych kwalifikacji (jak np. pomocnik konwojenta, rozładowywacz wagonów kolejowych czy niewykwalifikowany pracownik budownictwa) — łącznie 38,2%. Jednakże, w związku z bardzo niskim poziomem wykształcenia badanej grupy, fakt ten nie powinien budzić zaskoczenia. Ponadto trudno byłoby wskazać na jakieś szczególnie popularne zawody w omawianej grupie (np. w wielu badaniach poświęconych problematyce przestępczości zawodem takim jest zawód kierowcy). Wynika to jednak prawdopodobnie z faktu, iż ok. 40% badanych nie miało w ogóle żadnego zawodu i podobnie jak w badaniu Z. Ostrianskiej¹¹ (48,5%) pracowało w charakterze niewykwalifikowanych pracowników fizycznych, o ile w ogóle pracowali.

Jedynie 37,7% badanych pracowało przed pierwszą sprawą, 36,8% zaś nie pracowało wcale, co z pewnością nie pozostawało bez związku z ich późniejszą przestępczością (obok niskiego poziomu wykształcenia i bardzo niskich kwalifikacji zawodowych wiąże się to także z nadużywaniem alkoholu przez badanych)¹².

III. KARALNOŚĆ BADANYCH

Na jednego badanego przypada przeciętnie 7 skazań, czyli tylko nieco więcej niż w badaniu S. Szelhausa, w którym na badanego przypadało 6,7 skazania (tabl. 1).

Tablica 1. Skazania i pobyty w więzieniu badanych recydywistów*

Liczba skazań lub pobyków w więzieniu	Skazania		Pobyt w więzieniu	
	lb.	%	lp.	%
Trzy	2	1,5	1	0,8
Cztery	12	9,2	11	8,4
Pięć	28	21,4	24	18,3
Sześć	19	14,5	19	14,5
Siedem	25	19,1	28	21,4
Osiem	14	10,7	15	11,5
Dziewięć	10	7,6	11	8,4
Dziesięć	9	7,6	8	6,1
Jedenaście i więcej	12	9,2	14	10,8
Ogółem	131	100,0	131	100,0

* Uwzględniono także wykroczenia z art. 51, § 2 i art. 147 k.w., o ile orzeczono karę bezwzględnego pozbawienia wolności. W zestawieniu pominięto natomiast skazania z warunkowym zawieszeniem wykonania kary, gdyż odsetek ich wynosił jedynie nieco ponad 1.

¹¹ *Ibidem*, s. 30. Co do pracy przed pierwszą sprawą, o 25 badanych nie udało się uzyskać wiarygodnych informacji, stąd powyższe dane odnoszą się do 106 badanych.

¹² *Ibidem*, s. 33.

Jednak w porównaniu z tamtym badaniem w niniejszym badaniu zaznaczyły się dwie istotne różnice. Po pierwsze, mniejszy odsetek badanych recydywistów był skazywany 5 razy lub mniej. Po drugie, większy odsetek badanych był skazywany dziesięć razy i więcej. Wiąże się to zapewne z nieco wyższą przeciętną wieku recydywistów w niniejszym badaniu¹³.

Nie każde skazanie oznacza automatycznie pobyt w zakładzie karnym (zawieszenie wykonania kary, amnestia itp.), a z kolei w omawianej grupie recydywistów obserwujemy nierzadko pobyty w więzieniu — wynoszące nieraz kilka miesięcy — nie będące następstwem skazania (tymczasowe aresztowanie, kara aresztu orzekana przez kolegia ds. wykroczeń). Dla oceny skuteczności kary pozbawienia wolności należało zatem uwzględnić także pobyty w więzieniu nie związane z wyrokiem sądowym.

Wydaje się, że z merytorycznego punktu widzenia dla prowadzonej analizy „pozostałe” pobyty w więzieniu powinny być traktowane tak samo jak kara pozbawienia wolności orzekana przez sąd. Chodziło bowiem przede wszystkim o stwierdzenie, w jakiej mierze pobyt w zakładzie karnym wpływa na tempo recydywy niezależnie od tego, jaka była podstawa prawna inkarceracji.

Częstym zjawiskiem jest ponadto orzekanie kolejnej kary pozbawienia wolności w stosunku do recydywistów odbywających w chwili wydania wyroku karę za poprzednie przestępstwo. Wówczas — mimo dwóch kolejnych wyroków — nie było przerwy w odbywaniu kary pozbawienia wolności. W związku z tym dwie różne kary łączyły się z jednym pobytom w więzieniu.

Występowały także takie sytuacje, kiedy to obok kary pozbawienia wolności sąd orzekał również dodatkową karę grzywny z zamianą — w razie jej nieuiszczenia — na określoną liczbę dni aresztu. W wypadkach, w których zastępuje kara pozbawienia wolności była wykonywana niebezpośrednio po zakończeniu odbywania kary zasadniczej, liczono ją jako odrębny pobyt w więzieniu. Podobnie postępowano w wypadkach odwołania warunkowego zawieszenia wykonania kary bądź amnestii.

Powyżej omawiane były liczebności i odsetki skazań i pobytów w więzieniu. Teraz przechodzimy do ogólnej charakterystyki wysokości orzekanych kar i długości faktycznych pobytów w więzieniu.

Średnia orzekana kara wynosiła 31,9 miesiąca, czyli przeszło 2,5 roku (mediana — 24,09 miesiąca), średni zaś pobyt w zakładzie karnym wynosił 24,44 miesiąca, czyli nieco powyżej dwóch lat (mediana — 18,11 miesiąca). Jak więc widać, średni pobyt w więzieniu badanych recydywistów był nieco krótszy niż średnia orzekana kara. Gdyby przyjąć, że wymiar orzekanej kary odpowiada w przybliżeniu stopniowi społecznego niebezpieczeństwa czynu (choć oczywiście należy sobie zdawać sprawę, że jest to wątpliwe założenie), to fakt, iż z 922 orzeczonych kar 43,1% nie przekraczało półtora roku, świadczyć by mógł, że badani recydywiści nie są sprawcami poważnych przestępstw. Tezę powyższą potwierdza dodatkowo niski odsetek kar orzekanych w wymiarze 5 lat i powyżej — zaledwie 6,6% tabl. 2). Teza ta znajduje także kolejne potwierdzenie w toku dalszych rozważań.

W tablicy tej uderza znacznie wyższy odsetek krótkoterminowych pobytów

¹³ S z e l h a u s : *Analiza...*, s. 15.

Tablica 2. Orzeczone kary i pobyty w więzieniu badanej grupy recydywistów

Długość kary lub pobytu w więzieniu	Kary orzeczone		Pobyty w więzieniu	
	lb.	%	lp.	%
Poniżej 6 miesięcy	79	8,6	143	17,6
6—11 miesięcy	162	17,6	200	22,9
1 rok — 1,5 roku	156	16,9	135	15,4
1,5 roku — 2 lata	107	11,6	101	11,6
2 lata — 3 lata	173	18,9	152	17,4
3 lata — 4 lata	124	13,4	77	8,8
4 lata — 5 lat	59	6,4	35	4,0
5 lat i powyżej	61	6,6	20	2,3
Ogółem	922	100,0	863	100,0

w więzieniu w porównaniu z odpowiednim odsetkiem kar orzeczonych w tej wysokości. Ta pozorna sprzeczność jest rezultatem — sygnalizowanych już uprzednio — krótkoterminowych pobytów w więzieniu, które nie były następstwem sprawy karnej (tymczasowe aresztowania, kary aresztu orzekane przez kolegia ds. wykroczeń itp.). Ponadto wypada zwrócić uwagę na niższy odsetek pobytów w więzieniu w porównaniu z odsetkiem orzeczonych kar w przypadku kar dłuższych.

W niniejszym badaniu starano się zweryfikować hipotezę o nieistnieniu związku między kolejnością wyroków a długością orzeczonych kar. Okazało się, że różnica średnich kar orzekanych w pierwszych dwóch wyrokach ($X = 16,62$ mieś.) oraz w wyrokach następnych ($X = 25,03$ mieś.) jest statystycznie istotna ($Z = 5,959$, $df = 959$, $p < 0,001$). Pozwala to odrzucić hipotezę o równości wspomnianych średnich. Kary orzekane w pierwszych dwóch wyrokach okazały się istotnie niższe od kar orzekanych w dalszych wyrokach, co zresztą jest zgodne z obowiązującą polityką karną w stosunku do recydywistów.

Weryfikowano także hipotezę o równości średnich pobytów na wolności po kolejnych wyrokach. Innymi słowy, starano się udzielić odpowiedzi na pytanie, czy istnieje zależność między kolejnym wyrokiem a długością następującego po tym wyroku pobytu na wolności (tabl. 3).

Tablica 3. Różnice średnich długości pobytów na wolności po kolejnych pobytach w więzieniu (w miesiącach)

Kolejny pobyt na wolności	Wartość t	Stopnie swobody
Drugi — $x = 14,81$, $D = 16,27$	0,712 ^a	258
Trzeci — $x = 12,03$, $D = 11,96$	2,342	256
Czwarty — $x = 12,17$, $D = 12,63$	2,164	246
Piąty — $x = 11,37$, $D = 12,71$	2,375	220
Szósty — $x = 11,27$, $D = 14,07$	2,207	205
Siódmy i dalsze — $x = 8,35$, $D = 10,27$	4,780	271

^a Wartość nieistotna na poziomie 0,05.

Na podstawie dokonanego zestawienia bez trudu można odtworzyć trend w kierunku zmniejszania się okresów pobytu na wolności w miarę zwiększania się liczby pobyków w więzieniu. Podczas gdy po pierwszym pobycie w zakładzie karnym 31,5% badanych przebywało na wolności poniżej pół roku, to po czwartym lub dalszym wyroku już 44,2%. Po pierwszym pobycie w więzieniu 15,4% badanych przebywało na wolności ponad trzy lata, po czwartym zaś lub dalszym pobycie jedynie 5,3% badanych przebywało na wolności dłużej niż trzy lata, (tabl. 4). Przytoczone dane nader wymownie charakteryzują pogłębianie się społecznego \ nieprzystosowania badanej grupy recydywistów.

Tablica 4. Pobyty w więzieniu a następujące po nich pobyty na wolności w badanej grupie recydywistów

Pobyty w więzieniu	Pobyty na wolności							
	ogółem		ponad 6 miesięcy		6 miesięcy — 3 lata		3 lata i powyżej	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Pierwszy	130	15,9	41	12,7	69	15,9	20	32,8
Drugi	130	15,9	46	14,2	73	16,8	11	18,0
Trzeci	128	15,6	46	14,2	75	17,3	7	11,5
Czwarty i dalsze	430	52,6	190	58,8	217	50,0	23	37,7
Ogółem	818	100,0	323	100,0	434	100,0	61	100,0

$\chi^2 = 21,49; df = p < 0,001$

Pamiętać jednak należy, że omawianą grupę recydywistów cechuje ogólnie bardzo szybka powrotność do przestępczości. Bowiem na globalną liczbę 818 pobyków na wolności blisko 40% nie przekraczało sześciu miesięcy, odsetek zaś pobyków na wolności powyżej trzech lat wynosi w badanej zbiorowości zaledwie 7,4. Niemniej jest faktem, że owe pobyty ulegają z wyroku na wyrok dalszemu skracaniu. Zwraca ponadto uwagę fakt, że niezmiernie krótkie pobyty na wolności — do jednego miesiąca — stanowiły aż 11,4% wszystkich pobyków na wolności.

IV. STRUKTURA PRZESTĘPCZOŚCI

W porównaniu z recydywistami badanymi przez S. Szelhausa przestępczość recydywistów objętych niniejszym badaniem jest bez porównania bardziej homogeniczna (tabl. 5). Przeważają zdecydowanie przestępstwa przeciwko mieniu, a wśród nich dominują kradzieże mienia indywidualnego. Wynika to najprawdopodobniej z faktu, że wśród osób skazywanych w warunkach art. 60 § 2 k.k. zdecydowaną większość stanowią sprawcy przestępstw przeciwko mieniu. Do rzadszych wypadków należy skazywanie w warunkach recydywy wielokrotnej specjalnej sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim, a —jak wiadomo — te dwie kategorie przestępców wyczerpują kodeksowe możliwości stosowania przepisu o recydywie wielokrotnej specjalnej. Tak więc poza zasięgiem badania znalazło się zapewne nie tylko wielu sprawców przestępstw o charakterze chuligańskim w wyniku niewyczerpywania dyspozycji zawartych w tym przepisie, lecz także wielu innych recydy-

Tablica 5. Przestępstwa popełniane przez badanych recydywistów

Przestępstwa	Liczba bezwzględna	Procent	Procent
Przeciwko mieniu — ogółem	1534	85,0	100,0
w tym:			
kradzież mienia			
indywidualnego	898	50,34	58,54
kradzież mienia społecznego	171	9,59	11,15
włamanie do obiektu			
prywatnego	112	6,23	7,30
włamanie do obiektu			
uspołecznionego	81	4,55	5,28
rozbój	37	2,07	2,41
wyludzenie	149	9,71	8,36
falszerstwo	12	0,67	0,78
oszustwo	31	1,74	2,02
paserstwo	16	0,90	1,04
uszkodzenie mienia	14	0,78	0,91
inne	13	0,73	0,85
Przeciwko życiu i zdrowiu — ogółem	62	3,48	100,0
w tym:			
naruszenie nietykalności			
cielesnej	16	0,90	25,81
uszkodzenie ciała	16	0,90	25,81
ciężkie uszkodzenie ciała	2	0,11	3,23
bójka lub pobicie	21	1,18	33,87
zabójstwo umyślne	2	0,11	3,23
inne	5	0,28	8,05
Przeciwko władzom i urzędom — ogółem	52	3,48	100,0
w tym:			
znieważenie urzędnika	32	1,80	51,61
czynna napaść	28	1,57	45,16
inne	2	0,11	3,23
Przeciwko rodzinie — ogółem	22	1,23	100,0
w tym:			
alimentacyjne	10	0,56	45,45
znęcanie się	11	0,62	50,00
inne	1	0,06	4,55
wojskowe	17	0,95	
drogowe	11	0,62	
seksualne	2	0,12	
przestępstwa z ustawy o zwalczaniu alko-			
holizmu	27	1,51	
ucieczka, z więzienia	19	1,07	
Inne	28	1,57	
Ogółem	1784	100,0	

wistów popełniających głównie lub wyłącznie przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, którzy w ogóle nie są objęci art. 60 § 2 k.k. Niemniej — mimo poczynionych zastrzeżeń — Fakt tak wysokiego odsetka przestępstw przeciwko mieniu (86%) wśród ogółu popełnionych przez badanych recydywistów przestępstw jest zastana-

wiający. Charakteryzuje ich bowiem znaczny okres karalności, nawet zaś w okresie, w którym nie odpowiadali jeszcze kryteriom art. 60 § 2 k.k., udział innych przestępstw w całokształcie ich przestępczości był znikomy.

Wydaje się, że częściowe przynajmniej wyjaśnienie tej kwestii może wiązać się z miejscem zamieszkania badanych recydywistów. Jak pamiętamy, przeszło połowa z nich mieszkała na wsi lub w małych miasteczkach i, jak można przypuszczać, specyfika kulturowo-obyczajowa tych obszarów mogła wpłynąć w dużym stopniu na to, że wiele faktycznie dokonanych przez badanych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu (w szczególności bójki i pobicia oraz naruszenie nietykalności cielesnej) mogło pozostać nie ujawnionych.

Z kolei zaś niskie odsetki najczęściej spotykanych przestępstw przeciwko władzom i urzędom (znieważenie urzędnika oraz czynna napaść) tłumaczyć by można względnie mniejszą liczbą milicjantów w małych miasteczkach i na wsi, a jak wiadomo z innych opracowań, te dwa rodzaje przestępstw dokonywane są prawie wyłącznie w wyniku kontaktów z funkcjonariuszami MO. Innymi słowy, niski udział tego rodzaju przestępstw można by tłumaczyć — przynajmniej w pewnym stopniu — brakiem potencjalnych ofiar.

Pozostaje jeszcze do wyjaśnienia kwestia wyższej, w porównaniu z badaniem S. Szelhausa, które wydaje się najbardziej pod tym względem zbliżone do niniejszego opracowania, ogólnej liczby przestępstw popełnionych przez omawianą grupę recydywistów. 440 wielokrotnych recydywistów w badaniu S. Szelhausa popełniło łącznie 3862 przestępstwa, 131 zaś wielokrotnych recydywistów z niniejszego badania popełniło łącznie 1784 przestępstwa, a więc proporcjonalnie znacznie więcej.

Wynika to — jak się wydaje — przede wszystkim z odmiennych kryteriów przy kwalifikowaniu badanych jako wielokrotnych recydywistów. Jak już wspomniano, w badaniu S. Szelhausa kryterium tym była ogólna powrotność do przestępstwa, podczas gdy w niniejszej analizie kryterium doboru próby była recydywa wielokrotna specjalna art. 60 § 2 k.k. Stąd nie można wykluczyć, że powyższa okoliczność wpłynęła na to, iż w niniejszym badaniu zaobserwowano znacznie większą globalną liczbę przestępstw w porównaniu z badaniem S. Szelhausa. Poza tym występowanie rozbieżności tłumaczyć można również wyższą przeciętną wieku recydywistów objętych niniejszym badaniem w porównaniu z recydywistami badanymi przez S. Szelhausa, a także dłuższym przeciętnym okresem ich karalności.

W obecnym badaniu wyższy też był odsetek recydywistów w wieku 50 lat i więcej. Okoliczności te. wpłynęły najprawdopodobniej na większe potencjalne (jak również i rzeczywiste, o czym przekonamy się poniżej) możliwości dokonania większej liczby kradzieży.

Należy mieć ponadto na uwadze także i to, że im większy udział spraw o przestępstwa przeciwko mieniu w ogólnej liczbie spraw badanych (a właśnie tego rodzaju sprawy kwalifikowane są najczęściej w warunkach art. 60 § 2 k.k.), tym większe prawdopodobieństwo, że jeszcze wyższy będzie globalny udział przestępstw przeciwko mieniu w całokształcie ich przestępczości. Wynika to z faktu, iż w przeciwieństwie do spraw przeciwko życiu i zdrowiu oraz władzom i urzędom, w których najczęściej sprawca odpowiada za popełnienie jednego tylko przestępstwa, w wypadku spraw o przestępstwa przeciwko mieniu jedna sprawa obejmuje naj-

częściej kilka lub nawet kilkanaście czynów tego samego rodzaju¹⁴; czyny te na użytek niniejszego opracowania były traktowane, jako odrębne przestępstwa.

Kolejnym czynnikiem wpływającym najprawdopodobniej na wspomniane rozbieżności były nieco odmienne kryteria gromadzenia materiału. W niniejszym badaniu starano się dotrzeć do wszystkich dostępnych akt poprzednich spraw badanych recydywistów. Stąd ankiety dotyczące przestępczości wypełniane były w przeważającej mierze na podstawie akt spraw, które — jak można sądzić — zawierają dokładniejsze informacje o popełnionych przestępstwach w porównaniu z danymi uzyskiwanymi z rejestrów. Jak zaś wynika z opracowania S. Szelhausa, dane o karalności 440 recydywistów uzyskiwano z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości i rejestru Centralnego Zarządu Zakładów Karnych. Natomiast o karalności 220 recydywistów badanych szczegółowo uzyskiwano dodatkowe dane w oparciu o „bogaty materiał aktowy obejmujący ostatnie sprawy piłowe oraz znaczną większość (podkreślenie moje — A. S.) poprzednich spraw”¹⁵. Z dalszych zaś wywodów wynika, że: 1) odnośnie do 220 recydywistów badanych szczegółowo położono specjalny nacisk na uzyskanie akt pierwszej i ostatniej sprawy sądowej, 2) starano się przede wszystkim dotrzeć do akt poważniejszych spraw¹⁶.

Rzecz jasna i w niniejszym badaniu nie udało się uzyskać akt wszystkich spraw każdego badanego (było to szczególnie utrudnione w przypadku akt spraw dawnych). jednakże nie można wykluczyć, że prezentowany w tym opracowaniu materiał jest nieco bardziej kompletny, w szczególności co do spraw, w których orzekano niskie kary. W zakresie właśnie spraw tego rodzaju występowały największe luki w materiale S. Szelhausa, wcale zaś nie do rzadkości należały przypadki spraw (o niewielkim „ciężarze gatunkowym“ i o znikomym społecznym niebezpieczeństwie), w których sprawca odpowiadał za popełnienie 3—5 bardzo drobnych kradzieży, kwalifikowanych przez sąd jako odrębne czyny¹⁷.

Jak więc przy, ocenie rozmiarów przestępczości przeciwko mieniu w omawianej grupie 131 wielokrotnych recydywistów i związanych z tym niższych odsetków przestępstw innego rodzaju należy mieć na względzie także te formalne przesłanki, których rezultatem jest wyższy odsetek przestępstw przeciwko mieniu w niniejszym badaniu w porównaniu z badaniem S. Szelhausa.

Mając na względzie powyższe zastrzeżenia, przechodzimy obecnie do charakterystyki przestępczości badanych recydywistów. Jak była już o tym mowa, większość czynów popełnianych przez badanych stanowią przestępstwa przeciwko mieniu (86,0%). W badaniu S. Szelhausa przestępstwa przeciwko mieniu także dominowały, lecz stanowiły znacznie niższy odsetek (59,2). Wszystkie pozostałe przestępstwa stanowiły jedynie 14,0%.

¹⁴ Nierzadko zdarzało się np. tak, że sprawca odpowiadał w jednej sprawie za kilkanaście drobnych kradzieży.

¹⁵ S z e l h a u s : *Analiza...*, s. 23.

¹⁶ *Ibidem*, s. 27.

¹⁷ Np. w jednej ze spraw sprawca odpowiadał za 7 wyłudzeń kwot rzędu 70—130 zł w ciągu trzech kolejnych dni od różnych osób, w związku z czym z tej jednej sprawy badanemu recydywiście przypisano przy kodowaniu 7 odrębnych przestępstw.

Wśród przestępstw przeciwko mieniu, którymi się teraz zajmujemy, dominują kradzieże mienia indywidualnego — 58,5% wszystkich przestępstw przeciwko mieniu. (W badaniu S. Szelhausa udział kradzieży mienia indywidualnego był nieco niższy — 49,1%).

Kradzieży mienia społecznego jest już znacznie mniej (7,3%). Wśród ogółu przestępstw przeciwko mieniu włamania (uznawane za kwalifikowany rodzaj kradzieży) stanowią tylko 12,6%. W tym 7,3% stanowią włamania do obiektów prywatnych, a 5,2% włamania do obiektów społecznych.

Rozboje, ujmowane w kodeksie karnym jako przestępstwo przeciwko mieniu, aczkolwiek społeczne niebezpieczeństwo tych czynów wynika przede wszystkim z ich agresywnego charakteru (stąd można je równie dobrze zaliczyć do przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu), stanowią w omawianej grupie przestępstw zaledwie 2,4%. (W grupie recydywistów badanych przez S. Szelhausa odsetek rozbojów był także niski, choć wyższy niż w niniejszym badaniu — 6,5). W całości przestępstw rozboje stanowiły 2,1% (u S. Szelhausa 3,8%).

Tak więc niezmiernie niskie odsetki rozbojów uzyskane w obydwu badaniach zdają się zdecydowanie przeczyć dość rozpowszechnionej tezie o dużym społecznym niebezpieczeństwie przestępstw popełnionych przez wielokrotnych recydywistów. Świadczy o tym także bardzo niski odsetek innych przestępstw określanych w kodeksie karnym jako zbrodnie. Pamiętać ponadto należy, że rozbój rozbójowi nierówny. Ta sama kwalifikacja prawna może obejmować bardzo różne stany faktyczne. O małej szkodliwości rozbojów dokonywanych przez badanych recydywistów świadczą nie tylko znikome sumy, jakie uzyskiwali w ich wyniku, ale też fakt, że jedynie w kilku przypadkach ofiary rozboju doznały jakiegokolwiek uszczerbku na zdrowiu — w badaniu S. Szelhausa aż w 80% przypadków występował brak obrażeń u osób poszkodowanych¹⁸.

Rozpatrując przestępstwa przeciwko mieniu, w badanej grupie recydywistów nie sposób abstrahować od sum, jakie badani uzyskiwali w wyniku tych przestępstw, co — jak się wydaje — stanowi niezły wskaźnik niebezpieczeństwa tej kategorii przestępców dla porządku prawnego. W 9,7% przypadków suma uzyskana w wyniku przestępstwa nie przekraczała 500 zł, w 38,7% przypadków — 1500 zł, w 75,7%, przypadków zaś sumy uzyskane w wyniku przestępstw przeciwko mieniu

¹⁸ O stosunkowo niewielkiej szkodliwości rozbojów dokonywanych przez, badanych wielokrotnych recydywistów świadczy m.in. sposób ich dokonywania. W omawianym materiale nie napotkano rozbojów, które można by zaliczyć do kategorii planowanych, uprzednio przygotowanych napadów rabunkowych na mieszkania, w których sprawca (sprawcy) posługiwali się bronią palną lub jej imitacją (w badaniu S. Szelhausa odnotowano 22 rozboje tego typu), ani też planowanych z góry napadów na przechodniów o wyglądzie świadczącym o ich zamożności. Zazwyczaj ofiarami rozbojów były osoby uprzednio od dawna sprawcy znane bądź też poznane, niedługo przed dokonaniem rozboju. Do przestępstwa dochodziło zazwyczaj po spożyciu większej ilości alkoholu i to zarówno przez sprawcę, jak i ofiarę. Należy wspomnieć ponadto, że wiele czynów zaliczonych do rozbojów dokonanych w okresie obowiązywania dawnego kodeksu karnego stanowiły kradzieże rozbójnicze, polegające najczęściej na wyrwaniu ofierze torebki lub teczki. Przy czym sprawcy wszystkich czynów tego rodzaju pozostawali w chwili ich dokonania w stanie nietrzeźwym. Podobne rezultaty uzyskał S. Szelhaus [*Analiza...*, s. 32—34]. Tamże znaleźć można klasyfikację rozbojów dokonywanych przez wielokrotnych recydywistów ze względu na sposób działania i, osobę ofiary.

nie były wyższe niż 5 tys. zł. Jedynie w 11,4% przypadków sumy uzyskane w wyniku przestępstw tego rodzaju były wyższe niż 10 tys. zł¹⁹.

Mimo iż w badanej grupie wielokrotnych recydywistów dominują przestępcy przeciwko mieniu, w żadnym wypadku nie można ich określić mianem „profesjonalistów“. Tezę tę potwierdza nie tylko fakt, że sumy uzyskiwane w wyniku przestępstw dokonywanych przez badanych były znikome, ale również bardzo prymitywny sposób dokonywania kradzieży i włamań oraz miejsca popełnienia przestępstwa — przeważnie komórki, strychy, piwnice. Zaledwie o kilku badanych można by powiedzieć (i to z pewną dozą przesady), że byli przestępcami zawodowymi — w sensie pewnej specjalizacji i sposobu działania, które świadczyć by mogły o znajomości „fachu“.

Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu stanowią 3,5% wszystkich przestępstw popełnionych przez badaną grupę. Wśród nich na pierwszym miejscu znajdują się bójk i pobicia. Poważne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, jakimi są ciężkie uszkodzenia ciała i zabójstwa umyślne, stanowią łącznie 6,5% przestępstw tego rodzaju (dwa przypadki zabójstw i dwa przypadki ciężkiego uszkodzenia ciała), wśród zaś ogółu przestępstw popełnianych przez badanych ich odsetek wynosi zaledwie 0,2.

Dwie najczęściej występujące kategorie przestępstw przeciwko władzom i urzędom (które stanowią 3,5% wszystkich dokonanych przez omawianą grupę przestępstw) to czynna napaść — 1,6% wszystkich przestępstw oraz znieważenie urzędnika — 1,8% wszystkich popełnionych przestępstw. Są to prawie wyłącznie przestępstwa popełnione w stanie nietrzeźwym, poszkodowanymi zaś byli z reguły funkcjonariusze MO. Jedynie w kilku przypadkach ofiarami przestępstw tego rodzaju byli strażnicy więzienni, kontrolerzy PKS bądź konduktorzy.

1,2% przestępstw popełnionych przez badaną grupę stanowiły przestępstwa przeciwko rodzinie. Z jednym wyjątkiem były to przestępstwa alimentacyjne oraz znęcanie się nad członkiem rodziny.

Na zakończenie rozważań poświęconych strukturze przestępczości badanych recydywistów należy podkreślić z naciskiem, że dokonana analiza wykazała jednoznacznie, iż wprawdzie można określić omawianą grupę jako zbiorowość przestępców „notorycznych“, lecz w żadnym wypadku nie można o nich powiedzieć, by byli to przestępcy „groźni“. Świadczy o tym: 1) niewielki odsetek przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu; 2) stosunkowo drobne sumy uzyskiwane przez badanych w wyniku dokonania przestępstw przeciwko mieniu; 3) miejsce i sposób dokonywania przestępstw przeciwko mieniu dobitnie wskazujący, że omawianą grupę nie stanowią przestępcy profesjonalni; 4) znikomy odsetek przestępstw popełnionych przez badanych recydywistów, które są w świetle obowiązującego kodeksu karnego uznawane za zbrodnie. Bowiem na 1784 czyny przypadają dwa zabójstwa umyślne, jedno zgwałcenie, 37 rozbojów, (przy czym — jak już była mowa — okoliczności ich

¹⁹ Dane odnoszą się do 647 przestępstw przeciwko mieniu. Pominęto przypadki, w których brak było danych o wartości zagarniętego mienia oraz gdy sprawca został zatrzymany na usiłowaniu dokonania przestępstwa przeciwko mieniu, w związku z czym żadnej kwoty nie uzyskał — w sumie 106 przypadków.

popelnienia upoważniają do stwierdzenia, że nie cechowały się one dużym ładunkiem społecznego niebezpieczeństwa). Zatem w sumie badani recydywiści wielokrotnie popełnili jedynie 40 zbrodni, co stanowi zaledwie 2,2% wszystkich przestępstw²⁰.

V. SKUTECZNOŚĆ ŚRODKÓW KARNYCH

Mówiąc o skuteczności kary pozbawienia wolności²¹ w odniesieniu do przestępcy, któremu kara ta została wymierzona (gdyż abstrahujemy w tym miejscu od ogólnoprewencyjnych funkcji kary), można m.in. oczywiście wyróżnić dwa znaczenia tego pojęcia²². W pierwszym rozumieniu kara pozbawienia wolności jest skuteczna wówczas, gdy w wyniku jej zastosowania sprawcą nie powraca już na drogę przestępstwa. Oczywiście tym kryterium skuteczności kary pozbawienia wolności nie będziemy się posługiwali w niniejszym opracowaniu, ponieważ wszyscy badani, mimo odbycia kary więzienia, powracali do przestępczości i to niejednokrotnie.

Drugie rozumienie jest względne i relatywne zarazem. Względne, ponieważ posługując się nim, mamy na myśli „względną skuteczność kary pozbawienia wolności” mierzoną okresem następującego po jej odbyciu pobytu na wolności. Relatywne, gdyż odnosimy je do średniego pobytu na wolności w analizowanej grupie albo też do okresu czasu spędzonego w więzieniu. I tak np. moglibyśmy mówić o względnej większej skuteczności długookresowych kar pozbawienia wolności, gdyby okazało się, że po odbyciu takich kar badani recydywiści istotnie dłużej przebywali na wolności niż po odbyciu kar krótkoterminowych. Takie właśnie rozumienie terminu „skuteczność kary pozbawienia wolności” przyjmiemy na użytek niniejszego opracowania.

Jak wynika z danych przytoczonych we wcześniejszej części pracy, badani recydywiści odbywali kary pozbawienia wolności o różnej wysokości, różne też były ich okresy pobytu na wolności po odbyciu kary danej wysokości. Powstaje zatem pytanie, czy istnieje pozytywna zależność między długością odbytej kary a długością następującego po niej pobytu na wolności. Innymi słowy, czy jest tak, że czym dłuższy pobyt w więzieniu, tym dłuższy następujący po tym pobycie w więzieniu pobyt na wolności. Hipoteza ta, w wypadku gdyby znalazła potwierdzenie w wynikach badania, potwierdzałaby jednocześnie słuszność prowadzonej od dłuższego czasu polityki karania, a przynajmniej świadczyłaby o jej skuteczności. Gdyby zaś potwierdzenia nie znalazła, oznaczałoby to, że należy zastanowić się nad weryfika-

²⁰ Podobnie niski odsetek zbrodni wystąpił w badaniu S. Szelhusa (Analiza.... s 16—19). W badaniu tym stwierdzono; że na ogólną liczbę 4000 przestępstw popełnionych przez 440 recydywistów jedynie 5.4% kwalifikowało się jako „przestępstwa poważne”, takie jak zabójstwo, ciężkie uszkodzenie ciała, zgwałcenie czy rozbój.

²¹ Wobec badanych recydywistów sądy z niezmiernie nielicznymi wyjątkami orzekają karę bezwzględnego pozbawienia wolności. Stąd w odniesieniu do tej kategorii sprawców przestępstw można mówić tylko o skuteczności tej właśnie formy kary.

²² Na temat sposobów rozumienia pojęcia „skuteczności kary” pisze szerzej T. S z y m a n o w s k i ; *Powrotność do przestępstwa po wykonaniu kary pozbawienia wolności*. Warszawa 1976. s. 83—106.

cją tej polityki, o ile założymy, że u podstaw obecnego ustawodawstwa i praktyki wymiaru sprawiedliwości nie leży wyłącznie zasada represji.

Związek między długością odbytej kary pozbawienia wolności a następującym po jej odbyciu pobytem na wolności badano w pierwszym rzędzie poprzez obliczanie korelacji. Operacja, o której mowa, polegała na skorelowaniu zmiennej „pobyt w więzieniu” ze zmienną „pobyt na wolności”. Korelacja okazała się bliska zeru ($r = 0,02$), co zdecydowanie pozwala odrzucić hipotezę o istnieniu zależności między długością pobytu w więzieniu i na wolności. Okazało się, że długość późniejszego pobytu na wolności nie ma związku z długością odbytej kary pozbawienia wolności.

Problem zależności między długością pobytu w więzieniu a następującym po tym pobycie w więzieniu okresem przebywania na wolności badał uprzednio S. Szelhaus. Wprawdzie w niniejszym badaniu zastosowano odmienną technikę niż w badaniu S. Szelhausa, jednakże wstępne rezultaty okazały się zbieżne. Badał on istnienie zależności między odbyciem kary do 6 miesięcy, od 7 do 12 miesięcy, od 1 do 2 lat, od 2 do 3 lat oraz 3 lata i powyżej a długością następnego pobytu na wolności. W badaniu tym nie dość, że okazało się, iż pobyty na wolności po odbyciu kar długoterminowych nie są dłuższe niż po odbyciu kar krótkoterminowych, ale także ujawniło się, że pobyty na wolności w wyniku odbycia kar krótszych są dłuższe niż po odbyciu kar dłuższych²³.

W niniejszym badaniu postanowiono zatem powtórzyć tę analizę przy zastosowaniu identycznych przedziałów czasowych oraz tego samego testu na istotność różnic. Na początku badano, czy istnieje zależność w długości pobytu na wolności po odbyciu kary więzienia o różnej wysokości. Uzyskane rezultaty ukazuje tablica 6.

W badaniu S. Szelhausa zależność między długością pobytu w więzieniu i na wolności była statystycznie istotna ($X^2 = 54,44$; $df = 12$; $p < 0,001$) i dość wyraźnie szła w kierunku wydłużania się pobytów na wolności wraz ze skracaniem się odbytych kar pozbawienia wolności. W niniejszym badaniu zależności takiej nie stwierdzono. Podobnie jak w wyniku zastosowania korelacji r Pearsona, tak i w wypadku testu X^2 okazało się, że wysokość wykonanej kary pozbawienia wolności nie ma ani pozytywnego, ani negatywnego wpływu na długość następującego po jej wykonaniu pobytu na wolności. W jaki sposób można by starać się wyjaśnić rozbieżności wyników niniejszego badania w porównaniu z wynikami badania S. Szelhausa? Po pierwsze, nie można wykluczyć, że brak związku między długością pobytu w więzieniu i na wolności w niniejszym badaniu był rezultatem różnic w metodologii zastosowanej w obydwu badaniach. Jak już wspomniano, w obecnym badaniu uwzględniano w analizie wszystkie pobyty w więzieniu, niezależnie od tego czy były one bezpośrednim następstwem skazania, czy też nie. W opracowaniu S. Szelhausa brak bliższych informacji co do sposobu, w jaki autor wspomnianą kwestię rozwiązał. Sądzić jednak można, że analiza w tym zakresie była prowadzona jedynie w odniesieniu do pobytów w więzieniu, które były następstwem wyroku sądowego. Po drugie, nie można wykluczyć, że na uzyskane rezultaty w niniejszym badaniu miała wpływ pewna specyficzność badanej zbiorowości wielokrotnych

²³ S z e l h a u s : *Analiza...* s. 57—58.

Tablica 6. Długość pobytów na wolności 131 wielokrotnych recydywistów po krótszych i dłuższych pobytach w więzieniu

Pobyty na wolności	Pobyty w więzieniu											
	ogółem		do 6 miesięcy		7—11 miesięcy		1—2 lata		2--3 lata		3 lata i powyżej	
			lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
6 miesięcy i poniżej	358	44,2	88	45,6	98	42,8	91	43,5	44	44,4	37	46,3
7—12 miesięcy	173	21,4	42	21,8	50	21,8	42	20,1	22	22,2	17	21,3
1—2 lata	153	18,9	28	14,5	45	19,7	44	21,1	21	21,2	15	18,8
2 lata i powyżej	128	15,0	35	18,1	36	15,7	32	15,3	12	12,1	11	13,8
Ogółem	810	100	193	23,8	229	28,3	209	25,8	99	12,2	80	9,9

χ^2 - 5. 10; df — 12; poniżej poziomu istotności

recydywistów, w szczególności ich, ogólnie biorąc, bardzo szybka powrotność do przestępczości. Tak czy inaczej powyższe zagadnienie jest na tyle ważne, iż warto mu z pewnością poświęcić uwagę także w przyszłości. Niemniej, mimo wspomnianych rozbieżności, rezultaty obydwu badań pozostają zgodne, w jednej kluczowej kwestii: nie stwierdzono, by kary długoterminowe były bardziej skuteczne w zapobieganiu recydywie od kar krótkich.

Napotyka się wszakże pogląd, iż krótsze pobyty na wolności recydywistów, którzy odbyli dłuższe kary pozbawienia wolności, nie są wcale zaskakujące, że mamy tu wręcz do czynienia z prawidłowością. Bowiem na dłuższe kary skazywani są zazwyczaj osobnicy bardziej wykołejeni i zdemoralizowani. Nic zatem dziwnego — głoszą eksponenci tego poglądu — że owi bardziej zdemoralizowani osobnicy szybciej wkraczą ponownie na drogę przestępstwa po wyjściu na wolność.

Rozumowanie tego rodzaju jest oparte na mocno wątpliwym założeniu, że wymiar kary jest wprost proporcjonalny do demoralizacji sprawcy. W rzeczywistości o wymiarze kary decydują w dużej mierze okoliczności zewnętrzne w stosunku do osoby sprawcy, jak np. wysokość zagarniętego mienia, która w wielu wypadkach jest najzupełniej przypadkowa. Ponadto ci sami sprawcy bywają najpierw skazywani na kary dłuższe, a następnie na kary krótsze. Trudno zaś byłoby przyjąć, iż najpierw byli oni bardziej zdemoralizowani, a później ich proces wykołejenia uległ, zahamowaniu lub się nawet cofnął (zresztą na wręcz przeciwną tendencję wskazują chociażby do tej pory referowane wyniki badania). Niemniej zmierzaliśmy do empirycznego rozstrzygnięcia tej kontrowersji. W tym celu z grupy 131 wielokrotnych recydywistów wybrano takiego, którzy byli skazywani zarówno na kary krótkie (do 6 miesięcy), jak i na kary długie (przekraczające 3 lata), i analizowaliśmy szybkość ich powrotności do przestępczości po odbyciu kar długich i kar krótkich. Otrzymane rezultaty zawiera tablica 7.

Tablica 7. Długość pobytów na wolności po odbyciu kary do 6 miesięcy oraz co najmniej 3 lata u 105 wielokrotnych recydywistów*

Pobyty na wolności	Pobyty w więzieniu			
	do 6 miesięcy		3 lata i powyżej	
	lb.	%	lb.	%
6 miesięcy i poniżej	50	47,6	52	49,5
7—12 miesięcy	20	19,0	21	20,0
1—2 lata	16	15,2	16	15,1
2 lata i powyżej	19	18,1	16	15,2
Ogółem	105	100,0	105	100,0

$\chi^2 = 0,32$; $df = 3$; poniżej poziomu istotności
* Spośród 131 badanych w tablicy uwzględniony takich, którzy (oprócz innych; kar) odbywali co najmniej jedną karę nie przekraczającą 6 miesięcy pozbawienia wolności oraz co najmniej jedną karę w wymiarze 3 lata i powyżej — łącznie 105 przypadków.

Zgodnie z rezultatami uzyskanymi uprzednio przez S. Szelhausa, także i w niniejszej analizie nie zaobserwowano statystycznie istotnej różnicy w długości pobytu na wolności u recydywistów, którzy odbywali zarówno krótkoterminowe, jak i długoterminowe kary pozbawienia wolności. Tak więc otrzymane rezultaty zaprzeczają

tezie, zgodnie z którą stopień demoralizacji pewnej grupy wielokrotnych recydywistów (znajdujący odzwierciedlenie w wysokości orzekanej kary) wpływa na szybkość ich recydywy. Okazało się bowiem, że gdy uwzględniono wyłącznie tych recydywistów, którzy obok kar długich skazywani byli także na kary stosunkowo krótkie, również nie otrzymano statystycznie istotnych różnic między długością pobytu w więzieniu a następującym po tym pobycie okresie przebywania na wolności.

Godna odnotowania jest jednak duża rozbieżność w odsetkach recydywistów z obu porównywanych badań, którzy skazywani byli zarówno na kary długie, jak i krótkie. W badaniu S. Szelhausa kryterium powyższe spełniało jedynie 10% recydywistów (80 z 400), w niniejszym badaniu zaś aż 79,3% (105 ze 131). Różnice te wypływają z faktu, iż pod rządami nowego k.k. znacznie nasiliła się polityka represji karnej w stosunku do wielokrotnych recydywistów. Stąd w obecnym badaniu znacznie wyższy odsetek badanych (z których wszyscy — jak pamiętamy — spełniali kodeksowe kryterium recydywy wielokrotnej specjalnej) skazywany był na kary 3 lat i więcej. „Problem“ zaś polegał w tym wypadku na tym głównie, by z całej badanej populacji móc wybrać odpowiednią liczbę recydywistów odbywających kary długie, nie zaś krótkie. Jak widać, w niniejszym badaniu w przeciwieństwie do badania S. Szelhausa tego „kłopotu“ niestety nie było.

Równie wymowne są dane zawarte w tablicy 8, odnoszące się do pobytów na wolności po odbyciu pierwszej kary pozbawienia wolności (lub po pobycie w więzieniu, który nie był rezultatem skazującego wyroku sądu — tymczasowe aresztowanie, kara aresztu orzeczona przez kolegium — gdyż, jak pamiętamy, w analizie postanowiono uwzględniać także i tego rodzaju sytuacje). Mamy tu do czynienia z sytuacją, w której badani nie byli jeszcze recydywistami, w każdym razie w kodeksowym tego słowa znaczeniu.

T a b l i c a 8. Długość pierwszego pobytu w więzieniu a długość następującego po nim pobytu na wolności*

Pobyt na wolności	Pobyt w więzieniu							
	ogółem		do 6 miesięcy		7 miesięcy do 2 lat		2 lata i powyżej	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
6 miesięcy i poniżej	46	36,2	12	29,3	28	41,8	6	31,6
7 miesięcy do 2 lat	52	41,0	17	41,8	27	40,3	8	42,1
2 lata i powyżej	29	22,8	12	29,3	12	18,9	5	26,3
Ogółem	127	100,0	41	100,0	67	100,0	19	100,0

$\chi^2 = 2,80$; $df_1 = 4$; poniżej poziomu istotności
* W tablicy nie uwzględniono 4 przypadków, w których kara pozbawienia wolności została warunkowo zawieszona

Tablica 8 unaocznia brak związku między długością pierwszego pobytu w zakładzie karnym a długością następującego po tym pobycie okresu przebywania na wolności. Warto zaznaczyć, iż analogiczne rezultaty uzyskano po przeanalizowaniu drugich i trzecich pobytów w więzieniu.

Reasumując, przeprowadzona analiza związków między długością pobytów w więzieniu i na wolności nie wykazała, by związki takie istniały. Uzyskane wyniki przemawiają zatem za słusnością tezy o nieskuteczności kar długoterminowych jako instrumentu zapobiegania powrotowi do przestępstwa²⁴.

VI. POLITYKA KARNA WOBEC WIELOKROTNYCH RECYDYWISTÓW

W literaturze kryminologicznej w ostatnim okresie coraz częściej napotyka się twierdzenie, iż punitarność naszego systemu wymiaru sprawiedliwości zwiększa się²⁵. Ta teza, poparta wynikami badań na populacjach osób karanych w poszczególnych latach, budzi zrozumiałe zaniepokojenie w kręgach naukowych przede wszystkim dlatego, że zgodnie z innymi ustaleniami (m.in. powyższymi) zwiększanie długości kar nie prowadzi do wydłużania się następującego po jej odbyciu okresu przebywania na wolności. Niektóre zaś wyniki badań zdają się potwierdzać pogląd, iż wydłużanie kar prowadzi wręcz do odwrotnego w stosunku do zamierzeń skutku, tzn. do skracania się pobytów na wolności. Wynika z tego, że wysokie kary pozbawienia wolności przynoszą *suma summarum* więcej szkody niż pożytku, co znaczy, że polityka karna polegająca na zaostrzeniu kar jest niewłaściwa nie tylko z humanitarnego, ale także z czysto prakseologicznego punktu widzenia. Biorąc powyższe pod uwagę, wydawało się interesujące zanalizowanie, jak kształtowała się polityka karna w stosunku do badanej grupy przestępców w różnych okresach.

Na wstępie badano, czy zachodzi różnica w średniej wysokości pierwszych kar orzekanych w stosunku do badanych recydywistów w latach 1950—1959 oraz 1960—1969²⁶.

Nie zaobserwowano istnienia statystycznie istotnej różnicy w średniej długości pierwszych orzekanych kar w obydwu analizowanych okresach. Uzyskany rezultat był zgodny z teoretycznymi oczekiwaniami, ponieważ zarówno w ramach pierwszego, jak i drugiego analizowanego okresu następowały drastyczne zmiany w realizowanej polityce karnej. Stąd przyjęcie za jednostkę analizy tak długich okresów zaciemniło rzeczywisty obraz sytuacji. Postanowiono więc zbadać, czy różnice takie wystąpią, gdy dokona się podziału na krótsze okresy, odpowiadające w zasadzie dającym się wyodrębnić fazom polityki karania w naszym kraju. Dlatego też wyodrębnione okresy nie zawsze odpowiadają okresom pięcioletnim. Uzyskane rezultaty pokazuje tablica 9.

Jak wynika z tabeli 9, średnie długości pierwszych orzekanych kar w stosunku do badanych recydywistów były istotnie różne w pierwszym okresie (lata 1948—1955) w porównaniu z okresem drugim (lata 1956—1960) oraz przy porównywaniu okresu

²⁴ Patrz także m.in. S. Sze1haus: *Kwestia skuteczności długoterminowych kar pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo”. 1968, nr 11; T. Szymanowski: *op. cit.* oraz E. Janiszewska-Talago: *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Warszawa 1980, s. 46—49 oraz rozdz. V.

²⁵ Tezę tę wysunął m.in. J. Jasiński: *Punitarność systemów karnych. Rozważania nad zakresem, formami i intensywnością penalizacji*, „Studia Prawnicze”, 1973. z. 35.

²⁶ Nie uwzględniono kar orzeczonych po 1970 r., ponieważ nie dotyczyły to żadnego z badanych.

Tablica 9. Średnia długość pierwszych kar orzekanych w różnych okresach

	Średnia wysokość pierwszej kary pozbawienia wolności	Statystyczna istotność różnic między średnimi		
1948—1955	$X = 22,43, D = 23,97$	$t = 2,252^a$ $df = 58$	$t = 2,148^a$ $df = 57$	$Z = 0,793$ $df = 47$
1956—1960	$X = 11,89, D = 11,40$			
1961 — 1965	$X = 12,75, D = 9,19$			
1966—1969	$X = 17,11, D = 16,36$			

^a Wartości z Studenta istotne na poziomie 0,05.

pierwszego z okresem trzecim (lata 1961 —1965). Okazało się, że pierwsze orzekane kary wobec późniejszych wielokrotnych recydywistów w latach 1948—1955 były istotnie wyższe niż w całym następnym dziesięcioleciu (lata 1956—1965). Natomiast średnia długość pierwszych orzekanych kar w latach 1948—1955 i 1966—1969 statystycznie nie różniła się. Oznacza to, że z wysokiego pułapu, w latach 1948—1955 średnia długość pierwszych orzekanych kar w następnym dziesięcioleciu wydatnie się zmniejszyła (dotyczy to w szczególności lat 1956—1960), a następnie znów wzrastała, by w latach 1966—1969 osiągnąć poziom niewiele niższy w porównaniu z okresem wyjściowym, czyli końcem lat czterdziestych i w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych.

Hipoteza, znana zresztą praktykom wymiaru sprawiedliwości, że w okresie przed 1956 r. orzekano przeciętnie znacznie wyższe kary niż w okresie późniejszym, znalazła dodatkowe potwierdzenie, gdy porównano średnie długości orzekanych kar w latach 1948—1955 oraz średnie długości kar orzekanych w latach 1956—1969. Średnia długość kar orzekanych w pierwszym z okresów wynosiła 20,87 ($D = 25,74$) miesiąca, w drugim zaś z okresów średnia ta wynosiła 13,73 miesiąca ($D = 12,46$). Ta różnica w wysokości średnich pierwszych orzekanych kar jest statystycznie istotna ($Z = 2,068, df = 128$; różnica istotna na poziomie 0,01).

Gdy weźmiemy pod uwagę specyfikę ustawodawstwa i praktyki wymiaru sprawiedliwości pod koniec lat czterdziestych i w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych (m.in. szerokie stosowanie m.k.k. i wielu ustaw specjalnych, w których przewidziane były wyjątkowo surowe sankcje), różnice w wysokości pierwszych orzekanych kar w tym okresie w porównaniu z całym okresem późniejszym nie powinny budzić zdziwienia. Zastanawia natomiast wyraźny wzrost długości orzekanych kar, który nastąpił pod koniec lat sześćdziesiątych. Należy przecież mieć na uwadze także i to, że powyższa analiza dotyczyła osób karanych po raz pierwszy, w związku z czym wspomnianych różnic nie można by ewentualnie tłumaczyć wpływem wytycznych Sądu Najwyższego co do polityki karania recydywistów, ani też wynikiem stosowania m.k.k. czy ustaw specjalnych.

Reasumując, zaobserwowano następujące tendencje odnośnie do wysokości pierwszych orzekanych kar, orzekanych w stosunku do badanej grupy recydywistów. Okres końca lat czterdziestych i początku lat pięćdziesiątych charakteryzuje wysoki poziom orzekanych kar, który następnie ulega obniżeniu, osiągając najniższy poziom u schyłku lat pięćdziesiątych. Następnie stale wzrasta, osiągając pod koniec lat sześćdziesiątych poziom zbliżający się do poziomu z okresu wyjściowego. Tendencję powyższą należy uznać za wysoce niepokojącą.

Podobny typ analizy zastosowano w odniesieniu do drugich kar orzekanych w stosunku do badanej grupy recydywistów. Uzyskane rezultaty świadczą, że w całym omawianym okresie nie zachodziły drastyczne zmiany w polityce karania osób powracających do przestępstwa w omawianej grupie. Żadna bowiem z różnic między średnimi długościami orzekanych kar drugich w porównywanych okresach nie była statystycznie istotna. Niemniej, podobnie jak w wypadku pierwszych kar, zaobserwowano tę samą tendencję. Mianowicie średnia długość drugich orzekanych kar jest najwyższa w latach 1948—1955, następnie maleje, osiągając najniższy poziom w latach 1956—1960, następnie zaś wzrasta, osiągając w latach 1970—1978 poziom prawie równy poziomowi z okresu wyjściowego²⁷.

Szczególnie wymowne jest porównanie średnich wysokości drugich orzekanych kar z lat 1948—1955 oraz z lat 1970—1978. Okazuje się bowiem, że zmiany przepisów dotyczących karania recydywistów doprowadziły do tego, że średnia wysokość drugich orzekanych kar w latach siedemdziesiątych zrównała się niemalże ze średnią z okresu, który nie bez racji uważany jest za najbardziej punitivny w powojennej historii polskiego wymiaru sprawiedliwości. Bowiem średnia z pierwszego okresu wynosi 20,50 miesiąca, z ostatniego zaś 19,60 miesiąca.

Analogiczny typ analizy zastosowano w odniesieniu do średnich wysokości wszystkich orzekanych kar. Dążono do uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy zaobserwuje się statystycznie istotne różnice wysokości średnich wszystkich orzekanych kar między wyodrębnionymi uprzednio okresami. Za merytoryczną zasadnością podjęcia takiej próby przemawiało kilka względów. Po pierwsze, we wszystkich wyodrębnionych okresach zbliżone były odsetki osób karanych po raz pierwszy, karanych już w warunkach recydywy oraz odsetki skazań ogółem. (Wyjątek stanowią jedynie skazani po raz pierwszy po 1970 r., ponieważ w omawianej grupie nie zanotowano takich przypadków). Po drugie, we wszystkich wyodrębnionych okresach zbliżony, a nawet jednakowy jest profil przestępczości badanych (pod względem rodzaju przestępstw, wartości zagarniętego mienia itp.), np. w żadnym z okresów nie zaobserwowano większej w porównaniu z innymi liczbą rozbojów, które mogłyby ewentualnie wpływać na różnice w wysokości średnich orzekanych kar. Sądzić zatem można, iż zaobserwowane różnice rzeczywiście odzwierciedlać będą ewentualne zmiany w polityce karania zachodzące w omawianych okresach.

Już samo porównanie wartości średnich uwidacznia stopniowy wzrost wysokości przeciętnie orzekanych kar. Mamy tu więc do czynienia z wyraźną tendencją wzrostową. Tezę tę potwierdzają dane zawarte w tablicy 10, w której dokonany został podział na kilkuletnie okresy.

Jak jednoznacznie wynika z tej tablicy, analiza karalności badanych przy uwzględnieniu wszystkich orzeczonych kar ujawnia tę samą tendencję, która zarysowała się już, gdy rozpatrywaliśmy średnie wysokości pierwszych orzekanych kar. Z pięciu rozpatrywanych okresów najwyższą średnią długość orzekanych kar obserwujemy w okresie pierwszym. Okres drugi charakteryzuje się największym spadkiem wysokości orzekanych kar, co uwidacznia najniższa średnia. W okresach trzecim

²⁷ Ponieważ analogiczna tendencja ujawniła się także przy analizie trzecich kar, można z całą pewnością wykluczyć przypadkowość zaobserwowanego trendu.

Tablica 10. Długość średnich kar orzeczonych wobec badanych recydywistów w różnych okresach

Lata	Lata									
	1948—1955		1955—1960		1966—1969		1970—1978			
	$X = 23,08$ $D = 22,80$		$X = 16,22$ $D = 13,18$		$X = 17,73$ $D = 14,32$		$X = 21,80$ $D = 17,12$		$X = 30,48$ $D = 19,76$	
	wartość t	stopnie swobody	wartość t	stopnie swobody	wartość t	stopnie swobody	wartość t	stopnie swobody	wartość t	stopnie swobody
1948—1955			2,405	159	2,099	236	0,478 ^a	307	2,535	375
1956—1960					0,884 ^a	258	2,971	354	6,866	422
1961 — 1965							2,636	433	7,638	501
1966—1969									5,522	570

^d Wartości t nieistotne na poziomie 0.05.

i czwartym zaznacza się stopniowy wzrost wysokości średnich orzekanych kar, aż do okresu piątego, w którym następuje gwałtowny wzrost średniej wysokości orzekanych kar. Przewyższa ona znacznie analogiczną średnią z okresu pierwszego. Tak więc w okresie piątym widać bardzo wyraźnie skutki zmian ustawodawczych w zakresie karania Recydywistów.

Jeszcze bardziej wymowne jest porównanie okresu drugiego z okresem piątym. Mimo iż większość badanych była już recydywistami właśnie w okresie drugim (w tym wielu nawet w rozumieniu obecnego art. 60 § 2 k.k.), okres ten cechuje najniższa średnia orzekanych kar. Porównanie obydwu średnich nieodparcie nasuwa wniosek, że między okresem, który charakteryzowała relatywnie niska punitowność (okres drugi), a okresem obecnym, charakteryzującym się punitownością największą, nastąpił prawie dwukrotny wzrost średniej wysokości orzekanych kar. W świetle uprzednich rozważań poświęconych skuteczności (a raczej brakowi skuteczności) długoterminowych kar pozbawienia wolności ten drastyczny wzrost średniej wysokości orzekanych kar napawać musi niepokojem.

Rzecz jasna porównywanie średnich obarczone jest wadą polegającą na tym, że z wyjątkiem wartości odchylenia standardowego nie mamy dokładniejszych informacji, jak w poszczególnych okresach rozkładały się kary w określonych przedziałach wysokości. Aby sprawę tę wyjaśnić, należało prześledzić rozkład kar poszczególnych wysokości w danym okresie.

Różnice w odsetkach kar o różnej wysokości orzekanych w poszczególnych okresach są istotne, a wartość X^2 bardzo duża. W latach siedemdziesiątych orzekano najwięcej kar w wysokości 2 lata i powyżej, najmniej zaś kar do jednego roku. Nie jest to jednak wcale rezultat zaskakujący, gdy zważyć, iż: 1) wszystkie wyroki wydane po 1970 r. dotyczą osób karanych już co najmniej jeden raz; 2) na okres ten przypada początek obowiązywania nowego kodeksu karnego, który znacznie zaostrzył sankcje wobec recydywistów.

W tablicy 11 zaprezentowane są rozkłady kar w przedziałach wysokości do 1 roku, od 1 roku do 2 lat oraz 2 lata i powyżej, które zostały orzeczone wobec badanych recydywistów we wszystkich analizowanych okresach.

Tablica 11. Długość kar orzekanych wobec badanych recydywistów w różnych okresach

Lata	Kary orzekane							
	poniżej		1 rok — poniżej		2 lata i i powyżej		ogółem	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
1948—1955	22	38,6	13	22,8	22	38,6	57	100,0
1950—1960	45	43,3	33	31,7	26	25,0	104	100,0
1961 — 1965	66	36,1	62	33,9	55	30,1	183	100,0
1966—1969	70	27,8	89	35,3	93	36,9	252	100,0
1970—1978	38	11,9	66	20,6	216	67,5	320	100,0
Ogółem	241	26,3	263	28,7	412	45,0	916	100,0

$X^2 = 119,19; df = ; 8 p < 0,01$

Porównanie odsetków kar danej wysokości orzekanych w poszczególnych okresach unaocznia wyraźnie zmiany w polityce karania, jakie dokonywały się w omawianym trydziestoleciu.

Jak wynika z tablicy 11, zmiany, o których mowa, najwyraźniej rysują się w przedziałach kar określanych umownie krótkimi oraz długimi. Mianowicie w zakresie kar poniżej jednego roku obserwujemy wyraźną tendencję spadkową w odsetkach takich kar ferowanych przez sądy w poszczególnych następujących po sobie okresach. Najwyższy odsetek kar krótkich notujemy w latach 1948—1955 (blisko 40%) oraz w kolejnym okresie 1956—1960 (był on wówczas najwyższy ze wszystkich porównywanych okresów, przekraczał bowiem 40%). Lata następne charakteryzuje stały stopniowy spadek odsetków kar krótkich. Gdyby nawet abstrahować przez chwilę od lat 1970—1978 (ze względu na specyfikę ustawodawstwa w zakresie karania recydywistów), to i tak wspomniana tendencja rysuje się nader wyraźnie.

1 tak np. w okresie 1966—1969 sądy orzekły już blisko dwukrotnie mniej kar w wymiarze do jednego roku w porównaniu z latami 1956—1960, które cechowało pewne złagodzenie represji karnej. Niecałe 12% kar krótkich orzekanych w latach 1970—1978 nie wymaga już w zasadzie komentarza. Z tym może zastrzeżeniem, iż z pewnością kary poniżej jednego roku niemalże nie mogły dotyczyć osób skazywanych już w warunkach art. 60 § 2, a to z tej przyczyny, że konstrukcja tego przepisu czyni bardzo mało prawdopodobne orzeczenie tak krótkiej kary. Natomiast — jak już wspomniano — w analizowanym materiale nie odnotowano ani jednego przypadku zastosowania art. 61, który przewiduje możliwość pewnego złagodzenia kary.

W zakresie kar zwanych umownie średnimi trudno mówić o jakiejś jednolitej tendencji. Najwięcej takich kar wydano w latach 1956—1969, najmniej zaś w latach 1948—1955 oraz w latach 1970—1978 (w obydwu okresach ich udział wynosił nieco ponad 20%). Jednakże obraz i w tym wypadku zaczyna być bardziej klarowny, gdy przyjrzymy się, jaki był udział kar krótkich i średnich łącznie w całości orzekanych kar w poszczególnych okresach. I tak podczas gdy w latach 1956—1960 kary do 2 lat stanowiły łącznie dokładnie 75%, to w okresie poprzednim (1948—1955) ok. 60%, podobnie w latach 1961—1965 oraz 1966—1969, natomiast w latach 1970—1978 odsetek kar poniżej 2 lat wynosił już tylko nieco powyżej 32%.

Sygnalizowany, trend w kierunku nasilania się represji karnej doskonale ilustrują odsetki kar długich orzekanych w omawianych okresach. Z dość wysokiego pułapu w latach 1948—1955 (blisko 40%) udział kar w wysokości 2 lata i powyżej raptownie spadł w latach 1956—1960 o ok. 15%), następnie zaś z wolna wzrastał, osiągając w latach 1966—1969 poziom zbliżony do okresu wyjściowego. W latach 1970—1978 odsetek kar w wysokości 2 lata i powyżej wzrósł blisko trzykrotnie w porównaniu z okresem „popaździernikowym“, prawie zaś dwukrotnie w porównaniu z okresem lat 1966—1969, w którym tendencja do wzrostu represji karnej była już i tak bardzo wyraźna.

Tak więc w świetle przytoczonych danych dotyczących różnic w wysokościach średnich pierwszych i drugich orzeczonych kar w poszczególnych okresach, jak również różnic w średnich wysokościach wszystkich orzeczonych kar w poszczególnych okresach, teza o systematycznym wzroście punitwności naszego systemu

wymiaru sprawiedliwości począwszy od połowy lat pięćdziesiątych wydaje się w pełni uzasadniona.

VII. WNIOSKI KOŃCOWE

Przeprowadzone badanie, jak również wyniki innych badań poświęconych wielokrotnym recydywistom nasuwają następujące wnioski:

1. Z blisko tysiąca zanalizowanych czynów jedynie 2,2% stanowiły zbrodnie w rozumieniu obowiązującego kodeksu karnego. W przebadanej grupie recydywistów minimalny odsetek stanowili sprawcy przestępstw o charakterze chuligańskim, jak również innych przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu.

Tak więc ostrze represji karnej zawarte w art. 60 § 2 k.k. nie wydaje się być skierowane we właściwym kierunku. Zamiast mierzyć w poważnych przestępców przeciwko mieniu oraz życiu i zdrowiu, jest ono w praktyce skierowane w sprawców drobnych lub bardzo drobnych przestępstw przeciwko mieniu, w głównej mierze „małych złodziei“, nie stanowiących poważniejszego zagrożenia dla porządku prawnego. Jest wątpliwe, czy intencją ustawodawcy było obejmowanie przepisem przewidującym znaczne zaostrezenie sankcji karnych właśnie tej grupy sprawców przestępstw.

Sytuacja ta sprawia, iż w praktyce wymiaru sprawiedliwości nawet bardzo drobna kradzież popełniona w warunkach art. 60 § 2 k.k. pociągnąć za sobą musi albo długoterminowe pozbawienie wolności, albo umorzenie postępowania. Brak elastyczności norm kodeksowych, zmuszając do stosowania przepisów o recydywie wielokrotnej specjalnej, przyczynia się do formalnego wzrostu recydywy wielokrotnej. Wprawdzie pewne możliwości łagodzenia sankcji stwarza, jak wiadomo, art. 61, ale jego sformułowanie ogromnie zawęża zakres jego stosowania²⁸. Znalazło to zresztą potwierdzenie w niniejszym badaniu. Jak już bowiem wspomniano, nie stwierdzono ani jednego przypadku zastosowania art. 61 k.k.

2. Oceniając poziom recydywy wielokrotnej specjalnej, nie można abstrahować także i od pewnych formalnych przesłanek natury proceduralnej, które na ten poziom wpływają. Recydywiści w ogóle, a recydywiści wielokrotni w szczególności są zazwyczaj doskonale znani lokalnym przedstawicielom organów ścigania. Na nich też najczęściej koncentruje się uwaga milicji i prokuratury w wypadkach, w których dokonano przestępstwa, a sprawca nie jest znany. Zatem fakt bycia recydywistą wielokrotnym zwiększa znacznie prawdopodobieństwo wykrycia przestępstw popełnionych przez tę kategorię sprawców w porównaniu z osobami uprzednio nie karanymi lub karanymi jednorazowo.

Nie dysponujemy wprawdzie dokładniejszymi danymi odnośnie do rozmiarów „ciemnej liczby“ przestępstw w Polsce, ale dane takie istnieją w odniesieniu do

²⁸ Świadczą o tym dobitnie dane liczbowe. Z art. 61 w związku z art. 60 § 2 k.k. skazano w 1975 r. 177 osób, w 1976 r. — 138, w 1977 r. — 144, w 1978 r. 147, w 1979 r. — 119, w 1980 r. zaś 214 osób.

przestępczości stwierdzonej, lecz nie wykrytej. Wiadomo więc, że nie każdy sprawca przestępstwa zostaje ujawniony. Jednakże przestępca stygmatyzacja osób określanych mianem wielokrotnych recydywistów sprawia²⁹, że prawdopodobieństwo ujawnienia przestępstw dokonanych przez tę kategorię sprawców jest, jak już wspomniano, znacznie wyższe w porównaniu z innymi kategoriami przestępstw.

Skoro mowa już o przestępczej stygmatyzacji wielokrotnych recydywistów i konsekwencji z tym związanych, to nie od rzeczy będzie wspomnieć jeszcze o jednej implikacji ich specyficznego statusu. Mianowicie przestępca stygmatyzacja nie tylko zwiększa ryzyko „wpadki” wielokrotnych recydywistów, ale także prowadzi do innego rodzaju częstych kontaktów z przedstawicielami organów ścigania. Zazwyczaj nie. pracujący i nadużywający alkoholu recydywiści wielokrotni stanowią potencjonalne zagrożenie dla porządku prawnego na terenie swego miejsca zamieszkania. Stąd po części zrozumiała skłonność lokalnych przedstawicieli organów ścigania do jak najszybszego usunięcia „niebezpiecznego i wykołowanego elementu” z danego obszaru. Powodem tego bywa nie tylko kolejny czyn sprzeczny z prawem dokonany przez recydywistę. Wiadomo np. z praktyki, że te kategorie osób bywają często zatrzymywane „profilaktycznie” w przededniu świąt państwowych czy wizyt ważnych osobistości. Oni też. bywają w pierwszej kolejności zatrzymywani przy okazji wszelkiego typu „akcji prawo, ład i porządek” prowadzonych w danej okolicy. Należy wspomnieć wreszcie także i o tym, że w przypadku dokonania na danym obszarze poważnego przestępstwa zatrzymuje się bądź nawet tymczasowo aresztuje znanych organom ścigania wielokrotnych recydywistów; w wyniku dalszych czynności procesowych okazuje się często, że co najmniej część zatrzymanych czy tymczasowo aresztowanych recydywistów nie miała z tym konkretnym czynem nic wspólnego. Również tego rodzaju działania „na wszelki wypadek” wpływają na to, że wielokrotni recydywiści częściej trafiają do więzienia w porównaniu z innymi kategoriami przestępców.

3. Obok konsekwencji przestępczej stygmatyzacji kolejnymi czynnikami, które warunkują szybką powrotność do przestępstwa i kolejne inkarceracje, są możliwości zarobkowe, mieszkaniowe oraz nasilenie alkoholizmu u recydywistów wielokrotnych.

Odnosnie do pierwszej kwestii to zarówno wyniki różnorodnych badań, jak i obserwacje osób, które w zinstytucjonalizowanych bądź niezinstytucjonalizowanych formach zajmowały się pomocą postpenitencjarną dla osób pozbawionych wolności, wskazują jednoznacznie, iż możliwości uzyskania pracy przez byłych więźniów, a w szczególności osób karanych wielokrotnie, są nader ograniczone³⁰. Zakłady pracy nie kwapią się do zatrudniania wielokrotnych recydywistów nawet

²⁹Na temat koncepcji stygmatyzacji, określanej także jako teoria naznaczania społecznego, piszą szerzej m.in. K. Cygielska: *Przegląd teorii*, w: A. Podgórecki (red.): *Zagadnienia patologii społecznej*. Warszawa 1976; M. Łoś: *Teorie społeczeństwa a koncepcje dewiacji*, w: *Zagadnienia...*, A. Siemaszko: *Spoleczna geneza przestępczości*, Warszawa 1979, s. 219—239; A. Kojder: *Co to jest teoria naznaczania społecznego*. „Studia Socjologiczne”. 1980. nr 3.

³⁰ Kwestii tej poświęca wiele uwagi J a n i s z e w s k a - T a l a g o : *Wykonywanie...*, rozdz. V,

na stanowiskach nie wymagających kwalifikacji i nie związanych z odpowiedzialnością materialną. Tak więc rozpatrując nasilenie recydywy u osób karanych wielokrotnie, nie sposób abstrahować od faktu, że często nie są one w stanie uzyskać pracy gwarantującej choćby minimum egzystencji.

Należy mieć ponadto na uwadze i rodzaj pracy, którą zazwyczaj oferuje się tej kategorii osób. Jeśli już zakład pracy skłonny jest zatrudnić recydywistów, to zazwyczaj proponuje im się bardzo ciężką monotonną i niskopłatną pracę, co też nie przyczynia się do podejmowania przez nich stałego zatrudnienia. Sytuacja ta skłania (a niekiedy wręcz zmusza) tę grupę osób do ponownego popełnienia przestępstwa przeciwko mieniu nierzadko celem zdobycia środków; do życia.

O bardzo ograniczonych możliwościach realizacji prawidłowej opieki postpenitencjarnej w stosunku do wielokrotnych recydywistów świadczy ponadto występujący często w niniejszym, jak również i w innych badaniach tego typu brak ich stałego miejsca zamieszkania. Oczywiście wynika to po części z faktu, że wielu recydywistów prowadzi swą przestępczą działalność w różnych regionach kraju, zmieniając w związku z tym miejsce zamieszkania i pobytu. Częściowo jednak wynika to także z przyczyn obiektywnych. Trudności mieszkaniowe, z jakimi się od lat borykamy, sprawiają, że recydywiści wielokrotni (uznawani w społecznym odczuciu za wyjątkowo negatywną, zdemoralizowaną i mało wartościową kategorię osób) znajdują się zazwyczaj na samym końcu wszelkich list osób oczekujących na mieszkanie, nawet na mieszkanie zastępcze. Bardzo zła sytuacja bytowa i mieszkaniowa nie sprzyja oczywiście ogólnej stabilizacji życiowej wielokrotnych recydywistów. Człowiek, któremu odmawia się szansy uzyskania pracy i mieszkania, ma z pewnością niewiele do stracenia, popełniając nowe przestępstwo.

Mamy zatem do czynienia z sytuacją klasycznego „błędne koła”. Recydywista wielokrotny wychodzący z zakładu karnego znajduje się często w takim położeniu, że dokonanie ponownego przestępstwa staje się nierzadko koniecznością. Po każdym kolejnym pobycie w więzieniu jego sytuacja staje się jeszcze trudniejsza, ponieważ czym większą liczbę pobytów w więzieniu ma na swym koncie dany recydywista, tym gorszą cieszy się opinią. U człowieka, który na każdym kroku spotyka się z niechętną lub wręcz wrogą reakcją otoczenia, wytwarza się stopniowo negatywny obraz własny. Separowany w różny sposób od „normalnego” społeczeństwa, recydywista zaczyna stopniowo myśleć i zachowywać się tak, jak myśli o nim i traktuje go otoczenie, tzn. jako człowieka drugiej kategorii, osobnika złego z gruntu wykołajonego, życiowo „nieudanego”.³¹ Zmiany w osobowości, wynikające ze stopniowej zmiany obrazu własnego doprowadzają do sytuacji, w której bycie wielokrotnym recydywistą jest już nie tylko formalnym konstruktem prawnym, ale także (a może i przede wszystkim) określeniem specyficznego stosunku do otoczenia i charakterystycznego trybu życia.

Trzecim z czynników wpływających na znaczne tempo recydywy tej kategorii sprawców przestępstw jest alkoholizm. Wprawdzie w badaniach przytaczane są

³¹ Tę stopniową zmianę obrazu własnego dewiantów w wyniku oddziaływań środowiskowych przedstawia doskonale E. Lemert w pionierskiej dla teorii naznaczenia społecznego pracy *Social Pathology*, New York 1951.

różne odsetki alkoholików w zależności od przyjmowanych wskaźników alkoholizmu³² (w niniejszym badaniu odsetek osób, co do których istniało przypuszczenie, iż są nałogowymi alkoholikami, przekraczał 60), ale co do jednej kwestii panuje całkowita zgoda — ze wszystkich kategorii sprawców przestępstw odsetek nałogowych alkoholików wśród wielokrotnych recydywistów jest najwyższy³³. W niektórych badaniach szacuje się go nawet na 80—90%³⁴. Rozważając przyczyny tak wysokiego tempa recydywy w grupie-recydywistów karanych wielokrotnie, nie sposób pominąć także i tej kwestii. Wielokrotni recydywiści popełniają przestępstwa często w stanie upojenia alkoholowego lub w sytuacji silnego głodu alkoholowego, celem uzyskania pieniędzy na alkohol. Objawy głodu alkoholowego ograniczają w poważnym stopniu możliwość racjonalnego kierowania swym postępowaniem i przewidywania skutków własnego działania. Mimo to okoliczność ta zazwyczaj nie jest brana pod uwagę jako ograniczająca lub wykluczająca odpowiedzialność karną w rozumieniu art. 25 k.k. Tak było przynajmniej w analizowanym przez nas materiale.

Niepowoływanie biegłych w sprawach kwalifikowanych z art. 60 § 2 k.k., którzy mogliby ewentualnie stwierdzić, czy oskarżony lub podejrzany nie jest po prostu osobnikiem chorym (bo bez wątplenia chorobą jest uzależnienie od alkoholu), stanowi jeden z poważniejszych mankamentów postępowania przygotowawczego i sądowego w sprawach kwalifikowanych art. 60 § 2 k.k. Ponadto w analizowanym materiale jedynie w dwóch wypadkach sąd skierował recydywistów na przymusowe leczenie odwykowe, podczas gdy z innych danych wynikało, że na leczenie*takie kwalifikowałoby się blisko trzy czwarte badanych.

4. Podstawowym i jedynym środkiem karnym stosowanym przez sądy wobec wielokrotnych recydywistów pozostaje nadal kara pozbawienia wolności (w związku ze zmianami wprowadzonymi przez nowy kodeks karny), zazwyczaj długoterminowa. Jak zaś pamiętamy, kary długoterminowe okazały się nie mieć wpływu na tempo recydywy.

Jednakże stwierdzenie, iż kary długoterminowe nie są bardziej skuteczne od kar krótkoterminowych, wyczerpuje dopiero część zagadnienia skuteczności kary pozbawienia wolności. Jeżeli bowiem powrotność do przestępstwa jest taka sama

³² W alkoholologii bowiem nie istnieje bynajmniej zgoda nawet co do tak podstawowej kwestii, jakie kategorie osób nadużywających alkoholu ma się określać mianem alkoholików i jakie kryteria powinny być tu brane pod uwagę. Ta paradoksalna jak na dyscyplinę naukową sytuacja doprowadziła do tego, że ostatnio coraz częściej pojawiają się postulaty, aby w ogóle zrezygnować z operowania terminem „alkoholik” jako pojęciem naukowym.

³³ Patrz m.in. S. Szelhaus: *Wyniki badań recydywistów alkoholików o początku przestępczości po ukończeniu 25 lat*, „Archiwum Kryminologii”, t. 5, 1972; W. Panek: *Alkoholizm więźniów recydywistów skazanych za kradzież mienia*, „Przegląd Penitencjarny”, 1972, nr 3; S. Szelhaus: *Znaczenie nadużywania alkoholu i alkoholizmu w genezie przestępczości*, w: *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, pod red. J. Jasińskiego, Warszawa 1978, cz. II, rozdz. IX, s. 255 i dalsze. Tamże omówienie rezultatów wielu innych badań dotyczących rozmiarów i nasilenia alkoholizmu wśród recydywistów.

³⁴ Na 80 oszacował odsetek alkoholików wśród młodych recydywistów S. Batawiał: *Młodociągnięcia i młodzi recydywiści w świetle badań kryminologicznych*, „Archiwum Kryminologii”, t. 3, 1965, natomiast S. Szelhaus (*Znaczenie...*, s. 257) ocenia odsetek alkoholików wśród recydywistów nawet na 92.

w wypadku orzekania kar długich jak kar krótkich, to rodzi się kolejny problem, który można lapidarnie ująć w postaci nierzadko słyszanego stwierdzenia: „Skoro tak czy inaczej recydywiści wielokrotnie powracają do przestępczości, ponieważ kara ich nie wychowuje, to należy przynajmniej trzymać ich w izolacji jak najdłużej, gdyż stanowią poważne zagrożenie dla porządku prawnego”³⁵.

Stawianie powyższego zagadnienia z całą otwartością nie jest ostatnio zbyt rozpowszechnione w związku z lansowanymi (co nie znaczy jednak, że powszechnie aprobowanymi) poglądami odnośnie do funkcji kary pozbawienia wolności. W poglądach tych uwypukla się szczególnie resocjalizacyjne funkcje kary, elementy zaś represyjne i izolacyjne traktowane są marginesowo³⁶. Jak wolno się domyślać, odbiciem poglądów opowiadających się przede wszystkim za represyjnymi i izolacyjnymi funkcjami kary pozbawienia wolności jest art. 60 § 2 obecnego kodeksu karnego.

Czy rzeczywiście długotrwała izolacja stanowi właściwy i skuteczny sposób postępowania z wielokrotnymi recydywistami? Wydaje się, że na tak postawione pytanie należy udzielić odpowiedzi negatywnej. Pomijając nawet stwierdzony brak Związku między długością pobytu w więzieniu a szybkością recydywy, który został ujawniony zarówno w niniejszym badaniu, jak i w innych badaniach³⁷, na poparcie tej tezy przytoczyć można także i inne argumenty.

Przed wszystkim obierając taką linię postępowania zakłada się niejako z góry, że wielokrotni recydywiści stanowią istotnie kategorię przestępców niepoprawnych, na których żadne inne formy oddziaływania nie wywierają najmniejszego wpływu. Stąd także i kara pozbawienia wolności stanowi w takich wypadkach jedynie sposób izolacji takich przestępców od społeczeństwa, nie zaś środek wychowawczy.

Odnośnie do tej ostatniej kwestii przeprowadzona analiza wykazała jednoznacznie, że resocjalizacja wielokrotnych recydywistów nie przedstawia się należycie. Na przykład porównanie poziomu wykształcenia i zawodów wykonywanych przez badanych przed pierwszą sprawą karną i po sprawie ostatniej wykazało, że w przytłaczającej większości przypadków nie podnieśli oni ani swych kwalifikacji zawodowych, ani też nie uzupełnili bardzo niskiego wykształcenia, choć wielu spędziło w więzieniu przeszło połowę czasu od uzyskania wieku odpowiedzialności karnej³⁸. Tak więc czasu na ewentualną działalność resocjalizacyjną z pewnością nie brakowało.

Widać zatem, iż zarówno rozwiązania ustawodawcze, jak i praktyka penitencjarna nastawione są obecnie przede wszystkim na długotrwałą izolację wielokrot-

Pogląd, że jedynie długoterminowa kara pozbawienia wolności może stanowić skuteczny środek resocjalizacyjny bądź odstraszający dla recydywistów, głosił swego czasu m.in. W. Świda: *Wielokrotna recydywa w Polsce*, „Nowe Prawo”: 196S. nr 10.

³⁶ W taki nieco wstydlivy i marginesowy sposób izolacyjne i represyjne funkcje kary pozbawienia wolności ujmowane są zazwyczaj we współczesnych podręcznikach z zakresu penologii.

³⁷ I ten brak związku ujawnił się m.in. także w badaniach S. Szelhauśa (*Analiza...*), A. Kobaśa i P. Wierzbickiego (*Resocjalizacja więźniów a powrotność do przestępstwa*, Warszawa, 1967. wyd. powielaczowe OBP. s. 24), T. Szymanowskiego (*op. cit.*, s. 159—164).

³⁸ Ten bardzo ważny problem podnosi m.in. J. Janiszewska - Tala go: *op. cit.*, s. 220.

ných recydywistów, przez co już z góry rezygnuje się z przywrócenia tej kategorii osób społeczeństwu.

Długotrwała inkarceracja prowadzi także do stopniowego kształtowania się nowych ról społecznych u wielokrotnych recydywistów, społecznych ról więźnia. Recydywista, który spędza w zakładzie karnym nierzadko połowę swego życia, zaczyna traktować to pod każdym względem specyficzne środowisko jako normalne. Przyzwyczajają się do rytmu życia i pracy w więzieniu, określonych obowiązków i uprawnień wynikających z regulaminu zakładu karnego, zawiera bliskie znajomości z ludźmi znajdującymi się w analogicznej sytuacji, tak, że to, co pierwotnie miało stanowić dotkliwą karę, zaczyna być czymś zupełnie normalnym i naturalnym.

Z wielu badań wynika, że po dłuższym okresie spędzonym w zakładzie karnym człowiek praktycznie przestaje być przystosowany do życia na wolności³⁹.

Problem ten wychodzi zazwyczaj na jaw w trakcie indywidualnych wywiadów prowadzonych z wielokrotnymi recydywistami. Twierdzą oni często, że ich prawdziwy świat to świat warunków więziennych, na wolności zaś czują się wyobcowani i nieprzystosowani. Czy w takiej sytuacji można się dziwić, że kara, która w założeniach ma odstraszać od popełnienia przestępstwa, przestaje spełniać te funkcje⁰. Na istnienie zjawiska adaptacji do kary wskazują zresztą jednoznacznie ustalenia psychologii uczenia się⁴⁰.

Tak więc wydaje się, że stosowanie długoterminowych kar pozbawienia wolności (i to w warunkach odbiegających dalece od powszechnie akceptowanych wzorów pracy resocjalizacyjnej, które to warunki generują dodatkowo silne frustracje, mogące uzewnętrzniać się następnie w przestępczości o charakterze agresywnym) jest ze wszech miar niewskazane.

Po pierwsze, kary takie są nieskuteczne, gdyż stopniowa adaptacja do warunków więziennych sprawia, że recydywista po odbyciu kary długoterminowej (a tym bardziej szeregu takich kar) nie odczuwa lęku przed następnym uwięzieniem.

Po drugie, długoletni pobyt w zakładzie karnym wywołuje wysoce negatywne zmiany w obrazie własnym recydywisty i prowadzi do ukształtowania się nowej roli społecznej — roli więźnia — co sprzyja dalszemu nasilaniu się recydywy.

Co więc w zamian? W tak krótkim opracowaniu nie sposób przedstawić choćby pobieżnie zestawu środków o charakterze niepunitywnym, które są stosowane wobec wielokrotnych recydywistów w różnych krajach świata⁴¹. Generálny wniosek jest jednak następujący: w ustawodawstwie karnym jak również w praktyce wymiaru sprawiedliwości należy bezwzględnie ograniczyć zakres stosowania środków punitywnych, a także długość orzekanych kar, w większym zaś zakresie stosować środki lecznicze (chodzi głównie o leczenie odwykowe wielokrotnych recydywistów i te-

³⁹ Na ujemne skutki długotrwałej inkarceracji w sferze psychicznej i fizycznej więźniów zwracają uwagę m.in.: Janiszewska - Talago: *op. cit.*, rozdz. V; B. Waligóra: *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974; J. Śliwowski: *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1981, rozdz. I i V.

⁴⁰ Kwestię adaptacji do kary pozbawienia wolności podnosił swego czasu M. Rudnik: *Z badań o problemach dolegliwości kary pozbawienia wolności*, „Państwo i Prawo”, 1964, nr 8—9.

⁴¹ Szerzej, pisze na ten temat Śliwowski: *op. cit.*, rozdz. IV.

rapię wobec recydywistów przejawiających różnorodne odchylenia od normy psychicznej).

5. Wniosek ostatni nie wymaga w świetle powyższych rozważań szerszego uzasadnienia: należy generalnie ograniczyć zwiększającą się stale punitarność polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości⁴². Średnia wysokość orzekanych kar z roku na rok niepokojąco wzrasta. Jest to nie tylko całkowicie sprzeczne z ogólnoswiatową tendencją, ale musi budzić także niepokój, gdy zważyć zarówno nieskuteczność wydłużania kar, jak też szereg bardzo negatywnych konsekwencji, które powoduje zwiększanie represji karnej. Zamiast do stopniowego ograniczania przestępczości, może to doprowadzić do jej wzrostu, w szczególności do wzrostu zjawiska recydywy.

⁴² Z twierdzeniem o systematycznym wzroście punitarności polskiego systemu wymiaru sprawiedliwości występuje już od lat J. Jasiński, ostatnio w pracy *Przemiany polityki karnej sądów powszechnych rozwijanej na tle przepisów nowej kodyfikacji karnej (1970—1978)*, „Archiwum Kryminologu”, t. 8—9, 1982.

Irena Rzeplińska

EFEKTYWNOŚĆ NADZORU OCHRONNEGO
(WYNIKI BADAŃ 232 RECYDYWISTÓW PODDANYCH NADZOROWI
OCHRONNEMU)

I. WSTĘP

1.1. Obowiązujący już od ponad 10 lat kodeks karny wprowadził w życie odmienny od poprzednio obowiązującego system reakcji na przestępstwo popełnione w warunkach recydywy. Rozdział VIII kodeksu karnego stanowił swoiste ukoronowanie podejmowanych przez ustawodawcę polskiego prób poradzenia sobie z problemem, który w pracach kryminologicznych i polityczno-kryminalnych oraz w praktyce traktowany był jako bardzo ważny. Z projektami nowych rozwiązań wiązano duże nadzieje — miały stać się skutecznym lekarstwem na rosnące, jak oceniano, zjawisko przestępczości powrotnej. Nieliczne były głosy oponentów (np. prof. S. Batawii), zgłaszających zasadnicze zastrzeżenia wobec proponowanego wysoce surowego systemu sankcji dla recydywistów¹. Najważniejszymi elementami przyjętego ostatecznie rozwiązania są dwa rodzaje środków karnych: kara pozbawienia wolności oraz środki specjalne wykonywane po odbyciu przez sprawcę tej kary; nadzór ochronny i ośrodek przystosowania społecznego².

Badania, których wyniki przedstawiam w tej pracy, poświęcone zostały właśnie jednemu z dwóch środków specjalnych — nadzorowi ochronnemu, a ściślej jego efektywności. Podstawowe pytanie, jakie stawia sobie badający efektywność jakiegoś środka karnego, brzmi: czy i w jakim zakresie środek ten spełnia wobec, skazanego przypisane cele. Realizacja tych celów oceniana jest na podstawie określonych kryteriów. W dotychczasowych badaniach nad skutecznością środków karnych podstawowe kryterium oceny stanowiła recydywa skazanych; mierzona po upływie różnych okresów czasu od zakończenia działania środka karnego³. Badacze

¹ Por. S. Batawia: *Sankcje wobec recydywistów w projekcie kodeksu karnego a problematyka kryminologiczną recydywy*, „Państwo i Prawo”, 1968, nr 8—9.

² Dalej w tekście będziemy używać określeń: „nadzór” (nadzór ochronny) i „ośrodek” (ośrodek przystosowania społecznego).

³ T. Szymanowski: *Niektóre problemy metodologiczne badania efektywności środków karnych*, „Zeszyty Naukowe IBPS”, 1974 nr 1.

zdają sobie jednak sprawę, że recydywa nie jest wystarczającym kryterium. Badanie skuteczności działania środka karnego powinno zmierzać do ustalenia, czy nastąpiła resocjalizacja skazanego po zastosowaniu tego środka (czy skazany jest społecznie przystosowany, czy potrafi funkcjonować w społeczeństwie, nie szkodząc innym ani sobie samemu). Dlatego w różnych badaniach uzupełniano informacje o dalszej karalności z danymi o zachowaniu badanego (jego pracy, zatrzymaniach przez milicję, sytuacji rodzinnej itp.). Starano się też ustalić, wobec jakich kategorii recydywistów wyróżnionych ze względu na ich cechy społeczno-demograficzne dany środek okazał się skuteczny⁴.

Nadzorowi ochronnemu przypisuje się dwa cele: powstrzymania nadzorowanego przed ponownym popełnieniem przestępstwa (mówimy tutaj o funkcji powstrzymującej nadzoru) oraz resocjalizacji poddanego działaniu nadzoru (w tym wypadku mówimy o jego funkcji resocjalizującej).

Celem przedstawionych tutaj badań była odpowiedź na pytanie o skuteczność nadzoru ochronnego wobec recydywistów — skuteczność rozumianą jako: w węższym zakresie — poprawa jurydyczna poddanych nadzorowi recydywistów i w szerszym — ich resocjalizacja, tzn. funkcjonowanie w społeczeństwie zgodnie z podstawowymi normami społecznymi, których przestrzegania społeczeństwo wymaga od swych członków.

1.2. Badaną zbiorowość stanowili wszyscy recydywiści mężczyźni poddani w latach 1971—1972 nadzorowi ochronnemu na terenie m.st. Warszawy bez względu na orzeczony czas trwania nadzoru. Wszystkie nadzory wykonywane były na terenie Warszawy. Doboru zbiorowości dokonano na podstawie danych repertorium nadzorów ochronnych ówczesnego Wydziału VI Penitencjarnego Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy. Zbiorowość recydywistów zakwalifikowanych do badań liczyła 232 mężczyzn.

1.3. W pracy stosowano różne techniki badawcze.

Badanie dokumentów — obejmowało ono:

a) badanie akt uprzednich spraw karnych recydywistów. Praktycznie mogło ono objąć akta tych spraw, które zostały rozstrzygnięte w latach 1956—1970, bowiem akta wcześniejsze zostały, zniszczone, ostatnią badaną sprawą była ta, w związku z którą recydywista odbył karę przed orzeczeniem lub zastosowaniem nadzoru; celem badania akt spraw karnych było uzyskanie, danych o badanym, o jego przestępczości i zastosowanych środkach karnych, danych o jego zachowaniu w okresach pobytu na wolności w czasie od pierwszej do ostatniej sprawy przed orzeczeniem nadzoru;

b) badanie akt penitencjarnych dotyczących ostatniej przed nadzorem kary pozbawienia wolności; miało ono na celu zebranie danych o zachowaniu recydywisty w okresie wykonywania ostatniej przed nadzorem kary pozbawienia wolności oraz o jego kontaktach ze światem zewnętrznym w tym czasie;

⁴ R.W. England: *Postprobation Recidivism*, F. Scarpitti i R. Stephans: *Results of Probation*, w: L. Radzinowicz, M. Wolfgang (eds.): *The Criminal in Confinement*, New York — London 1971, s. 231 i n.

c) badanie akt przebiegu nadzoru; zmierzało ono do uzyskania informacji o zachowaniu badanego w czasie nadzoru, jego sytuacji osobistej: materialnej, rodzinnej, mieszkaniowej w okresie nadzoru oraz informacji o pracy kuratora sprawującego nadzór;

d) badanie dokumentów obejmowało także zebranie danych o karalności badanych i ich pobytach w zakładach karnych i aresztach śledczych. Informacje te uzyskane zostały z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości i z Centralnej Kartoteki Skazanych i Tymczasowo Aresztowanych.

Wywiad z recydywistą przeprowadzony był według przygotowanego przez mnie kwestionariusza. Jego celem było uzyskanie informacji o poglądach, opiniach i postawach recydywisty wobec jego sytuacji społecznej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu nadzoru. Wywiad dotyczył więc okresu nadzoru oraz był próbą uzyskania informacji o niektórych zdarzeniach z przeszłości (stosunkach rodzinnych, przestępczości, historii zatrudnienia, stosunku do alkoholu) oraz informacji o życiu skazanego po ukończeniu nadzoru do chwili przeprowadzenia wywiadu. Badania aktowe nie mogą dostarczyć wielu istotnych informacji o stosunku skazanego do sytuacji, w jakiej się znajduje, i oceny środowiska, w którym żyje. Dokumenty zawierają bowiem informacje gromadzone wyłącznie dla celów urzędowych. Nie dostarczają one wiedzy o sposobie, w jaki różne fakty postrzega osoba zainteresowana najbardziej, podmiot wszystkich działań — w naszym przypadku badany recydywista.

Badanie dokumentów rozpoczęto w 1975 r. Badania indywidualne zaś w okresie wrzesień 1977 r. — październik 1978 r. Badania dokumentów przeprowadzono w stosunku do wszystkich 232 recydywistów. Badania indywidualne objęły 100 nadzorowanych. Okazało się bowiem w toku przeprowadzania wywiadów, że nawiązanie kontaktu z badanymi przebywającymi na wolności jest w znacznym stopniu utrudnione. Część badanych przebywających na wolności nie przebywała w miejscach stałego zamieszkania i skontaktowanie się z nimi okazało się niemożliwe. Rodziny tych badanych lub sąsiedzi albo nie znali miejsca ich aktualnego pobytu, albo też nie wyrażali chęci skontaktowania ankietera z respondentem. Z tymi, którzy odbywali kary pozbawienia wolności bądź przebywali w ośrodku przystosowania społecznego w okresie przeprowadzenia wywiadu, rozmawiano w miejscu ich izolacji.

II. SPOSÓB ZAKOŃCZENIA NADZORÓW

1. Zakończenie nadzoru ochronnego następuje: 1) z powodu upływu czasu, na jaki został orzeczony; 2) wcześniej — z powodu uchylania się podopiecznego od wykonywania orzeczonych wobec niego obowiązków i poleceń albo udaremnienia lub utrudniania w inny sposób osiągnięcia celów nadzoru ochronnego (art. 64 k.k.). W przypadku naszych badanych wystąpiła jeszcze trzecia kategoria — ośmiu nadzorowanych zmarło w okresie trwania nadzoru.

Jak widać z tablicy 1, w badanej zbiorowości nadzorowanych 100 osób, tj. 43,1% zakończyło nadzór ochronny z powodu upływu czasu jego trwania, a więc

Tablica 1. Sposób zakończenia nadzoru ochronnego a długość okresu, na który został orzeczony

Okres orzeczonego nadzoru	Sposób zakończenia nadzoru ochronnego							
	pomyślnie		niepomyślnie		w inny sposób		ogółem	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
3 lata	66	47,0	71	50,0	5	3,0	141	100
4 lata	30	42,8	37	52,8	3	4,3	70	100
5 lat	4	19,0	16	76,1	1	9,5	21	100
Ogółem	100	43,1	124	53,4	8	3,4	232	100

pomyślnie. Wśród tych 100 osób 2/3 stanowili recydywiści, wobec których nadzór ochronny trwał 3 lata, blisko 1/3 — przebywający pod nadzorem przez okres 4 lat, cztery osoby podlegały nadzorowi przez 5 lat. W grupie nadzorów orzeczonych na okres 3 lat nieco rzadziej niż co drugi zakończył się pomyślnie. W grupie nadzorów 4-letnich, które stanowiły blisko 1/3 wszystkich orzeczonych (30,2%), częściej niż co trzeci zakończony został z powodu upływu czasu jego trwania. Wobec co jedenastego nadzorowanego zastosowano nadzór ochronny na okres lat pięciu. W tej ostatniej kategorii tylko czterech nadzorowanych na 21 zakończyło nadzór pomyślnie.

Pomiędzy grupami nadzorów 3- i 4-letnich brak wyraźniejszej różnicy w sposobie ich zakończenia. Nadzory najdłuższe natomiast kończyły się najczęściej nie-
i

Tablica 2. Sposób zakończenia nadzorów ochronnych w badanej zbiorowości

Nadzory zakończone	Liczba	Procent
1. Pomyślnie	100	43,1
2. Niepomyślnie	124 ^a	53,5
w tym:		
orzeczenie ośrodka przez sąd penitencjarny	105	45,2
umorzenie postępowania wykonawczego wobec orzeczenia ośrodka lub nadzoru w nowym wyroku, za przestępstwo popełnione w czasie nadzoru	16	6,9
3. Z powodu zgonu nadzorowanego	8	3,4
Ogółem	232	100,0

^a W tym 3 przypadki: 1.) badany popełnił przestępstwo, ale nadzór formalnie zakończył się z powodu upływu czasu trwania, bo kurator społeczny nadsyłał pozytywne sprawozdania, a popełnienie przestępstwa ujawniono po, zakończeniu nadzoru; 2) badany popełnił przestępstwo z art. 14X § 1 k.k., skazany na karę śmierci, wyrok wykonano, w aktach nadzoru brak decyzji o umorzeniu postępowania; 3) badany popełnił przestępstwo, ale przy rozpatrywaniu wniosku o orzeczenie ośrodka sąd penitencjarny stwierdził, że badany nie był recydywistą w rozumieniu art. 60 k.k., nadzór orzeczono więc bezpodstawnie.

Nieco więcej niż połowa badanych — 124 nadzorowanych — zakończyła nadzór ochronny niepomyślnie. Co drugi nadzór ochronny spośród orzeczonych na okres 3 i 4 lat tak się właśnie zakończył. Spośród nadzorów 5-letnich 3/4 zakończyło, się niepomyślnie. Następowало to z. powodów: 1) wyłącznie niewykonania przez nadzorowanego nałożonych na niego przez sąd obowiązków

i poleceń (27,4%), 2) wyłącznie popełnienia przez niego przestępstwa w okresie nadzoru (36,3%), 3) obydwu tych powodów łącznie (36,3%).

Sąd penitencjarny wykonujący nadzór orzekł ośrodek z powodu niewykonywania obowiązków i poleceń przez nadzorowanych wobec 34 osób. A zatem nieco rzadziej niż co czwarty spośród tych, którzy zakończyli nadzór niepomyślnie, został skierowany do ośrodka wyłącznie z powodu niewykonywania obowiązków i poleceń. W tych przypadkach ośrodek był orzekany po upływie średnio 16 miesięcy trwania nadzoru. Nadzorowani ci bądź w ogóle nie podjęli pracy po zwolnieniu z zakładu karnego i rozpoczęciu nadzoru, unikali kontaktu z kuratorem⁵, bądź pracę tę rozpoczynali, ale porzucili i nie podejmowali ponownie mimo nalegań kuratora. Wszyscy ci nadzorowani nadużywali w znacznym stopniu alkoholu, nie wykonując orzeczonego wobec nich polecenia powstrzymania się od nadużywania alkoholu. Z siedmioma osobami z tej grupy kurator nie nawiązał kontaktu.

Popełnienie przestępstwa przez nadzorowanego w czasie trwania nadzoru było wyłącznym powodem jego zakończenia w 45 przypadkach. W 27 przypadkach ośrodek orzekł sąd penitencjarny wykonujący nadzór, uzasadniając orzeczenie faktem popełnienia przez nadzorowanego przestępstwa w okresie nadzoru. W 15 przypadkach umorzono postępowanie w przedmiocie nadzoru z powodu nowego skazania nadzorowanego i orzeczenia w wyroku skazującym ponownie środka specjalnego: nadzoru ochronnego lub ośrodka przystosowania społecznego.

Nadzorowani, w stosunku do których ujawniono popełnienie w czasie trwania nadzoru przestępstwa i dla których ten fakt był jedynym powodem zakończenia nadzoru, dopuścili się przestępstw średnio po upływie 10 miesięcy od rozpoczęcia nadzoru. W najkrótszym czasie doszło do popełnienia przestępstwa u nadzorowanego, który dokonał tego w dniu wyjścia z zakładu karnego, tzn. pierwszego dnia nadzoru ochronnego. Najdłuższy okres od rozpoczęcia nadzoru do popełnienia przez nadzorowanego przestępstwa wyniósł w tej grupie 2 lata i 9 miesięcy.

Wobec 45 badanych nadzór ochronny został zakończony z powodu niewykonywania przez nich nałożonych obowiązków i poleceń oraz popełnienia przestępstwa. W stosunku do 44 tych nadzorowanych sąd penitencjarny orzekł ośrodek⁶. W tej grupie średni okres, jaki upłynął od rozpoczęcia nadzoru do chwili popełnienia przestępstwa, wyniósł 10 i 1/2 miesiąca.

W czasie nadzoru zmarło ośmiu recydywistów. Trzech popełniło samobójstwo. Nadzorowani ci byli w chwili zgonu w wieku 27, 38 i 39 lat. Pozostałych pięciu zmarło śmiercią naturalną w wieku 39, 43, 45, 52 i 60 lat. Średnia wieku tych 8 nadzorowanych wyniosła 42,8 lat.

⁵ Oznacza to, że kurator sprawujący nadzór miał trudności w skontaktowaniu się z nadzorowanym, nic zastawał go w domu, nadzorowany nie kontaktował się z kuratorem, często nie reagował nawet na wezwania sądu.

⁶ W jednym przypadku postępowanie w przedmiocie nadzoru zostało umorzone wobec orzeczenia ośrodka w wyroku skazującym za nowe przestępstwo.

III. POSTĘPY RESOCJALIZACJI RECYDYWISTÓW W CZASIE TRWANIA NADZORU

Przedstawiliśmy wyżej sposób, w jaki od strony formalnej zakończony został w badanej zbiorowości nadzór ochronny. Wiemy już, jaka część zbiorowości zakończyła nadzór ochronny pomyślnie, a jaka niepomyślnie. Pozostaje bliższe przyjrzenie się tym dwóm zasadniczym grupom nadzorowanych: kończących nadzór „sukcesem“ i tym, wobec których zakończył się niepowodzeniem.

Analiza akt przebiegu nadzoru dowiodła, że grupa tych nadzorowanych, wobec których nadzór zakończony został pomyślnie, była zróżnicowana i określenie w stosunku do całej tej grupy „kończący nadzór powodzeniem“ czy „kończący nadzór pomyślnie“ nie oznacza jednolitej treści. Można wyróżnić wyraźnie wśród tych nadzorowanych dwie grupy:

I) tych, co do których przebieg nadzoru wskazuje, że przynajmniej w toku jego trwania nadzorowani recydywiści zachowywali się (o czym możemy sądzić na podstawie sprawozdań kuratorów) zgodnie z podstawowymi normami społecznymi regulującymi życie rodzinne i zawodowe oraz zgodnie z wymogami nadzoru;

II) tych, co do których (na podstawie sprawozdań kuratorów) można było stwierdzić w czasie nadzoru taki stopień naruszenia tych norm społecznych, a także niezadowolający sposób realizacji obowiązków i poleceń nadzoru, że stwierdzenie, iż zakończyli oni nadzór „pomyślnie“, oznacza co najwyżej tyle, iż nie stwierdzono, by popełnili oni w czasie nadzoru przestępstwo. Są oni podobni do grupy tych nadzorowanych „niepomyślnych“, którzy w czasie nadzoru nie realizowali nałożonych na nich obowiązków i poleceń, ale popełnili poza tym przestępstwo i orzeczono wobec nich umieszczenie w ośrodku.

Różnica tkwi tutaj w skali wykonywania bądź niewykonywania obowiązków i poleceń nadzoru oraz w odmiennym sposobie postrzegania i oceniania zachowania recydywistów przez sprawujących nadzór kuratorów.

U tych z grupy „niepomyślnych“ to niewykonywanie było zapewne na tyle znaczne, że spowodowało odwołanie nadzoru, natomiast ci formalnie „pomyślni“ wykonywali swoje obowiązki i polecenia, ale w sposób budzący zastrzeżenia. Zastrzeżenia te związane były z prowadzonym z przerwami leczeniem przeciwalkoholowym oraz z niesystematycznym wykonywaniem pracy zarobkowej, a w połączeniu z zachowaniem tych badanych w okresie całego nadzoru mogły powstać wątpliwości co do tego, czy osiągnięto ich resocjalizację.

Postanowiłam więc wyodrębnić⁷:

I) grupę nadzorowanych uznanych przeze mnie za zresocjalizowanych w okresie nadzoru — kończących nadzór pomyślnie, grupa I, 57 osób (26%);

II) grupę niezresocjalizowanych, którzy jednak ukończyli nadzór bez ujemnych dla siebie następstw, tj. pomyślnie — grupa II, 43 osoby (19%);

III) grupę niezresocjalizowanych i dotkniętych w związku z tym dodatkową represją — izolacją w ośrodku przystosowania społecznego, kończących nadzór niepomyślnie — grupa III, 124 osoby (55%).

⁷ W podziale na grupy pominęłam nadzorowanych, którzy zmarli w czasie nadzoru, bez względu na to, w jakim okresie wykonywania nadzoru nastąpiła śmierć.

Część niezresocjalizowanych (grupa III) nie wykonywała w ogóle nałożonych obowiązków i poleceń, część wykonując nawet przez pewien okres czasu obowiązki i polecenia — popełniła przestępstwo, część nie realizowała obowiązków i poleceń i popełniła przestępstwo. Nadzór ochronny wobec tej grupy badanych nie spełnił przypisanych mu funkcji: wobec tych, którzy nie zastosowali się do obowiązków i poleceń — funkcji resocjalizującej, wobec pozostałych, którzy w czasie trwania nadzoru popełnili przestępstwo — obydwu funkcji: powstrzymującej i resocjalizującej.

IV. KARALNOŚĆ I TYP PRZESTĘPCZOŚCI RECYDYWISTÓW

1.1. Nadzorowani z poszczególnych grup nie różnią się pod względem wieku pierwszego skazania po ukończeniu 17 lat, występuje natomiast między nimi różnica w liczbie spraw karnych, które mieli do chwili rozpoczęcia nadzoru. Najwięcej spraw karnych mieli recydywiści z grupy III. Zbliżoną średnią liczbę spraw karnych przypadającą na jednego badanego mieli nadzorowani z grupy II — 5,7 spraw. Najrzadziej stawali przed sądem recydywiści z grupy I — jeden odpowiadał średnio 4,4 raza (tabl. 3).

Tablica 3. Wiek badanych w chwili pierwszej sprawy karnej po ukończeniu 17 lat i liczba spraw karnych badanych z poszczególnych grup

Badani w grupach	Średnia wieku w chwili I sprawy (w latach)	Średnia liczba spraw karnych
I	21,1	4,4
II	22,6	5,7
III	21,2	5,9

1.2. W badanej zbiorowości połowę stanowili sprawcy o dominującej przestępczości przeciwko mieniu, 1/3 zaś karani wyłącznie bądź przeważnie za przestępstwa o charakterze agresywnym⁸. Pozostałą najmniejszą część stanowili sprawcy różnych

⁸ Do przestępstw przeciwko mieniu zakwalifikowano następujące: przestępstwa wymienione w rozdziale XXIX (z wyjątkiem przestępstw z art. 210 i 212) kodeksu karnego z 1969 r. oraz art. 134 § 1 i 2 k.k. i przestępstwa rozdziału XXXIX (z wyjątkiem przestępstw z art. 259 i 263) k.k. z 1932 r. oraz przestępstwa przeciwko mieniu określone w ustawach szczególnych: dekrete z 4 II 1953 r. o wzmocnieniu ochrony własności społecznej (Dz.U. nr 17, poz. 68) oraz dekrete z 4 III 1953 r. o ochronie własności społecznej przed drobnymi kradzieżami (Dz.U. nr 17, poz. 69), ustawie z 18 VI 1953 r. o odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciw własności społecznej (Dz.U. nr 36, poz. 288).

Do przestępstw o charakterze agresywnym — z art. 148 § 1, 155 § 1, 156 § 1 i 2, 157 § 2, 158 § 1, 2 i 3, 159, 182 § 1, 233, 234 § 1 i 2, 235, 184 § 1 i 2, 168 § 1 i 2, 212 k.k. z 1969 r. i odpowiednio z następujących artykułów k.k. z 1932 r.: 225 § 1, 235 § 1, 236 § 1, 237 § 1, 239 § 1, 240 § 1 i 2, 241 § 1, 246, 132, 133, 204 § 1 oraz art. 23 ust. z 10 XII 1959 r. o zwalczaniu alkoholizmu (Dz.U. nr 69, poz. 434).

Oceniając ze względu na typ przestępczości przestępstwo rozboju (art. 210 § 1 i 2 k.k. z 1969 r. i art. 259 k.k. z 1932 r.) traktowano je, jakby polegało na dwóch czynach, jednym przeciwko mieniu i jednym o charakterze agresywnym.

przestępstw. Nadzorowani, którzy znaleźli się w dwu pierwszych grupach, byli to w mniej niż połowie przypadków ci, w których „karierze” przestępczej dominowały przestępstwa przeciwko mieniu (grupa I — 45,6%, grupa II — 46,5%). Ponad 1/3 w każdej z tych dwóch grup stanowili recydywiści o dominującej przestępczości o charakterze agresywnym (grupa I — 40,3%, grupa II — 41%). W grupie III ponad połowę stanowili recydywiści skazani w przeszłości za przestępstwa przeciwko mieniu. Skazani za przestępstwa o charakterze agresywnym tylko nieco ponad 1/5, a sprawcy przestępstw różnego rodzaju — 1/5 w tej grupie (tabl. 4).

Tablica 4. Typ przestępczości nadzorowanych a ich grupa

Badani w grupach	Typ przestępczości							ogółem
	wyłącznie przeciwko mieniu	przewaga mienia	wyłącznie agresywne	przewaga agresywnych	rów now aga mienia i agresyw.	różne	inne	
I	10 26 45,6%	16	14 23 40,4%	9	5 8 14,0%	3	—	57 100%
II	14 20 45,5%	6	9 18 41,8%	9	2 5 11,6%	1	2	43 100%
III	38 71 57,2%	33	8 27 21,8%	19	26 26 21,0%	9	2	124 100%
Ogółem	62 117 52,6%	55	31 68 30,4%	37	26 39 17,4%	9	4	224 100%

$$\chi^2=11,37 \text{ df}=4; p<0,005$$

Dwie grupy I i II są podobne do siebie pod względem typu przestępczości je charakteryzującej. W grupach tych w podobnych proporcjach występują sprawcy o dominującej w ich „karierze” przestępczości przeciwko mieniu i przestępczości

Do typu sprawców przestępstw wyłącznie innego rodzaju zakwalifikowano tych, którzy byli skazani wyłącznie za przestępstwa nie zakwalifikowane do kategorii przestępstw agresywnych ani do kategorii przestępstw przeciwko mieniu (np. skazani wyłącznie za przestępstwo uchylania się od płacenia alimentów — art. 186 k.k. z 1969 r.).

Do typu sprawców przestępstw wyłącznie różnego rodzaju kwalifikowano recydywistów, którzy byli skazani za przestępstwa przeciwko mieniu, przestępstwa o charakterze agresywnym i przestępstwa innego od wymienionych rodzaju, przy czym żadna z dwóch pierwszych kategorii przestępstw nie była przeważająca w ich przestępczości.

agresywnej oraz przestępczości o typie „mieszanym“ (równowaga przestępstw przeciwko mieniu i o charakterze agresywnym, przestępstwa różnego rodzaju oraz przestępstwa innego rodzaju poza skierowanymi przeciwko mieniu i o charakterze agresywnym). Wyraźnie różna od dwu wymienionych jest grupa III, w której ponad połowę stanowią sprawcy o dominujących w historii ich przestępczości przestępstwach przeciwko mieniu.

Zależność między typem przestępczości charakteryzującym nadzorowanych a ich grupą była istotna statystycznie (na poziomie: $p < 0,05$). Zależność tę można zinterpretować w ten sposób, iż pomyślnie zakończenie nadzoru dotyczyło części tych nadzorowanych, którzy byli sprawcami przestępstw o charakterze agresywnym. Niepowodzenie zaś nadzoru części dotyczyło karanych w przeszłości przede wszystkim za przestępstwa przeciwko mieniu.

1.3. Dalej sprawdziłam, jakiego typu przestępcami ze względu na wagę ich czynów byli recydywiści z trzech wyróżnionych grup, w której z nich znaleźli się sprawcy przestępstw określonych jako „poważne“, tzn. ci, którzy byli skazani za takie przestępstwo co najmniej raz⁹.

Nadzorowani karani w przeszłości za przestępstwa określane tutaj jako „poważne“ znaleźli się w największej części w grupie I — zresocjalizowanych (70% tej grupy, a więc blisko trzech na czterech było skazywanych za takie czyny), przy czym częściej skazywani byli za poważne przestępstwa agresywne niż poważne czyny przeciwko mieniu. W grupie II karani za przestępstwa „poważne“ stanowili najmniejszą część — 40% i częściej były to czyny przeciwko mieniu. Sprawcy poważnych przestępstw stanowili w grupie (III) nieco ponad połowę nadzorowanych. Byli w zasadzie równie często karani za „poważne“ czyny przeciwko mieniu, jak i za poważne przestępstwa agresywne.

V. OSTATNI POBYT W ZAKŁADZIE KARNYM

Rozpoczęcie przez badanych nadzoru ochronnego poprzedzone było pobytem w zakładzie karnym — średnio — 27 miesięcy. Długość tego pobytu nie różnicowała grup w sposób statystycznie istotny.

Zachowanie recydywisty w czasie odbywania kary pozbawienia wolności jest

⁹ Przyjęłam, że czyny badanych przeciwko mieniu podzielić można według kryterium wartości przedmiotu przestępstwa na trzy kategorie: 1) czyny o wartości mienia 10 000 zł i powyżej — uznałam, że wartość mienia co najmniej 10 000 zł zawsze była wartością poważną; czyny takie określiłam jako „poważne“; 2) o wartości mienia 1001—9000 zł — określone przeze mnie jako „czyny średnie“; 3) o wartości mienia 1000 zł i poniżej — określiłam je jako „czyny drobne“.

Ze względu na sposób działania sprawcy wyróżniłam, jako istotne dla oceny powagi popełnionych przestępstw, kradzieże z włamaniem. Oceny czynów o charakterze agresywnym dokonałam wyłącznie ze względu na występowanie przestępstw, które określiłam jako „poważne“.

Przyjęłam, że są to następujące czyny: przestępstwo ciężkiego uszkodzenia ciała, powodujące rozstrój zdrowia na okres powyżej 20 dni, przestępstwo bójki lub pobicia z następstwem w postaci ciężkiego uszkodzenia ciała lub śmierci, przestępstwo zgwałcenia i przestępstwo znęcania się. Nie uwzględniłam zabójstwa, które nie występowało w ogóle w katalogu popełnionych przez badanych przestępstw.

uważane za element prognozy zachowania przyszłego nadzorowanego na wolności. Opierając się na opinii służby więziennej o zachowaniu recydywisty, sąd penitencjarny podejmuje decyzję o orzeczeniu nadzoru ochronnego (jeżeli środek ten nie został orzeczony przez sąd meriti).

Opinie służby więziennej — pozytywne bądź negatywne — o zachowaniu nadzorowanego w czasie ostatniego przed nadzorem pobytu w zakładzie karnym nie różnicowały istotnie badanych w poszczególnych grupach. Można zaobserwować jedynie, że spośród tych, którzy w czasie ostatniej kary pozbawienia wolności manifestowali najpoważniejsze zaburzenia w zachowaniu (55 osób) — dokonywali samouszkodzeń, prób samobójczych i podejmowali głodówki — ponad połowa znalazła się w grupie III. Uprawnia to do przypuszczenia, że recydywiści manifestujący tego rodzaju zaburzenia w zachowaniu w czasie pobytu w zakładzie karnym mogą być osobami mającymi problemy także i w czasie pobytów na wolności, co może również dotyczyć ich przystosowania się do rygorów nadzoru. Poza tym można powiedzieć, że ocena zachowania badanych w zakładzie karnym nie stanowiła jednoznacznie o ich zachowaniu na wolności — w badaniach nie stwierdzono bowiem zależności między opinią o zachowaniu w czasie pobytu w zakładzie karnym a późniejszym zachowaniem w okresie nadzoru.

VI. SYLWETKA SPOŁECZNA BADANYCH RECYDYWISTÓW

Przejdę teraz do charakterystyki sylwetek społecznych badanych wskazując jednocześnie na te cechy, które okazały się istotnie różnicować wyłonione trzy grupy badanych. Charakterystyka ta pozwoli określić, jakie cechy społeczne wyróżniają tych, wobec których nadzór zakończony został „sukcesem“, a jakie tych, w stosunku do których nie spełnił swoich celów.

1.1. Dla człowieka opuszczającego zakład karny (nie po raz pierwszy w przypadku naszych badanych) nie jest bez znaczenia to, w jakim jest wieku. Inne możliwości i inną perspektywę życia ma bowiem człowiek młody, a inna pod tym względem jest sytuacja osoby w średnim czy starszym wieku. W przypadku naszych badanych mieliśmy do czynienia z kategorią określoną przez nas jako młodzie, którzy w chwili rozpoczęcia nadzoru ochronnego byli w wieku 21—30 lat (stanowili oni połowę zbiorowości nadzorowanych) i starszych — o przekroczonym w tym momencie wieku 31 lat.

Dane z tablicy 5 wskazują, że wiek rozpoczęcia nadzoru ochronnego był tą cechą, która różnicowała grupy nadzorowanych. Zauważmy, że w grupie I większość rozpoczynała nadzór nie przekroczywszy 31 roku życia, w grupie II odwrotnie — większość stanowili starsi (mający w momencie rozpoczęcia nadzoru 31 i więcej lat), z kolei w III grupie — żadna z dwóch kategorii: młodszych i starszych nie była dominująca. Różnica między grupami pod względem wieku rozpoczęcia nadzoru była istotna statystycznie. Oznacza to, że nadzór kończył się powodzeniem częściej wobec nadzorowanych młodszych (rozpoczynających nadzór w wieku 21—30 lat), niezresocjalizowani zaś, kończący nadzór bez ujemnych dla siebie następstw, byli to częściej recydywiści starsi (rozpoczynający w wieku 31 i więcej lat).

Tablic# 5. Wiek w chwili rozpoczęcia nadzoru a grupa badanych

Badani w grupach	Wiek w chwili rozpoczęcia nadzoru					
	do 30 lat		31 lat i więcej		ogółem	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%
I	34	59,6	23	40,4	57	100
II	14	32,6	29	67,4	43	100
III	65	52,4	59	47,6	124	100
Ogółem	113	50,4	111	49,6	224	100

$$\chi^2 = 7,67; df = 2; p < 0,05.$$

Tablica 6. Stan cywilny w chwili rozpoczęcia nadzoru a grupa badanych

Badani w grupach	Stan cywilny w chwili rozpoczęcia nadzoru									
	kawaler		żonaty		rozwidziony		wdowiec		ogółem	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
I	30	52,6	18	31,6	8	14,0	1	1,8	57	100
II	17	39,6	13	30,2	12	27,9	1	2,3	43	100
III	74	59,7	27	21,8	20	16,1	3	2,4	124	100
Ogółem	121	54,0	58	25,9	40	17,9	5	2,2	224	100

1.2. Kolejną cechą społeczną istotnie różnicującą badanych był stan cywilny w chwili rozpoczęcia nadzoru i jego zmiany w okresie trwania nadzoru (tabl. 6).

W chwili rozpoczęcia nadzoru ponad połowę badanych stanowili kawalerowie, 1/4 pozostawała w związku małżeńskim, 1/5 tworzyły osoby rozwiedzione i wdowcy. Ponad połowa badanych z grupy I rozpoczynała nadzór jako kawalerowie, blisko 1/3 — jako żonaci, 1/6 to rozwiedzeni (wdowcem był tylko jeden nadzorowany z tej grupy). W nieco innej sytuacji byli nadzorowani w grupie II: kawalerami było tylko ok. 1/3 badanych, blisko 1/3 to żonaci i blisko 1/3 to rozwiedzeni. W grupie III większość (blisko 60%) stanowili kawalerowie, żonaci nieco ponad 1/5, a rozwiedzeni i wdowcy nieco mniej niż 1/5. W każdej z grup dominowały osoby samotne — kawalerowie i rozwiedzeni — przy czym w grupie II udział kawalerów był niższy, a rozwiedzionych wyraźnie wyższy niż w pozostałych dwóch. Z kolei w grupie III daje się zauważyć wyraźnie niższy w porównaniu z grupami I i II udział żonatych nadzorowanych.

W okresie trwania nadzoru wielu badanych zmieniło swój stan cywilny. Odnosi się to zwłaszcza do kawalerów, spośród których co trzeci ożenił się w tym czasie. Spośród żonatych 1/5 rozwiodła się. Co piąty rozwiedziony zawarł związek małżeński w okresie trwania nadzoru bądź nawiązał konkubinaty. Dwaj wdowcy ożenili się w tym czasie, a jedna osoba, która pozostawała w separacji, w okresie nadzoru nawiązała konkubinaty. W stosunku do stanu cywilnego sprzed nadzoru najczęściej zmieniali stan cywilny w czasie nadzoru ci, którzy znaleźli się w grupie I — częściej

niż co trzecia osoba, rzadziej recydywiści w grupie II — co trzeci, a najrzadziej nadzorowani z grupy III — co czwarty.

Porównanie zmian stanu cywilnego w grupach I, II, III wykazało, że najczęściej zmieniali stan cywilny poprzez małżeństwo badani w grupie I (w grupie tej ożenił się blisko co drugi badany, w grupach II i III tylko co piąty). Zależność między zmianą stanu cywilnego a sposobem zakończenia nadzoru była istotna statystycznie. Zależność tę interpretować można w ten sposób, iż badani, którzy zawarli w czasie nadzoru związki małżeńskie (byli to głównie kawalerowie), częściej kończyli nadzór powodzeniem. Małżeństwo wpłynęło więc stabilizująco na sytuację społeczną recydywisty — przy czym, zwróćmy uwagę, związki małżeńskie zawierali głównie recydywiści z grupy I, młodszy wiekiem i rzadziej skazywani w porównaniu z pozostałymi. Kobiety, z którymi zawierali oni związki małżeńskie, jak można przypuszczać, charakteryzowały się cechami społecznie pozytywnymi i miały wpływ na zachowanie męża w czasie nadzoru.

1.3. Stan zdrowia (ustalony na podstawie informacji pochodzących z akt spraw karnych i akt penitencjarnych) różnicował istotnie badanych ($X^2 = 7,693$; $df = 2$; $p < 0,05$). Z wyróżnionych grup ci z grupy I byli w większości zdrowsi. U większości nadzorowanych w grupach II i III stwierdzono różnego typu dolegliwości fizyczne. W tej ostatniej grupie (III) wystąpił najwyższy odsetek badanych z odchyleniami od normy psychicznej — różnice pod tym względem jednak między poszczególnymi grupami nie były statystycznie istotne.

Duże znaczenie dla przebiegu adaptacji społecznej nadzorowanych miały: poziom wykształcenia, fakt posiadania zawodu i wykonywania pracy zarobkowej tak w okresie ostatniego przed uwięzieniem pobytu na wolności, jak i w czasie nadzoru.

1.4. Recydywiści, którzy znaleźli się w grupach I i II, byli lepiej wykształceni niż nadzorowani w grupie III. Wśród badanych w grupie III znalazła się większość tych, którzy nie osiągnęli wykształcenia podstawowego. Jednocześnie w grupie I częściej spotkać można było tych, którzy legitymowali się wykształceniem wyższym niż podstawowe (1/3 tej grupy), podczas gdy w każdej z pozostałych grup stanowili oni tylko 1/4. Recydywiści z grupy I nie tylko byli lepiej wykształceni niż ci z grupy II i III, ale także dysponowali lepszym przygotowaniem zawodowym. Ponad 2/3 recydywistów z grupy I miało zawód w chwili rozpoczęcia nadzoru; odpowiednio: w grupach II i III już tylko nieco więcej niż połowa. Spośród wszystkich tych, którzy nie mieli zawodu w chwili rozpoczęcia nadzoru, nieco mniej niż 2/3 znalazło się w grupie III, a 1/3 w grupach I i II, przy czym ci z grupy I stanowili ok. 1/5 wszystkich bez zawodu.

1.5. Recydywiści z grupy I wykazywali też lepszy stosunek do pracy w czasie ostatniego pobytu na wolności przed nadzorem (por. tabl. 7).

W grupie I dominowali pracujący stale w tym okresie. W grupie II stanowili oni połowę badanych, ale nie pracujący w ogóle już 1/3 grupy. W grupie III ponad połowa w czasie ostatniego pobytu na wolności nie pracowała w ogóle, a co siódmy jedynie dorywczo. Występujące różnice między grupami I, II, III pod względem zatrudnienia w czasie ostatniego pobytu na wolności okazały się istotne. Oznacza to, że recydywiści, którzy znaleźli się w grupach I i II, częściej w czasie

Tablica 7. Praca badanych w czasie ostatniego pobytu na wolności przed nadzorem a ich grupa (w %)

Badani w grupach	Praca			ogółem
	nie pracował	pracował stale	pracował dorywczo	
I	23,2	65,1	11,6	100
II	33,3	51,5	15,2	100
III	52,7	34,1	13,2	100
Ogółem	41,3	45,5	13,2	100

$$\chi^2 = 14.351; df = 4; p < 0,05.$$

ostatniego pobytu na wolności, przed nadzorem, wykonywali pracę w odróżnieniu od tych z grupy III, którzy w większości nie pracowali w ogóle.

Przedstawione wyżej dane o wykształceniu badanych oraz ich pracy przed ostatnią sprawą znajdują także potwierdzenie i w czasie nadzoru.

Ponieważ recydywiści w grupie I byli lepiej wykształceni i lepiej przygotowani zawodowo w chwili rozpoczęcia nadzoru, częściej podejmowali w czasie nadzoru prace wymagające kwalifikacji zawodowych (1/2 w tej grupie). Odpowiednio rzadziej prace takie podejmowali badani z grupy II — mniej niż 1/5, połowa z nich była zatrudniona jako robotnicy niewykwalifikowani, nieco mniej niż 1/3 podejmowała prace obydwu rodzajów. W grupie III ponad 2/3 było zatrudnionych wyłącznie przy pracach nie wymagających kwalifikacji, tylko 1/6 w tej grupie podejmowała wyłącznie prace wymagające kwalifikacji, a 1/6 prace obydwu typów. Te różnice w typie podejmowanych w czasie nadzoru prac: wymagająca kwalifikacji i praca robotnika niewykwalifikowanego były istotne statystycznie.

1.6. W okresie nadzoru niemal wszyscy badani zmieniali miejsca pracy. Tylko siedmiu nadzorowanych z grupy I pracowało przez cały czas w jednej instytucji. Ponad 1/4 badanych zmieniała raz miejsce pracy, 1/5 — 2 razy, 1/5 — 3 razy i 1/4 — 4 i więcej razy. Starałam się zebrać informacje o powodach zmian pracy przez badanych. Udało się uzyskać takie informacje (oparte na sprawozdaniach kuratorów) co do części nadzorowanych¹⁰.

Na podstawie tych informacji wyróżniliśmy następujące przyczyny zmiany miejsca pracy przez nadzorowanych: poszukiwanie pracy o wyższych zarobkach; poszukiwanie pracy zadowalającej badanego; zwolnienie przez pracodawcę ze względu na naruszenie obowiązków pracowniczych (nadużywanie alkoholu w miejscu pracy, opuszczenie dni pracy bez usprawiedliwienia, porzucenie pracy przez badanego) (tabl. 8).

W grupie I liczni byli ci, którzy zmieniali miejsce pracy wyłącznie ze względu na poszukiwanie wyższych zarobków (22 osoby). W grupach II i III znalazło

¹⁰ W 66 przypadkach (25%) wystąpił brak danych, 42 przypadków nie analizowano z przyczyn następujących: nie zmieniło pracy 9 nadzorowanych (7 z grupy I i 2 z grupy II), u 17 nadzorowanych przerwanie pracy nastąpiło z powodu tymczasowego aresztowania (wszyscy z grupy III), 16 — nie podjęło pracy (wszyscy z grupy III).

Tablica 8. Przyczyny zmiany miejsca pracy w okresie nadzoru a grupa badanych

Przyczyny zmiany miejsca pracy	Badani w grupach							
	I		II		III		ogółem	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
1. Poszukiwanie pracy o wyższych zarobkach	22	55,0	3	9,7	3	5,7	28	22,5
2. Poszukiwanie pracy zadowalającej badanego	4	10,0					4	3,2
3. Zwolnienie przez pracodawcę ze względu na naruszenie obowiązków pracowniczych	10	25,0	24	77,4	47	88,7	81	65,3
4. Kilka różnych przyczyn	4	36,4	4	12,9	3	5,6	11	8,9
Ogółem	40	100,0	31	100,0	53	100,0	124	100,0

się tylko po trzech takich badanych. Brakiem zadowolenia z pracy poprzednio wykonywanej uzasadniało zmianę miejsca pracy czterech badanych, wszyscy z grupy I. Badani zmieniający miejsca pracy, ponieważ byli zwalniani bądź sami porzucali pracę z powodu przekroczeń dyscyplinarnych w miejscu pracy, znaleźli się w większości w grupach II i III. Odpowiednio był to co drugi badany w grupie

II i częściej niż co trzeci w grupie III. W tej ostatniej grupie znalazło się także 16 badanych, którzy nie podjęli pracy w ogóle bądź podjęli ją, ale byli zatrudnieni krócej niż 1 miesiąc, a następnie pracę porzucili. Także wyłącznie w tej grupie znaleźli się tacy (27 osób), którzy podjęli pracę i po upływie 1, miesiąca albo porzucili pracę i więcej jej nie podjęli, albo zatrudnienie ich uległo przerwaniu z powodu ich tymczasowego aresztowania.

1.7. Postawy wobec pracy deklarowane przez badanych z grup I, II i III (badanych za pomocą pytań stawianych w czasie wywiadu z nadzorowanymi) nie różnicowały ich istotnie, chociaż daje się zauważyć nieco częściej występujące w grupie III deklarowanie postawy określonej przez nas jako „orientacja na pracę” („praca to sens życia”; „praca jest w życiu potrzebna”, „bez pracy byłoby nudno”). Potwierdza się tutaj czysto deklaracyjny charakter wypowiedzi badanych na ten temat. Deklaracje te nie znajdują potwierdzenia i nie są realizowane przez tę grupę badanych w ich życiu.

Przedstawione tu dane oznaczają, że zmiany pracy badanych zaliczonych do grupy I miały z reguły swoje uzasadnienie w przyczynach społecznie akceptowanych (poszukiwanie pracy lepiej płatnej), gdy w pozostałych dwu grupach przeważały przyczyny społecznie negatywne — usuwanie z , pracy przez zwolnienie dyscyplinarne lub porzucenie pracy. Należy podejrzewać, że ci, którzy porzucili szybko pracę i nie starali się o nowe zatrudnienie, podejmując pracę traktowali ją wyłącznie instrumentalnie, mając na celu wypełnienie warunków nadzoru i uniknięcie izolacji w ośrodku.

1.8. Drugie obok polecenia wykonywania pracy zarobkowej, najliczniej występujące i istotne dla oceny przebiegu nadzoru polecenie, to nakaz powstrzymania

się od nadużywania alkoholu. Fakt nadużywania bądź nienadużywania alkoholu przez badanych, stwierdzony na podstawie sprawozdań kuratorów, różnicował wyodrębnione grupy: I, II i III w sposób istotny (tabl. 9).

Tablica 9. Stosunek badanych do alkoholu w czasie nadzoru a ich grupa (w %)

Badani w grupach	Stosunek do alkoholu		
	nie nadużywał	nadużywał	ogółem
I	69,8	30,2	100,0
II	28,6	71,4	100,0
III	35,3	64,7	100,0

$\chi^2 = 33,009$; $df = 2$; $p < 0,001$.

Wynik ten jest zupełnie oczywisty. Osoby nie przestrzegające polecenia powstrzymania się od nadużywania alkoholu bądź polecenia poddania się odwykowemu leczeniu przeciwalkoholowemu znalazły się przede wszystkim w grupie III, tej, która zakończyła nadzór ochronny niepowodzeniem. Interesujące wydaje się jednak bliższe przyjrzenie się pod tym względem badanym grupom II i III. Osoby nadużywające alkoholu w czasie nadzoru zdecydowanie częściej występowały w grupach II i III, przy czym w grupie II stanowiły niemal 3/4 całej grupy. Poleceniom odwykowego leczenia przeciwalkoholowego objętych było 37 nadzorowanych. Spośród nich dwóch zakończyło nadzór powodzeniem: jeden nie pił w ogóle (był chory na padaczkę), jeden leczył się systematycznie przez cały okres nadzoru (ożenił się, pracował przez cały okres nadzoru). 17 badanych (na 37 objętych poleceniem leczenia) znalazło się w grupie II: w tym 11 leczyło się okresowo z przerwami, 6 nie leczyło się w ogóle i nadużywało alkoholu przez cały okres nadzoru, jednak pracowało w zasadzie systematycznie. W grupie III znalazło się 15 spośród 37 objętych poleceniem leczenia odwykowego. Można powiedzieć, że nieco więcej badanych objętych tym poleceniem znalazło się w grupie II niż w grupie III.

Kuratorzy, jak to wynika z analizy akt nadzoru ochronnego nie, występowali pośpiesznie z wnioskami o orzeczenie ośrodka wobec tych podopiecznych, którzy nadużywali alkoholu bądź zobowiązani do leczenia przeciwalkoholowego — nie leczyli się lub leczyli niesystematycznie, a jednocześnie pracowali. Stąd wielu było badanych nadużywających alkoholu w grupie II. Nadzorowani, którzy nawet w okresie nadzoru (znając konsekwencje grożące w wyniku nieprzestrzegania poleceń) nie potrafili powstrzymać się od nadużywania alkoholu, stanowili specyficzną grupę recydywistów, wymagających szczególnych metod oddziaływania, nastawionych na zwalczanie ich uzależnienia od alkoholu. Pod tym względem są oni podobni do niektórych badanych z grupy III, od których różni ich to, że nie stwierdzono, by popełnili w czasie nadzoru przestępstwo i że w miarę systematycznie wykonywali pracę. Leczenie przeciwalkoholowe wobec nadzorowanych nie przyniosło żadnych rezultatów przede wszystkim dlatego, że nie potrafili Oni bądź wręcz nie chcieli prowadzić go systematycznie.

1.9. Poza wymienionymi wyżej istotnie różnicowała wyróżnione grupy badanych jeszcze jedna cecha, określająca ich stosunek do własnego życia, a mianowicie poczucie zadowolenia z życia. Wyróżniliśmy tutaj badanych, którzy twierdzili, że są co najmniej raczej zadowoleni z życia, raczej niezadowoleni oraz tych, którzy nie mieli zdania na ten temat (tabl. 10).

Tablica 10. Zadowolenie z. życia a grupy badanych (w %)

Badani w grupach	Zadowolenie z życia			
	raczej zadowoleni	raczej niezadowoleni	brak zdania	ogółem
I	77,7	22,3	—	100
II	33,3	61,9	4,8	100
III	22,9	70,8	6,3	100

$$\chi^2 = 22,411; df = 4; p < 0,001.$$

Nadzorowani, wobec których nadzór zakończył się powodzeniem (grupa I), deklarowali się jako raczej zadowoleni z życia. Badani z grupy II i III to w większości osoby mające poczucie niezadowolenia z życia, przy czym najwięcej takich osób znalazło się w grupie III. Jest to wynik również w pewnej mierze oczywisty, jeżeli zważymy, że badani z tej ostatniej grupy odbywali w czasie wywiadu kolejną karę pozbawienia wolności lub byli umieszczeni w ośrodku, słowem byli izolowani. Tę oczywistość „zaburza” jednak brak zadowolenia z życia badanych z grupy II, w której tylko jeden na trzech optymistycznie widział swoje dotychczasowe życie. Świadczyć to może o tym, że badani ci nie widzieli już możliwości ułożenia sobie życia w sposób zadowalający ich i z tej perspektywy oceniali także swoje dotychczasowe życie.

*
* *

Zrekapitulujmy najważniejsze cechy charakteryzujące badanych w poszczególnych grupach:

1.1. Grupa I to nadzorowani względnie najmłodsi (starsi, powyżej 40 lat stanowili tylko 1/8 grupy), o wykształceniu co najmniej podstawowym, wykonujący określony zawód lub prace wymagające kwalifikacji. Byli oni fizycznie zdrowi. W okresie trwania nadzoru następowała w ich przypadku stabilizacja materialna (podejmowali i wykonywali stałą pracę zarobkową) oraz stabilizacja rodzinna: zakładali własne rodziny. Przed sądem dla dorosłych stawali oni po raz pierwszy średnio w wieku 21 lat. Do chwili rozpoczęcia nadzoru byli najrzadziej skazywaną grupą badanych (w porównaniu z dwoma pozostałymi). Byli oni przede wszystkim sprawcami przestępstw przeciwko mieniu, ale znacząca była w tej grupie liczba sprawców o dominującej przestępczości agresywnej. W chwili nadzoru nie stwierdzono u nich nadużywania alkoholu, a w każdym razie picie przez nich alkoholu nie powodowało problemów w ich życiu osobistym i zawodowym. Nadzorowani

ci oświadczyli, że bezpośrednio po wyjściu z zakładu karnego i rozpoczęciu nadzoru nie mieli specjalnych kłopotów utrudniających im ułożenie sobie życia na wolności. Twierdzili też, że są zadowoleni z życia.

Przytoczę teraz opis czterech przypadków nadzorowanych należących do tej grupy.

1. Stanisław B., lat 48 (nr 11).

W chwili rozpoczęcia nadzoru ochronnego rozwiedziony, ojciec trojga dzieci (dwoje jest już dorosłych, jedno — 14 lat), ma trzy zawody: stolarz, malarz pokojowy, ślusarz. Karany 7 razy: 4 razy za niepłacenie alimentów, potem 3 razy za przestępstwa przeciwko mieniu, w tym raz za kradzież z włamaniem. Wszystkie przestępstwa przeciwko mieniu popełnił będąc w stanie nietrzeźwym. Były to czyny „małe“, o wartości przedmiotu przestępstwa nie przekraczającej 500 zł. Według oceny milicji badany widywany był często w stanie nietrzeźwym. Badanie sądowo-psychiatryczne ujawniło u nadzorowanego padaczkę, której nigdy nie leczył. Nadzór, orzeczony na 3 lata, rozpoczął po okresie 2-letniego pozbawienia wolności, skazany za kradzież z włamaniem i zagarnięcie mienia społecznego. W czasie nadzoru polecono mu: wykonywanie stałej pracy zarobkowej i powstrzymanie się od nadużywania alkoholu. Po opuszczeniu zakładu karnego nadzorowany zamieszkał u brata. Brat z rodziną wkrótce wyprowadził się do nowego mieszkania, badany więc został sam. Kupił sobie niezbędne meble do mieszkania. Przez cały okres nadzoru utrzymywał kontakt z bratem i jego rodziną. Kontaktował się także z dziećmi. Pracował przez cały okres nadzoru, ale trzykrotnie zmieniał miejsce pracy, poszukując wyższych zarobków. Kurator nie stwierdził, aby podopieczny nadużywał alkoholu w czasie nadzoru, poza sporadycznymi wypadkami, które można określić jako okazjonalne. W miejscu zamieszkania miał dobrą opinię. W czasie nadzoru chorował na gruźlicę i leczył się. Ze sprawozdań kuratora wynikało, że podopieczny nie sprawiał mu żadnych kłopotów. Od zakończenia nadzoru (8 IX 1975 r.) do chwili sprawdzenia danych o karalności (18 IX 1980 r.) nie stwierdzono ponownego skazania badanego.

2. Tadeusz G., 24 lata (nr 57).

Kiedy rozpoczynano sprawowanie nadzoru ochronnego, badany był kawalerem, bez zawodu, 3 razy karanym: raz za przestępstwo o charakterze agresywnym i 2 razy za przestępstwa przeciwko mieniu — były to kradzieże z włamaniem, w tym jedna o charakterze poważnym (wartość przedmiotu przestępstwa 40000 zł). Badany wychowywał się w Domu Dziecka, z którego uciekł w wieku 17 lat i zaraz potem, będąc nietrzeźwy, dopuścił się przestępstwa znieważenia, za które został skazany. Bezpośrednio przed nadzorem przebywał w zakładzie karnym 3 lata, skazany za kradzież z włamaniem. Korespondował z matką. Po wyjściu z zakładu karnego wrócił do domu, do matki i sióstr. Mieszkanie matki badanego było znaną według opinii milicji meliną pijacką. Na początku nadzoru badany nie mógł podjąć pracy, ponieważ nie miał dowodu osobistego, którego nie mógł wyrobić, bo w Urzędzie Stanu Cywilnego nie miał, jak się okazało, metryki urodzenia. Matka odmówiła złożenia stosownego oświadczenia, koniecznego do sporządzenia takiej metryki, co spowodowało, że otrzymał tymczasowe zaświadczenie tożsamości. Przez okres roku nadzoru pracował wyłącznie dorywczo. Potem podjął stałą pracę w przed-

siębiorstwie państwowym jako pracownik fizyczny, następnie zmienił ją na pracę w przedsiębiorstwie prywatnym, a w końcu zatrudnił się jako robotnik budowlany. Poza poleceniem wykonywania stałej pracy zobowiązano nadzorowanego do powstrzymania się od nadużywania alkoholu oraz przebywania w środowisku przestępczym. Początkowo był widywany w stanie nietrzeźwym i w towarzystwie osób karanych. Od czasu kiedy nadzorowany rozpoczął stałą pracę, kurator nie stwierdził nadużywania przez niego alkoholu. W domu, w którym mieszka matka badanego (stary „drewniak“ bez wygod, mieszkania jednoizbowe), zajął zwolniony pokój, do którego wprowadził się z narzeczoną. Wkrótce urodził mu się syn. Do końca nadzoru jego zachowanie nie budziło już żadnych zastrzeżeń. Po zakończeniu nadzoru (10 IX 1975 r.) do daty sprawdzenia danych o karalności (18 IX 1980 r.) nie stwierdzono, aby nastąpiło nowe skazanie badanego.

3. Marek K., 23 lata (nr 77).

Kawaler, z zawodu monter. Karany do chwili rozpoczęcia nadzoru 2 razy: raz za przestępstwo czynnej napaści na konduktora PKP, drugi — za czynną napaść i znieważenie funkcjonariusza milicji oraz znieważenie osoby cywilnej. W badaniu sądowo-psychiatrycznym stwierdzono u niego psychopatyczne cechy osobowości. Bezpośrednio przed nadzorem przez półtora roku był pozbawiony wolności. W tym czasie utrzymywał kontakt listowny z matką. Nadzór ochronny orzeczono wobec badanego na okres 3 lat, polecając mu jednocześnie: wykonywanie stałej pracy zarobkowej, powstrzymanie się od nadużywania alkoholu oraz przebywania w środowisku przestępczym. Po opuszczeniu zakładu karnego wrócił do matki. Warunki mieszkaniowe miał bardzo dobre. Od początku do końca nadzoru pracował jako monter w przedsiębiorstwie, w którym pracowała matka nadzorowanego. W rok po rozpoczęciu nadzoru badany zaczął naukę w wieczorowym Technikum Elektrycznym, do którego uczęszczał do końca nadzoru. W tym czasie był zamieszany w bójkę w restauracji, ale prokurator odstąpił od ścigania. Ożenił się i zamieszkał wraz z żoną w jej mieszkaniu. Pod koniec trwania nadzoru urodziła mu się córka. W miejscu zamieszkania nadzorowany miał dobrą opinię. Poza incydentem w restauracji badany zachowywał się dobrze w czasie nadzoru. Po upływie 4 lat i 5 miesięcy od zakończenia nadzoru badany skazany został za przestępstwo z art. 156 § 1 k.k., a następnie w rok później ponownie za takie samo przestępstwo.

4. Witold W., 29 lat (nr 208).

Kawaler, z zawodu operator betoniarki. Był trzykrotnie karany: raz za rozbój popełniony wraz z kolegami, drugi raz za kradzież, a trzeci raz bezpośrednio przed nadzorem za naruszenie nietykalności cielesnej o charakterze chuligańskim. Nadzór ochronny orzeczono wobec niego na okres trzech lat, zobowiązując badanego do podjęcia stałej pracy zarobkowej, powstrzymania się od nadużywania alkoholu i unikania środowisk przestępczych i zdemoralizowanych. W czasie półtorarocznego pobytu w zakładzie karnym poprzedzającym rozpoczęcie nadzoru korespondował i otrzymywał paczki od ojca. Po zwolnieniu z zakładu karnego wrócił do rodziców. Wkrótce podjął pracę jako pracownik fizyczny, potem zmienił jeszcze trzykrotnie do końca nadzoru pracę, poszukując lepiej płatnej. W czasie trwania nadzoru ożenił się i zamieszkał z żoną we własnym mieszkaniu. Przez

cały okres nadzoru wykonywał polecenia, kurator ocenił zachowanie badanego pozytywnie. W miejscu zamieszkania miał dobrą opinię. Od zakończenia nadzoru do daty sprawdzenia danych o karalności (tj. w okresie 5 lat i 6 miesięcy) nie odnotowano jego, ponownego skazania. Badany ten odmówił udzielenia wywiadu, a to z tego powodu, jak stwierdził, iż „nie chce wracać do okresu życia, o którym będzie mowa w wywiadzie“.

1.2. Grupa II: wobec tych nadzorowanych sprawowanie nadzoru zakończone zostało formalnie powodzeniem, ale ich zachowanie w czasie nadzoru — przede wszystkim nadużywanie alkoholu — nie pozwala na określenie ich jako zresocjalizowanych. Byli to recydywiści, którzy zostali poddani nadzorowi w późniejszym wieku (najczęściej już po ukończeniu 30 roku życia) niż ci z grupy I (recydywiści w wieku 40 lat i powyżej stanowili aż 1/4 grupy II), gorzej wykształceni i gorzej przygotowani zawodowo od nadzorowanych z grupy I, ale jednocześnie nieco lepiej wykształceni od nadzorowanych z grupy III, częściej też podejmowali w czasie nadzoru prace nie wymagające kwalifikacji. U badanych tych być może właśnie z racji ich starszego wieku, a także dłuższej trwającej „kariery przestępczej“ stwierdzono różnego typu dolegliwości fizyczne. Rzadziej też zawierali związki małżeńskie. U badanych tych nie zaobserwowano dążenia do stabilizacji materialnej — w czasie nadzoru często zmieniali oni pracę i to z powodu popełnienia różnego typu przekroczeń dyscyplinarnych bądź samowolnego porzucania pracy. Przed sądem dla dorosłych stawali po raz pierwszy najpóźniej — średnio w wieku 22 lat, ale do chwili rozpoczęcia nadzoru skazywani byli częściej niż ci z grupy I. Byli oni najrzadziej sprawcami „poważnych“ czynów przeciwko mieniu i poważnych przestępstw agresywnych. Oni to więc stanowią przede wszystkim grupę recydywistów uciążliwych społecznie, sprawców często drobnych tylko czynów, za które w myśl naszego prawa karnego są coraz ostrzej i coraz bardziej skutecznie represjonowani. Byli tymi, którzy określali się raczej jako niezadowoleni z życia. Badani ci w okresie trwania nadzoru nie powstrzymywali się od nadużywania alkoholu, a objęci poleceniem leczenia odwykowego przeciwalkoholowego — nie leżyli się w ogóle bądź niesystematycznie. Pracę zarobkową wykonywali niesystematycznie. Od badanych z grupy III odróżnia ich to, że nawet jeżeli przerwali pracę w jednym miejscu, w krótkim okresie podejmowali ją znowu, najczęściej już w innej instytucji. Można o nich powiedzieć, że chociaż z przerwami, ale przez cały okres nadzoru pracowali. Od badanych z grupy I odróżnia ich wyższy odsetek osób przyznających, że po zakończeniu izolacji i wyjściu na wolność spotkali się z różnego typu trudnościami w ułożeniu sobie życia w środowisku ludzi wolnych.

Charakterystykę tej grupy ilustruje opis wybranych trzech przypadków.

1. Ryszard Ch., 34 lata (nr 27).

Rozwiedziony, ojciec trojga dzieci, z których jedno wychowuje, matka badanego, a dwoje jest z byłą żoną. Badany ma dwa zawody: elektryk i lastrykarz. Był pięciokrotnie karany: 2 razy za niepłacenie alimentów i 3 razy za przestępstwa przeciwko mieniu — były to zagarnięcia mienia społecznego i kradzieże o małej i średniej wadze czynów. Przebywał bezpośrednio przed nadzorem rok w zakładzie karnym skazany za kradzież mienia prywatnego. Pisał i otrzymywał listy od matki,

żony i kochanki. Nadzór ochronny został orzeczony wobec niego na 4 lata z jednocześnie poleceniem: podjęcia stałej pracy zarobkowej, powstrzymania się od nadużywania alkoholu oraz przebywania w środowisku osób karanych karą pozbawienia wolności. W czasie nadzoru ze względu na poważne nadużywanie alkoholu orzeczono dodatkowo polecenie poddania się leczeniu odwykowemu przeciwalkoholowemu. Po odbyciu kary wrócił do matki. Przez cały okres nadzoru pracował jako lastrykarz. Pracował niesystematycznie, często opuszczał dni pracy, czego przyczyną było picie przez niego alkoholu. Właściciel zakładu nie zwalniał badanego, godząc się z tym stanem rzeczy. Podjął leczenie odwykowe przeciwalkoholowe, ale prowadził je z licznymi przerwami. Ożenił się po raz drugi. Według informacji kuratora w czasie przerw w leczeniu przeciwalkoholowym pił, opuszczał wtedy dni pracy, nie wracał do domu po kilka dni. Pod wpływem alkoholu bywał agresywny w stosunku do swojej żony. Po zakończeniu nadzoru był raz karany za przestępstwo niealimentacji.

2. Zbigniew N., 30 lat (nr 143).

Badany w chwili rozpoczęcia nadzoru był żonaty (żona miała syna z pierwszego małżeństwa), nie miał zawodu. W wieku 24 lat przebywał przez okres 1 roku w szpitalu Psychiatrycznym — stwierdzono wówczas psychopatię. Był ośmiokrotnie karany: 3 razy za przestępstwa przeciwko mieniu, w pozostałych sprawach za przestępstwa o charakterze agresywnym (były to pobicia, czynne napaści na funkcjonariuszy milicji). Po dwuletnim pobycie w zakładzie karnym skazany za pobicie i czynną napaść na funkcjonariusza milicji, wrócił do żony. W czasie odbywania kary korespondował z żoną, ojcem i dwoma znajomymi kobietami. Nadzór ochronny zastosowano wobec badanego na trzy lata z poleceniem podjęcia stałej pracy, poddania się leczeniu przeciwalkoholowemu i jednocześnie powstrzymania się od nadużywania alkoholu. Po powrocie nie żył zgodnie z żoną: upijał się, wszczynał awantury w domu, nie oddawał pieniędzy na dom. Pięciokrotnie w czasie nadzoru zmieniał miejsce pracy, w tym tylko raz przyczyną zmiany było znalezienie lepiej płatnej. W pozostałych wypadkach samowolnie porzucał pracę, ale wkrótce podejmował następną, także przerwy w zatrudnieniu były krótkie: nie przekraczały jednego miesiąca. Leczenie odwykowe przeciwalkoholowe prowadził niesystematycznie. W czasie przerw w leczeniu intensywnie pił. Kurator miał częsty kontakt z badanym. Nadzorowany twierdził, że nie potrafi przestać pić. Po zakończeniu nadzoru (do 18 IX 1980 r.) nie był ponownie skazywany.

3. Stefan S., 27 lat (nr 194).

Żonaty, z zawodu lakiernik samochodowy. Karany dwukrotnie za czynną napaść na funkcjonariusza milicji, pobicie z użyciem niebezpiecznego narzędzia. Ostatnio przed nadzorem przebywał 2 lata w zakładzie karnym (skazany za czynną napaść na funkcjonariusza milicji), utrzymywał wtedy kontakt listowny z rodzicami, żoną i rodzeństwem, otrzymywał także paczki od rodziców. Orzeczono nadzór ochronny na okres 3 lat, polecając zarazem badanemu powstrzymywanie się od nadużywania alkoholu. W czasie nadzoru, na wniosek kuratora, sąd zobowiązał go nadto do podjęcia stałej pracy i poddania się leczeniu odwykowemu przeciwalkoholowemu. Po zwolnieniu wrócił do rodziców. Jego żona wraz z trojgiem

dzieci mieszka oddzielnie, przy czym tylko jedno z nich to dziecko badanego. Rodzice buntowali badanego przeciwko żonie i namawiali do rozwodu. Według opinii milicji mieszkanie żony nadzorowanego jest znaną meliną pijacką. Przeciwko żonie badanego było prowadzone (w okresie trwania nadzoru) postępowanie o odebranie praw rodzicielskich. Nadzorowany utrzymywał kontakty z żoną i płacił alimenty na jedno dziecko. Pobytu u żony kończyły się zwykle libacją alkoholową, wspólnym upiciem się, po czym badany przez kilka dni nie zjawiał się w miejscu pracy ani u rodziców. Przez cały okres nadzoru pracował, ale opuszczał dni pracy bez usprawiedliwienia, trzykrotnie samowolnie porzucał pracę i potem zatrudniał się już w innym przedsiębiorstwie. Ostatnio pracował w prywatnym zakładzie usługowym malarsko-stolarskim. Podjął leczenie odwykowe przeciwalkoholowe, ale przez cały okres nadzoru leczył się niesystematycznie i z przerwami. Kurator namówił badanego do zgłoszenia się w poradni zdrowia psychicznego; stwierdzono u niego nadmierną pobudliwość nerwową. Po zakończeniu nadzoru nie był ponownie karany (do 18 IX 1980 r.).

1.3. Najliczniejsza grupa III była tą, wobec której nadzór zakończył się niepowodzeniem.

Nadzorowani w tej grupie odpowiadali po raz pierwszy przed sądem dla dorosłych tak jak badani z grupy I (średnio w wieku 21,2 lat), do chwili rozpoczęcia nadzoru byli jednak skazywani największą liczbą razy (w porównaniu z pozostałymi) — średnio blisko 6 razy. Częściej niż pozostali byli oni sprawcami głównie przestępstw przeciwko mieniu, mniejszą zaś część tej grupy stanowili sprawcy o dominującej przestępczości agresywnej i sprawcy przestępstw różnego rodzaju. Połowę nadzorowanych z grupy III stanowili ludzie w wieku 21—30 lat w chwili rozpoczęcia nadzoru, połowę — starsi (przy czym 1/7 stanowili recydywiści, którzy przekroczyli już 40 lat). Badani z tej grupy już na początku nadzoru byli w gorszej sytuacji niż pozostali, zwłaszcza niż badani z grupy II, gorzej wykształceni i słabiej przygotowani zawodowo, podejmowali w czasie nadzoru przeważnie prace nie wymagające kwalifikacji; stosowało się to także do tych, którzy deklarowali, że mają określony zawód. W tej grupie znaleźli się wszyscy nie pracujący w czasie nadzoru lub pracujący sporadycznie i krótko z powodu porzucenia pracy lub jej przerywania w wyniku tymczasowego aresztowania. Większość w tej grupie stanowiły osoby samotne, a związek małżeński zawarł tylko co piąty. Stan ich zdrowia przedstawiał się zdecydowanie gorzej niż pozostałych. Większość z tych badanych nadużywała w okresie nadzoru alkoholu. Przyznali oni, że zaraz po uwolnieniu z zakładu karnego mieli kłopoty i trudności w zorganizowaniu sobie życia na wolności, przede wszystkim natury materialnej: brak środków na utrzymanie i trudności ze znalezieniem pracy. O sobie badani ci mówili, że czują się raczej niezadowoleni z życia. Większość z nich (72,6%) popełniła w czasie nadzoru przestępstwo, średnio po upływie 10 miesięcy jego trwania.

Przebieg nadzoru ochronnego sprawowanego wobec badanych należących do tej grupy zilustrują najlepiej przytoczone niżej przypadki.

1.3.1. Nadzorowani, wobec których nadzory ochronne zakończone zostały niepowodzeniem z powodu uchylania się od wykonywania nadzoru (nie wykonywanie obowiązków i poleceń).

1. Andrzej B., 22 lata (nr 21).

Kawaler, bez zawodu. Karany trzykrotnie: za pobicie, rozbój, naruszenie nieetykalności cielesnej o charakterze chuligańskim. Podczas odbywania kary rocznego pozbawienia wolności, wymierzonej za naruszenie nieetykalności cielesnej o charakterze chuligańskim (poprzedzającego rozpoczęcie nadzoru), korespondował z ojcem i kolegą. Orzeczono wobec badanego nadzór ochronny na okres 4 lat wraz z poleceniami natychmiastowego podjęcia pracy zarobkowej, poddania się leczeniu odwykowemu przeciwalkoholowemu oraz powstrzymania się od przebywania w środowisku przestępczym. Po odbyciu kary badany wrócił do rodziców. Ojciec i matka badanego są alkoholikami. Brat był kilkakrotnie karany. W mieszkaniu, brudnym i zaniedbanym, odbywały się libacje alkoholowe, miały miejsce awantury. Badany pracy nie podjął. Od czasu opuszczenia zakładu karnego stale pił alkohol, do domu wracał późno, nie można było skontaktować się z nim. Nadzór ochronny trwał 7 miesięcy. Wobec niewykonywania przez badanego obowiązków i poleceń sąd penitencjarny orzekł umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego.

2. Zbigniew K., 44 lata (nr 94).

Rozwiedziony bez zawodu. Skazywany 7 razy, w tym tylko 2 razy za przestępstwa przeciwko mieniu, pozostałe skazania dotyczyły przestępstw: znęcania się nad rodziną (matką i siostrą), znieważenia funkcjonariusza milicji, rozboju. Przed nadzorem, na podstawie skazania w ostatniej sprawie za przestępstwo znieważenia funkcjonariusza milicji, przebywał 7 miesięcy w zakładzie karnym. Pisał i otrzymywał listy od matki, siostry i syna. Nadzór ochronny orzeczono wobec badanego na 3 lata wraz z poleceniami: wykonywania stałej pracy zarobkowej, powstrzymania się od nadużywania alkoholu oraz powstrzymania się od przebywania w środowisku przestępczym i zdemoralizowanym. Po opuszczeniu zakładu karnego wrócił do siostry, która jest inwalidką (matka zmarła) i jej syna. Stosunki w rodzinie po powrocie badanego układały się źle. Badany pił alkohol, wracał pijany do domu, urządzał awantury i bił siostrę. Badany szybko po zwolnieniu podjął pracę jako pracownik fizyczny, ale pracował krótko, zaledwie 3 miesiące. Według wywiadu milicji przez cały czas nadużywał alkoholu i przebywał w środowisku przestępców.

Po upływie roku sprawowania nadzoru kurator wystąpił o orzeczenie umieszczenia badanego w ośrodku przystosowania społecznego. Sąd uwzględnił wniosek.

3. Arkadiusz K., 30 lat (nr 96).

Żonaty, ojciec jednego dziecka w wieku 6 lat, bez zawodu. Odpowiadał 9 razy przed sądem za przestępstwa o charakterze agresywnym: pobicia, znieważenia i czynny opór wobec funkcjonariusza milicji. Wszystkie te czyny popełnił w stanie nietrzeźwym. W ostatniej przed nadzorem sprawie skazano go na 1 rok i 3 miesiące pozbawienia wolności za przestępstwa pobicia, znieważenia i czynny opór wobec funkcjonariusza milicji. W czasie odbywania tej kary utrzymywał kontakt (wyłącznie listowny) z matką i żoną. Nadzór ochronny orzeczono wobec badanego na 3 lata, polecając zarazem: powstrzymanie się od nadużywania alkoholu oraz przebywania w środowisku osób o skłonnościach do nadużywania alkoholu i osób o „zaczepnych skłonnościach“. Po zwolnieniu wrócił do żony i dziecka. Warunki mieszkaniowe miał bardzo dobre (dwa pokoje z kuchnią w nowym budownictwie). Podjął pracę zaraz po opuszczeniu zakładu karnego jako pracownik fizyczny.

Początkowo stosunki w rodzinie układały się dobrze. Później badany zaczął pić, wracał do domu w stanie nietrzeźwym, awanturował się. Z kolejnych zakładów pracy był dyscyplinarnie zwalniany za nie usprawiedliwioną nieobecność. Przez krótki okres w czasie nadzoru leczył się w poradni przeciwalkoholowej. Leczenie przerwał. Żona wystąpiła o rozwód, ponieważ awantury po pijanemu powtarzały się. Po upływie 2 lat i 8 miesięcy nadzoru sąd penitencjarny orzekł umieszczenie w ośrodku przystosowania społecznego z powodu niewykonywania przez nadzorowanego obowiązków i poleceń.

1.3.2. Nadzorowani, wobec których nadzory ochronne zakończone zostały niepowodzeniem z powodu popełnienia przestępstwa przez nadzorowanego.

1. Eugeniusz O., 39 lat (nr 151).

Kawaler, bez zawodu. Skazywany jedenaście razy, w tym 7 razy za przestępstwa przeciwko mieniu: kradzieże zwykłe, 2 razy za kradzież kieszonkową, raz za kradzież rozbójniczą. Tylko raz wartość przedmiotu przestępstwa wyniosła 3000 zł. W pozostałych przypadkach nie przekraczała 500 zł. Czterokrotnie karany był za słowne znieważenie funkcjonariusza Służby Więziennej. Po upływie 2 lat pozbawienia wolności za kradzież kieszonkową wyszedł na wolność i znalazł się pod nadzorem ochronnym. Nadzór orzeczono wobec niego na 4 lata, stosując jednocześnie polecenia: wykonywania pracy zarobkowej, powstrzymania się od nadużywania alkoholu, powstrzymania się od przebywania w środowisku przestępczym. Po opuszczeniu zakładu karnego wrócił do swojego mieszkania (jeden pokój bez żadnych urządzeń sanitarnych). Nie ma rodziny, mieszka sam. Początkowo zwlekał z podjęciem pracy, zaczął pracować po upływie dwóch miesięcy nadzoru. W załatwieniu skierowania do pracy pomógł mu kurator. Po trzech miesiącach pracy jako robotnik fizyczny w przedsiębiorstwie budowlanym porzucił pracę. Ponownie zaczął pracować w prywatnym zakładzie, skąd został zwolniony za opuszczanie dni pracy bez usprawiedliwienia. Kurator pomógł w przyjęciu badanego ponownie do przedsiębiorstwa budowlanego. Z opinii milicji wynikało, że nadal nadużywał alkoholu. Według opinii kuratora w tym czasie, tj. po roku sprawowania nadzoru, nastąpiła poprawa badanego, pracował systematycznie. Popęłnił jednak przestępstwo: ukraść rolkę papy (wartość 170 zł) z placu budowy, na której pracował. Sąd penitencjarny orzekł ośrodek przystosowania społecznego.

2. Stanisław P., 29 lat (nr 162).

Kawaler, z zawodu ślusarz. Karany pięciokrotnie, w tym tylko raz za przestępstwo przeciwko mieniu, 2 razy za przestępstwo rozboju, raz za pobicie współwięźnia. Przed rozpoczęciem nadzoru przez okres 5 lat był pozbawiony wolności, skazany za rozbój. W tym czasie utrzymywał kontakt listowny z matką. W opinii stanowiącej rezultat badania psychiatrycznego przeprowadzonego w więzieniu określono go jako charakteropatę. Nadzór ochronny orzeczono na okres 4 lat, polecając jednocześnie: natychmiastowe podjęcie stałej pracy zarobkowej, powstrzymanie się od nadużywania alkoholu, powstrzymanie się od przebywania w środowisku przestępczym. Zaraz po wyjściu z zakładu karnego badany ożenił się. Wraz z żoną zamieszkali u rodziców badanego — mieszkanie małe, pokój z kuchnią. Podjął pracę jako pracownik fizyczny, ale wkrótce musiał ją przerwać — jest chory na przepuklinę. Wreszcie zaczął pracować wraz z ojcem i żoną jako portier

(praca na zmiany). Początkowo opinię miał dobrą. W tym okresie przechodził operację, był na zwolnieniu lekarskim. Potem zwolniono go dyscyplinarnie za samowolne opuszczenie pracy. W czasie trwania nadzoru widywano go w stanie nietrzeźwym. Po blisko półtora roku trwania nadzoru dopuścił się kradzieży. Sąd penitencjarny orzekł ośrodek przystosowania społecznego. Według opinii kuratora nadzór w zasadzie przebiegał dobrze, popełnienie przez podopiecznego przestępstwa było zaskakujące dla kuratora.

3. Zbigniew S., 22 lata (nr 181).

Kawaler, bez zawodu. Skazywany za kradzież rozbójniczą i rozbój. Bezpośrednio przed nadzorem 3 lata przebywał w zakładzie karnym skazany za przestępstwo rozbój. Utrzymywał przez cały ten okres korespondencję z rodzicami i narzeczoną. Rodzice przyjeżdżali do niego na widzenia, od nich też otrzymywał paczki. Po wyjściu z zakładu karnego wrócił do rodziców. Warunki mieszkaniowe bardzo dobre. Nadzór ochronny orzeczono na 4 lata, zobowiązując badanego do podjęcia i wykonywania pracy, powstrzymania się od nadużywania alkoholu, niekontaktowanie się z elementem przestępczym. Po upływie 3 tygodni od opuszczenia zakładu karnego badany podjął pracę jako robotnik budowlany. Po 8 miesiącach sprawowania nadzoru, w czasie których badany pracował i zachowywał się według kuratora bez zastrzeżeń, został tymczasowo aresztowany. Popełnił kradzież rzeczy o wartości 25000 zł na szkodę osoby prywatnej oraz dopuścił się czynnej napaści na funkcjonariusza milicji. Sąd penitencjarny orzekł umieszczenie badanego w ośrodku przystosowania społecznego.

4. Tadeusz W., 44 lata (nr 209).

Żonaty, ojciec trojga dzieci, z zawodu ślusarz i monter. Skazywany był 11 razy: poza dwoma sprawami, w których karany był za przestępstwa przeciwko mieniu, pozostałe dotyczyły przestępstw pobicia, udziału w bójce, znieważenia funkcjonariusza milicji, ostatnia zaś sprawa przed nadzorem dotyczyła przestępstwa znęcania się nad rodziną. Sąd orzekł wobec badanego nadzór na okres 3 lat. Zastosowano wobec niego cztery polecenia: łozienie na utrzymanie rodziny, wykonywanie pracy zarobkowej, powstrzymanie się od nadużywania alkoholu, poddanie się leczeniu przeciwalkoholowemu. Po odbyciu kary badany wrócił do matki. W tym samym domu mieszkali: żona badanego i troje dzieci, ale żona nie zgodziła się go przyjąć. Przebywając w więzieniu badany pisał listy do matki i żony, otrzymywał jednak tylko od matki. Właściwie nie wykonywał poleceń: upijał się, znęcał się nad matką, pracę przerwał po upływie jednego miesiąca. Do poradni przeciwalkoholowej nie zgłosił się. Po upływie czterech miesięcy nadzoru popełnił przestępstwo znieważenia i czynnej napaści na funkcjonariuszy milicji oraz znieważenia konduktora PKP. Sąd penitencjarny orzekł umieszczenie badanego w ośrodku przystosowania społecznego.

VII. CZYNNIKI WPLYWAJĄCE NA SKUTECZNOŚĆ NADZORU

Nasuwa się pytanie, co decyduje o tym, że nadzór ochronny okazuje się skuteczny? W badanych przeze mnie nadzorach co czwarty zaledwie zakończony został „sukcesem“. Charakterystyka poszczególnych grup recydywistów wyłonio-

nych ze względu na sposób zakończenia sprawowanego wobec nich nadzoru ochronnego wykazała, że nadzory zakończone pomyślnie sprawowane były wobec osób o najniższym stopniu wykolejenia społecznego. Zauważono, że w okresie trwania nadzoru istotny wpływ na jego zadowalający przebieg miały: założenie rodziny, wykonywanie pracy stałej i wymagającej kwalifikacji, nienadużywanie alkoholu.

Zgodnie z tym szansę na pozytywne zakończenie nadzoru ochronnego mają raczej recydywiści młodzi — z racji wieku mający większe możliwości na zawarcie związku małżeńskiego, lepiej wykształceni i przygotowani zawodowo, nie wykazujący symptomów degradacji społecznej związanej z nadużywaniem alkoholu. Z racji też swojego młodego wieku, krótkiego okresu ujawnionej kariery przestępczej, dobrego stanu zdrowia, możliwości podjęcia, ze względu na posiadany zawód atrakcyjnej dla nich materialnie pracy, szans uzyskania stabilizacji rodzinnej — mają oni większe możliwości wyjścia z kręgu swoistego marginesu społecznego.

Poza tymi czynnikami, które można stwierdzić i mierzyć w badaniach, istnieją takie, które dla badacza są nieuchwytnie albo raczej niezmiernie trudne do uchwycenia. Mam tu na myśli m.in. sposób określenia przez recydywistę własnej sytuacji społecznej, uświadomienia sobie przez niego własnych możliwości, faktu, że jego zachowanie jest kontrolowane przez organy milicji i kuratora, a także przez pracodawcę. Są to czynniki, które mogą wpływać stymulująco na podjęcie i konsekwentne realizowanie własnej decyzji nadzorowanego o zachowaniu zgodnym z normami społecznymi. Decyzję o zachowaniu zgodnym z normami społecznymi podjąć musi każdy badany osobiście. Obserwacja analizowanych przypadków pokazała, że byli wśród nadzorowanych i tacy, którzy według opinii kuratorów stosowali się do norm postępowania wyznaczonych przez nadzór, a jednocześnie popełniali przestępstwa. Świadczyłoby to o tym, że nie nastąpiła u nich internalizacja norm pozytywnych społecznie, a zachowanie zgodne z rygorem nadzoru miało charakter instrumentalny — zmierzało do uniknięcia konsekwencji w postaci ośrodka a być może także do ukrycia planowanej działalności przestępczej. Z drugiej strony byli wśród tych badanych i tacy, którzy popełnili przestępstwa pod wpływem alkoholu, w stanie, w którym trudno ich podejrzewać o planowanie i kontrolowanie swego zachowania. O tych nadzorowanych można powiedzieć, że nawet jeżeli decydowali się na postępowanie zgodne z rygorem nadzoru, zabrakło im wytrwałości w realizacji tej decyzji.

Wśród nadzorowanych są też takie dwie kategorie osób, od których trudno wymagać i oczekiwać decyzji o zmianie dotychczasowego zachowania. Jedna, zdecydowanie liczniejsza, to nadzorowani uzależnieni od alkoholu i poważnie nadużywający alkoholu. Druga to osoby, u których stwierdza się odchylenia od normy psychicznej. Pierwsza kategoria nadzorowanych wymaga specyficznych, leczniczych metod oddziaływania. Leczenie powinno być prowadzone wobec nich już w zakładzie karnym, a kontynuowane w okresie nadzoru. W ramach leczenia nadzorowani ci wymagają oddziaływania skierowanego na pobudzenie u nich motywacji do prowadzenia leczenia przeciwalkoholowego. Leczenie w systemie otwartym, w okresie nadzoru, okazało się m.in. dlatego mało skuteczne, że nadzorowani jemu poddani nie wykazywali w ogóle motywacji do jego prowadzenia. Podtrzymywanie tej motywacji było bardzo trudne ze względu na negatywny wpływ środowiska spo-

lécznego nadzorowanych. Stosowanie takiego oddziaływania wobec nadzorowanych wymaga specjalistycznego przygotowania kuratorów, sprawujących nadzór, do prowadzenia pracy z nadzorowanym.

Inna jest sytuacja nadzorowanych o stwierdzonych odchyleniach od normy psychicznej. Przede wszystkim ocena ich stanu powinna nastąpić w zakładzie karnym, następnie ocena taka i zalecenia odnośnie do sposobu postępowania z nadzorowanym powinny być przekazane sądowi wykonującemu nadzór ochronny, a dalej kuratorowi bezpośrednio ten nadzór sprawującemu. Kurator poinformowany o stanie zdrowia badanego wpływać może na podjęcie przez badanego decyzji o nawiązaniu kontaktu z psychiatrą — decyzja ta musi być jednak i w tym przypadku samodzielną decyzją nadzorowanego.

VIII. DALSZY KARALNOŚĆ NADZOROWANYCH PO ZAKOŃCZENIU NADZORU

1.1. Na podstawie przebiegu i sposobu zakończenia nadzoru ochronnego 57 recydywistów uznałam za zresocjalizowanych (była to grupa I), tj. tych, którzy osiągnęli społeczne przystosowanie. Pozostałych uznałam za niezresocjalizowanych (grupa II — 43 osoby, grupa III — 124 osoby), przy czym część z nich (badani z grupy II) osiągnęła w okresie nadzoru poprawę jurydyczną (nie stwierdzono popełnienia przez nich w tym czasie przestępstwa).

Prześledzenie dalszych skazań badanych, po zakończeniu sprawowania wobec nich nadzoru, było ważne, ponieważ pozwalało ocenić efektywność nadzoru w dłuższym czasie. Interesujące także wydawało się zbadanie dalszej karalności w trzech grupach wyłonionych na podstawie przebiegu nadzoru. Analizę dalszych skazań badanych po zakończeniu nadzoru przeprowadziłam na podstawie danych z Centralnego Rejestru Skazanych Ministerstwa Sprawiedliwości według stanu na dzień 18 IX 1980 r.¹¹

Przypomnijmy, że wykonanie nadzorów ochronnych w stosunku do badanych rozpoczęto w 1971 i 1972 r. Orzeczono je na okres 3—5 lat. Czas trwania nadzorów był zatem zróżnicowany, stąd też czas, jaki upłynął od daty zakończenia nadzoru do daty sprawdzenia danych o karalności — 18 IX 1980 r., nie był jednakowy dla wszystkich. Okresem katamnezy równym dla badanych z grupy I i II będzie najkrótszy odcinek czasu, jaki upłynął od daty zakończenia nadzoru do daty 18 IX 1980 r. Okres ten wyniósł 38 miesięcy. W grupie I zresocjalizowanych znalazło się 57 osób. Skazanych ponownie w okresie katamnezy zostało 13 osób, tj. 22% (w tabl. 11 umieszczono także informacje o skazanych w okresie dłuższym niż 38 miesięcy).

W grupie II — niezresocjalizowanych, wobec których nadzór ochronny został pomyślnie zakończony, znalazły się 43 osoby. W okresie katamnezy sądy skazały ponownie 12 osób (28%).

¹¹ Ponieważ dysponowałam jedynie informacjami zawartymi w zapytaniach o karalność, mogłam ustalić okres, jaki upłynął od daty zakończenia nadzoru do daty wydania wyroku skazującego lub postanowienia o umorzeniu postępowania. Dlatego nie mówię tutaj o „szybkości“ recydywy badanych, a o okresie, w jakim począwszy od zakończenia nadzoru zostali oni ponownie skazani.

Tablica 11. Szybkość ponownego skazania w grupach I i II

Szybkość ponownego skazania (w miesiącach)	Grupy	
	I	II
1	1	
22	2	2 6
3		1
5	1 6	
6		2
9	1	
12	1	
13		1
14		1
17	1	3
21	1 2	
24		1
28	1	
31		1
32	1 3	2
34	1	1
37	1 2	1 1
38	1	
Razem	13	12
42		1
51		1
53	1	3
54	2	
57		1 4
66	1	
Nie karani	40	28
Ogółem	57	43

Przejdźmy teraz do odpowiedzi na pytanie, jaka część nadzorowanych, wobec których nadzór zakończony został formalnie powodzeniem, została ponownie, po jego zakończeniu, skazana.

Ponownie skazanych zostało 13 osób z grupy I i 12 osób z grupy II, tj. łącznie 25 osób. W stosunku do obydwu grup (100 osób) stanowi to 25%. Można zatem stwierdzić, że większość, bo 3/4 nadzorowanych z obydwu grup I i II nie było ponownie karanych w okresie katamnezy. Jeżeli porównamy teraz proporcje skazanych w okresie katamnezy w grupach I i II, to okazuje się, że w grupie I skazany został co piąty, a w II częściej niż co czwarty.

Nie stwierdzono związku między szybkością ponownego skazania byłego nadzorowanego i typem przestępczości dominującej u niego w przeszłości a charakterem przestępstwa, za które nastąpiło ponowne skazanie w okresie katamnezy. Łącznie z grupy I i II 19 osobom nie przypisano odpowiedzialności w warunkach art. 60 k.k.,

nie byli oni zatem w chwili ponownego skazania recydywistami w rozumieniu tego przepisu kodeksu karnego.

Nadzorowani z grupy I, którzy zostali ponownie skazani po zakończeniu nadzoru, nie różnili się istotnie pod względem cech, za pomocą których charakteryzowaliśmy zbiorowość recydywistów, od tych u których ponownych skazań nie stwierdzono. W grupie II zauważyłam natomiast, że ci nadzorowani, którzy powrócili do przestępstwa, częściej niż pozostali -zmieniali pracę w okresie nadzoru, częściej także powodem tych zmian było u nich naruszenie obowiązków pracowniczych, przede wszystkim, związane z nadużywaniem alkoholu. Badanym tym częściej zdarzało się mieć w okresie nadzoru różnego rodzaju problemy w pracy, w rodzinie, konflikty z milicją, których podłożem było nadmierne spożycie alkoholu. Nadzorowani z grupy II, którzy powrócili do przestępstwa, przebywali dłużej w zakładzie karnym bezpośrednio przed nadzorem (3 lata), niż wynosił średni okres takiego pobytu dla ich grupy (2 lata).

1.2. Grupę III tworzyli recydywiści, wobec których nadzór ochronny zakończony został niepowodzeniem. Przyczyną takiego zakończenia nadzoru było bądź wyłącznie niewykonywanie przez nadzorowanego obowiązków i poleceń w okresie nadzoru, bądź popełnienie przestępstwa, bądź obydwie te przyczyny łącznie.

W stosunku do badanych z grupy III mówić będę o ich dalszych skazaniach po zakończeniu nadzoru ochronnego (dla jednych była to data orzeczenia o umieszczeniu w ośrodku przystosowania społecznego, dla innych data skazania za popełnione w czasie nadzoru przestępstwo) do chwili sprawdzenia danych o karalności, tj. do 18 IX 1980 r. Długość tego okresu nie była równa dla wszystkich badanych z grupy III — wynosiła od 40 do 96 miesięcy. Część z tego okresu badani spędzili w zakładach karnych albo w ośrodkach przystosowania społecznego. Ponieważ nadzór ochronny wobec tych badanych skończył się niepowodzeniem, ograniczam się do przedstawienia ogólnych informacji o ich dalszych skazaniach.

Nadzór ochronny zakończył się orzeczeniem ośrodka przystosowania społecznego wobec 34 nadzorowanych z powodu niewykonywania przez nich obowiązków i poleceń (tabl. 12).

Wśród tych 34 nadzorowanych 21 osób zostało ponownie skazanych, w tym 6 osób wyłącznie za przestępstwo uwolnienia się (art. 256 § 1 k.k.), 15 osób za różne rodzaje przestępstw, w tym 4 osoby także za przestępstwo uwolnienia się.

Tablica 12. Skazania 34 nadzorowanych w okresie od daty umieszczenia ich w ośrodku przystosowania społecznego do 18 IX 1980 r.

Rodzaj przestępstwa	Liczba skazań
Przestępstwo uwolnienia się	16
Przestępstwo przeciwko mieniu	19
Przestępstwo rozboju	3
Przestępstwo o charakterze agresywnym	1
Przestępstwo niealimentacji	2
Ogółem	42

Częściej niż co trzecie skazanie dotyczyło przestępstwa uwolnienia się. We wszystkich tych przypadkach skazań, poza skazaniami z art. 256 § 1 k.k., badani popełnili przestępstwa nie odbiegające swym rodzajem od typu ich dotychczasowej przestępczości.

1.3. Tak więc 90 nadzorowanych (41,2% zbiorowości 218 żyjących nadzorowanych)¹² popełniło w okresie nadzoru przestępstwo i zostało za nie skazanych. Po odbyciu kar badani ci zostali bądź zgodnie z orzeczeniem sądu meriti umieszczeni w ośrodku, bądź znaleźli się ponownie pod nadzorem. Stwierdzono dalsze skazanie u 55 osób, w tym 8 nadzorowanych zostało skazanych więcej niż jeden raz. Struktura skazań była następująca: 12 osób zostało skazanych wyłącznie, za przestępstwo uwolnienia się, 7 osób — za przestępstwo uwolnienia się i inne rodzaje przestępstw, 36 osób — za różne rodzaje przestępstw.

W większości przypadków nowe przestępstwa popełnione przez tych recydywistów mieściły się w dotychczasowym typie ich przestępczości.

Dalszą przestępczość nadzorowanych z grupy III charakteryzują:

1) pojawienie się w ich przestępczości nowego rodzaju przestępstwa — uwolnienia się (ucieczki) — popełnionego przez osoby umieszczone w ośrodkach przystosowania społecznego. Recydywiści skazywani za przestępstwo uwolnienia się stanowili ponad 1/3 tych z grupy III, którzy byli skazywani w analizowanym czasie, przy czym są wśród nich tacy, którzy byli za to przestępstwo skazywani w tym okresie kilkakrotnie (maksymalnie 4 razy);

2) pozostawanie w kręgu przestępczości, której rodzaj jest charakterystyczny dla recydywistów. Pozostali oni przy swoim dotychczasowym typie przestępczości i rzadko zdarzało im się wychodzić poza znane już kategorie przestępstw: przeciwko mieniu, o charakterze agresywnym, niealimentacji.

IX . WNIOSKI

Nadzór ochronny ma realizować wobec poddanych jego działaniu recydywistów dwie funkcje: powstrzymującą — celem jest tutaj poprawa jurydyczna nadzorowanego i resocjalizującą — oddziaływanie na poddanego nadzorowi zmierzające nie tylko do jego poprawy jurydycznej, ale i poprawy społecznej, tzn. zachowywania się zgodnego z przyjętymi przez społeczeństwo normami postępowania jego członków. Dla dorosłych mężczyzn tymi podstawowymi oczekiwaniami co do ich postępowania będą: wykonywania pracy zarobkowej dostarczającej środków na utrzymanie oraz przystosowanie do życia w rodzinie. Określone wyżej funkcje nadzór spełnia poprzez system obowiązków i poleceń, do których wykonywania zobligowany jest każdy nadzorowany. Kontrolującym wykonanie obowiązków i poleceń w czasie nadzoru, ale i organizującym realizowany proces resocjalizacji recydywisty jest kurator sądowy.

W zbiorowości badanych tutaj nadzorowanych 1/4 określiliśmy jako zresocjali-

¹² Dalszych 6 nadzorowanych zmarło w okresie katamnezy, stąd zbiorowość żyjących w chwili sprawdzenia danych o karalności liczyła 218- osób:

zowanych po zakończeniu nadzoru, 1/5 jako co najwyżej poprawionych jurydycznie, ponad połowę — jako niezresocjalizowanych, wobec których wykonywanie nadzoru ochronnego zakończyło się niepowodzeniem.

Na podstawie przeprowadzonych badań można powiedzieć, że podstawowym kryterium zachowania nadzorowanego, a więc oceny wykonania nadzoru było stosowanie się do polecenia wykonywania pracy zarobkowej. Działo się tak z dwóch powodów: po pierwsze wykonywanie tego polecenia było wyrazem spełnienia przez nadzorowanego minimum wymogów stawianych mu w czasie nadzoru (samodzielne zarabianie na swoje utrzymanie), po drugie — sposób wykonania i kontroli tego polecenia był czytelny tak dla kuratora, jak i podopiecznego. Przestrzeganie innych poleceń traktowane było jako wtórne wobec realizacji polecenia wykonania pracy zarobkowej — jeżeli nadzorowany pracował, a tylko nie przestrzegał innych orzeczonych wobec niego poleceń, nie stanowiło to podstawy do złożenia wniosku o odwołanie nadzoru.

Stosowanie się do poleceń powstrzymania się od nadużywania alkoholu, przebywania w określonych środowiskach lub miejscach było w większości przypadków niemożliwe do osobistego skontrolowania przez kuratora sprawującego nadzór. Informacje w sprawozdaniach kuratorów na temat wykonywania tych właśnie poleceń były nader skąpe i trudno na ich podstawie ocenić, w jaki sposób w rzeczywistości były one realizowane przez badanych. Kuratorzy, o ile mieli informacje na temat przestrzegania tych poleceń przez podopiecznych, to czerpali je od rodzin nadzorowanych lub dzielnicowych milicji. Trzeba pamiętać, że nadzór sprawowany jest wobec recydywisty przebywającego w swoim środowisku społecznym, a ze względu na to właśnie środowisko powstrzymanie się nadzorowanego od nadużywania alkoholu czy „przebywania w środowisku przestępczym“ może być bardzo trudne lub wręcz niemożliwe do wykonania.

Podobnie jak wymienione wyżej polecenia kuratorzy traktowali podjęcie przez badanych leczenia odwykowego przeciwalkoholowego. Analiza wykonania tego polecenia wykazała, że zobowiązani do jego przestrzegania leczyli się niesystematycznie bądź w ogóle nie podjęli leczenia przeciwalkoholowego. Jeżeli jednak nadzorowani pracowali, a tylko nie leczyli się, kuratorzy nie występowali z wnioskami o orzeczenie ośrodka przystosowania społecznego. Tę postawę kuratorów oceniałabym jako słuszną. Nadzorowani zobowiązani do leczenia odwykowego przeciwalkoholowego to ludzie uzależnieni od alkoholu i w tym zakresie należałoby ich traktować jako osoby chore. Orzekanie wobec nich środka izolacyjnego — ośrodka przystosowania społecznego — tylko z tego powodu, że nie leczyli się, stanowiłoby bardzo surowe ich potraktowanie, surowsze, niż ma to miejsce wobec alkoholika na podstawie obowiązującej ustawy o wychowanki w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi¹³. Raczej należałoby postulować, aby sprawowanie nadzorów ochronnych powierzać kuratorom specjalnie przeszkolonym w pracy z uzależnionymi od alkoholu, najtrudniejszym problemem jest bowiem pobudzenie

¹³ Por. art. 21-27 ustawy z 26 X 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi Dz.U. nr 35, poz. 230.

i podtrzymanie motywacji do prowadzenia leczenia odwykowego przeciwalkoholowego u osób uzależnionych.

Kuratorzy bardzo rzadko korzystali w okresie sprawowania nadzorów z możliwości wnioskowania do sądu penitencjarnego o ustanowienie nowych lub zmianę orzeczonych poleceń. Jeżeli miało to miejsce (a sąd penitencjarny zawsze przychylił się do wniosku kuratora), wnioski dotyczyły wyłącznie dodatkowego orzeczenia polecenia wykonywania pracy zarobkowej i poddania się leczeniu odwykowemu przeciwalkoholowemu. Sądy i kuratorzy sięgali więc do tych poleceń, które były „mierzałe” — sposób wykonania i kontroli był jasny i czytelny tak dla podopiecznych, jak i dla kuratorów sądowych.

Pracę kuratorów można oceniać, opierając się na badanym materiale (sprawozdania z przebiegu nadzorów, terminowość ich składania, udzielona pomoc i interwencje na rzecz podopiecznych, stosunek podopiecznych do kuratorów), pytając o to, w jakim stopniu byli oni skłonni: kontrolować nadzorowanych, pomagać im, a w jakim represjonować. W odniesieniu do analizowanych tu nadzorów można mówić, iż kuratorzy bardziej byli skłonni do kontroli zachowania podopiecznych i udzielania im pomocy niż represji — mierzonej częstotliwością i charakterem uzasadnień wniosków o odwołanie nadzoru. Odwołanie nadzoru następowało bowiem w sytuacji, kiedy nadzorowany nie wypełniał minimum wymogów nadzoru: nie wykonywał pracy, unikał kontaktu z kuratorem bądź popełnił przestępstwo.

Janina Blachut

RODZAJE ORAZ WYMIAR KAR ORZEKANYCH PRZEZ SĄDY WOBEC SKAZYWANYCH KOBIET W LATACH 1977—1980

1. W zagranicznej literaturze kryminologicznej poświęconej zagadnieniom przestępczości kobiet dość często spotkać się można z twierdzeniem, iż kobiety w porównaniu z mężczyznami traktowane są przez wymiar sprawiedliwości znacznie łagodniej¹.

Sądzi się, że istnieje większa tolerancja tak organów ścigania, jak i sądów wobec popełniających przestępstwa kobiet. Nasuwa się więc pytanie, czy w odniesieniu do naszej polityki karania można mówić o łagodniejszym traktowaniu kobiet? Udzielenie odpowiedzi na tak postawione pytanie możliwe byłoby dopiero po przeprowadzeniu dokładniejszej analizy całego toku postępowania organów wymiaru sprawiedliwości wobec kobiet i mężczyzn od momentu uznania ich za sprawców przestępstw, aż po zakończenie wykonywania kary, oraz po uwzględnieniu istniejących różnic w strukturze przestępczości jak również recydywy, która prawdopodobnie w przypadku kobiet może szczególnie silnie wpływać na wymiar kary².

W ramach niniejszego opracowania interesować nas będzie tylko fragment owego zagadnienia. Przedmiotem rozważań będą rodzaje oraz wymiar kar orzekanych przez sądy w stosunku do skazywanych kobiet i mężczyzn za przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego. Chodzić będzie o ustalenie, czy

¹Por. np. O. Poliak: *The Criminality of Women*, New York 1950; s. 151; H. Mannheim: *Comparative Criminology*, London 1965, t. II, s. 694; N. Walker: *Crime and Punishment in Britain*, Edinburgh 1965, s. 300—302; I. Nagel: *Sex Differences in the Proceeding of Criminal Law*, w: A. Morris, L. Gelsthorpe (eds.): *Women and Crime*, Cambridge 1981, s. 104—124. Wątpliwości co do tego poglądu, w każdym razie w odniesieniu do pewnych kategorii przestępstw, wyraża C. Smart: *Women, Crime and Criminology: A Feminist Critique*, London 1976, s. 131 i n.

²Można przypuszczać, że w sytuacji skazywania kobiet po raz pierwszy ich status żony i matki może wpływać na łagodniejsze potraktowanie. Natomiast w sytuacji orzekania kar wobec recydywistek ta okoliczność przestaje już być tak istotna. W przypadku tych ostatnich przeważnie doszło już do dezorganizacji ich życia rodzinnego, co sprawia, że взгляд na udzielenie im szczególnej ochrony traci na aktualności. Należy brać również pod uwagę możliwość wystąpienia bardziej rygorystycznych ocen względem wielokrotnych społecznych zachowań kobiet niż mężczyzn.

i jakie istnieją różnice w sądowym wymiarze kary w zależności od tego, czy kary orzekane są wobec kobiet, czy wobec mężczyzn.

Obserwacje dotyczyć będą tylko lat 1977—1980. Brak jest bowiem za lata wcześniejsze w materiałach statystyki sądowej danych dotyczących orzeczonych kar z uwzględnieniem płci skazanych na nie osób. Analiza danych będących w naszej dyspozycji przebiegać będzie według następującego schematu: najpierw krótko zarysowane zostaną wielkość i dynamika skazań kobiet i mężczyzn w latach 1977—1980; następnie przedstawione zostaną rodzaje kar im wymierzonych z uwzględnieniem niektórych rodzajów przestępstw: dalej — wymiar kar również z uwzględnieniem niektórych rodzajów przestępstw; w końcowej części nastąpi próba uchwycenia zasadniczych różnic w karach orzeczonych przez sądy skazywanym kobietom i mężczyznom.

Omówienie danych dotyczących struktury i wymiaru kar za niektóre przestępstwa odnosi się tylko do 1980 r. Decyzja o nieuwzględnieniu w analizie poprzednich 3 lat podyktowana była chęcią uniknięcia zbytniego przeładowania pracy materiałem statystycznym.

Jak już wcześniej wspomniano, objęto rozważaniami tylko niektóre przestępstwa. Wybrano je za pomocą kryterium ilościowego, tzn. kierując się liczbą skazań. Wzięto pod uwagę wszystkie te przestępstwa, za które skazano przynajmniej 100 kobiet i przynajmniej 100 mężczyzn. Uznano bowiem, że mniejsze liczebności uniemożliwiłyby badanie struktury rodzajów i wymiaru kar, chociaż i te liczebności nie w pełni na to pozwalają. Uzyskano w ten sposób katalog 25 rodzajów przestępstw. Skazania za te przestępstwa stanowią 73,7% ogółu skazań kobiet i 67,7% skazań mężczyzn. Dotyczą one również bardzo różnorodnych czynów, a mianowicie — skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu, rodzinie, młodzieży i opiece, mieniu, wymiarowi sprawiedliwości. Tym samym uwzględnione zostaną różne rodzaje i wymiary kar przewidziane za popełnienie tych przestępstw.

2. Przed przystąpieniem do analizy wymiaru kary niezbędne wydaje się przedstawienie, chociażby w dużym skrócie, kwestii rozmiarów i struktury przestępczości kobiet. W tablicy 1 zawarte zostały dane z lat 1977—1980. Rok 1977 jest jednak rokiem amnestyjnym, co powoduje, że nie jest najwłaściwszy do oceny rozmiarów skazań. Dlatego przyjdzie nam sięgnąć również do danych z lat wcześniejszych³.

Przestępczość kobiet w aspekcie ilościowym nadal nie stanowi u nas poważniejszego problemu. Jest bowiem kilkakrotnie mniejsza w porównaniu z przestępczością mężczyzn. Średnio na 100 skazanych przypada 10 kobiet. Na 10 000 kobiet w wieku powyżej 17 lat przypada ponad 12 skazań, podczas gdy na 10000 mężczyzn w takim że wieku przypada 110. Okres 1977—1980 wykazuje pewną stabilność w rozmiarach przestępczości ujawnionej, a w porównaniu z wcześniejszymi latami nieznaczny jej spadek.

³ Por. np. J. Błachut: *Kobiety recydywistki w świetle badań kryminalistycznych*, Wrocław 1981, s. 65—69 oraz J. Jasiński: *Charakterystyka przestępczości ujawnionej*, w: *Zagadnienia przestępczości w Polsce*, Warszawa 1975, s. 58.

Tablica 1. Skazania kobiet i mężczyzn w latach 1977-1980

Rok	Ogółem	Liczba		Współczynnik		Liczba skazanych kobiet na 100 skazanych ogółem
		M	K	M	K	
1977	137 847	123 788	14059	101,0	10,7	10,2
1978	157 463	141 312	16 151	116,0	12,1	10,3
1979	153 026	136 592	16434	111,2	12,3	10,7
1980	151958	135861	16 097	109,8	11,9	10,6

Istnieje również zróżnicowanie przestępczości kobiet i mężczyzn pod względem jakościowym. W strukturze przestępstw popełnianych przez mężczyzn dominują skazania za przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu i indywidualnemu, które wyczerpują ponad 55% całego wolumenu przestępczości ujawnionej⁴; skazania za przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży stanowią ponad 14%, przeciwko życiu i zdrowiu ponad 9% oraz przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu i w komunikacji ponad 6%. W porównaniu z wcześniejszymi latami występuje zmniejszenie częstości skazań za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu w stosunku do ogólnej liczby skazań na rzecz przestępstw przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży. Skazania mężczyzn za przestępstwa gospodarcze stanowią tylko ok. 1,5% wszystkich skazań.

Wśród skazań kobiet dominują również skazania za przestępstwa przeciwko mieniu społecznemu i indywidualnemu, stanowiąc ok. 50% ogólnej ich liczby. Dalej idą przestępstwa gospodarcze, ponad 20% skazań. Skazania za przestępstwa przeciwko rodzinie, młodzieży i opiece występują w ogólnej liczbie skazań kobiet ponad trzykrotnie rzadziej niż przypadki ukarań za te przestępstwa w ogólnej liczbie skazań mężczyzn, natomiast za przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu ponad dwukrotnie rzadziej. Uogólniając można powiedzieć, że w przestępczości kobiet w znacznie większym stopniu niż w przypadku przestępczości mężczyzn dominują skazania za przestępstwa związane z naruszeniami mienia (jako że za te ostatnie traktować również trzeba przestępstwa gospodarcze).

Ustabilizowany poziom przestępczości w latach 1977—1980 ułatwia interpretację rodzajów i wymiar kar, nie oddziaływał on bowiem na ich zmiany. Nie bez znaczenia będą natomiast odmienności w strukturze przestępczości kobiet i mężczyzn, które odwrotnie — wpływają na ogólny obraz kar orzekanych przez sądy. Dlatego też porównywać będziemy rodzaje i wymiary kar orzekanych wobec kobiet i mężczyzn za przestępstwa zagrożone takimi samymi sankcjami.

3.1. Struktura kar orzekanych wobec skazywanych kobiet i mężczyzn będzie omawiana na podstawie danych zawartych w tablicy 2. Wskazują one na różnice w częstości orzekania poszczególnych rodzajów kar w stosunku do skazywanych kobiet i mężczyzn. Kobietom najczęściej (w stosunku do ogólnej liczby ich skazań) w 1980 r. wymierzana była kara pozbawienia wolności z zawieszeniem, a następnie w kolejności grzywna samoistna, ograniczenie wolności i bezwzględne pozbawienie wolności; natomiast mężczyznom najczęściej wymierzano karę bez-

⁴ Obliczenia dokonano na podstawie danych ze statystyki sądowej Ministerstwa Sprawiedliwości.

Tablica 2. Skazania kobiet z mężczyzn według rodzajów orzeczonych kar w latach 1977—1980

Rodzaje środków karnych	1977						1978					
	lb.	lb.	%	%	%	%	lb.	lb.	%	%	%	%
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Ogółem	123 788	14059	100,0	100,0			141 312	16151	100,0	100,0		
Kara śmierci	10	—	0,0	0,0			15	—	0,0	0,0		
Pozbawienie wolności (bezwzg.)	45 895	3396	37,1	24,2	100,0	100,0	48 992	3235	34,7	20,0	100,0	100,0
3 mieś.	53	3			0,1	0,1	56	0	—		0,1	0,0
pow. 3 mies. — pop. 6 mieś.	207	8			0,4	0,2	233	4			0,5	0,1
6 mieś.	1069	148			2,5	4,4	983	68			2,0	7,0
pow. 6 mies. — pom 1 roku	3100	291			6,8	8,6	2719	227			5,5	33,3
1 rok	11941	1239			26,0	36,5	11 111	1079			22,7	34,7
pow. 1 roku — pon. 2 lat	18 029	1040			39,3	30,6	21 111	1122			43,1	5,4
pow. 2 lat — pon. 3 lat	2440	151			5,3	4,4	3078	174			6,3	8,3
3 lata	3746	211			8,2	6,2	4128	268			8,4	5,9
pow. 3 lat — pon. 5 lat	3741	204			8,1	6,0	4072	190			8,3	2,9
pow. 5 lat do 10 lat	1416	90			3,1	2,7	1342	93			2,7	0,3
pow. 10 lat do 15 lat	153	11			0,3	0,3	159	10			0,3	0,0
25 lat	65	1	0,1	0,0			64	1	0,0	0,0	0,1	
Pozbawienie wolności (z zawiesz.)	43 153	6502	34,9	46,2	100,0	100,0	48 762	7810	34,5	48,3	100,0	100,0
z oddaniem pod dozór	18 343	1500			42,5	23,1	21045	1823			43,2	23,3
bez oddania pod dozór	24 810	5002			57,5	76,9	27717	5987			56,8	76,7
3 mieś.	20	8			0,0	0,1	20	4			0,0	0,1
pow. 3 mies. — pon. 6 mieś.	65	26			0,2	0,4	63	27			0,1	0,3
6 mieś.	1244	380			2,9	5,9	1208	391			2,5	5,0
pow. 6 mies. — pon. 1 roku	4262	918			9,9	14,1	4391	991			9,0	12,7
1 rok	17 865	2932			41,4	45,1	20483	3548			42,0	45,4
pow. 1 roku — do 2 lat	19 479	2232			45,1	34,3	22456	2845			56,1	36,4
pow. 2 lat — pon. 3 lat	97	3			0,2	0,0	13	3			0,0	0,0
3 lata	121	3			0,3	0,0	128	1			0,3	0,0

Grzywna obok pozb. wolności	62 050	8960			100,0	100,0	65 403	9924			100,0	100,0
500zł	51	8			0,1	0,1	18	5			0,0	
501— 1000 zł	443	87			0,7	1,0	121	30			0,2	0,3
1001— 2000 zł	2166	347			3,5	3,9	617	125			0,9	1,3
2001— 5000 zł	18 406	2703			29,7	30,2	9497	1555			14,5	15,7
5001 — 10000 zł	25 347	3560			40,8	39,7	29 342	4415			44,9	44,5
10001—20000 zł	10 991	1450			17,7	16,1	19 147	2594			29,3	26,1
20001—50000 zł	3942	662			6,3	7,4	5671	986			8,7	9,9
po w. 50000 zł	704	143			1,1	1,6	990	214			1,5	2,2
Ograniczenie wolności	17381	1779	14,0	12,6	100,0	100,0	23 325	2366	16,5	14,6	100,0	100,0
nieodpłatnie dozorowana praca	8095	780			46,6	43,8	10 104	993			43,3	42,0
potrącenie z wynagrodz.	7399	617			42,6	34,7	10 595	902			45,4	38,1
skierowanie do pracy	1877	382			10,8	21,5	2626	470			11,3	19,9
3 mies.	182	39			1,1	2,2	279	47			1,2	2,0
pow. 3 mies, do 6 mies.	1951	310			11,2	17,4	2468	354			10,6	15,0
pow. 6 mies, do 1 rok	10331	1060			59,4	59,6	13 256	1438			56,8	60,8
pow. 1 roku do 2 lat	4917	370			28,3	20,8	7322	527			31,4	22,2
Grzywna samoistna	17235	2361	13,9	16,8	100,0	100,0	20021	2709	14,2	16,7	100,0	100,0
500 zł	8	4			0,0	0,2	1				0,0	
501— 1000 zł	45	17			0,3	0,7	18	8			0,1	0,3
1001— 2000 zł	392	118			2,3	5,0	97	40			0,5	1,5
2001— 5000 zł	4151	834			24,1	35,4	1696	503			8,4	18,6
5001 — 10000 zł	8686	1040			50,4	44,0	9103	1344			45,5	49,6
10001—20000 zł	3558	303			20,6	12,8	8308	728			41,5	26,9
pow. 20000 zł	395	45			2,3	1,9	798	86			4,0	3,1
Środki wychowawcze	19	21	0,0	0,1			33	41	0,0	0,2		
Kary dodatkowe orzeczone samoistnie	49	20	0,0	0,1	100,0	100,0	133	30	0,1	0,2	100,0	100,0
pozab. praw rodz, i opiek.												
zakaz zajmowania stanowisk							1				0,8	
zakaz prowadzenia pojazdów	1				2		6				4,5	
przepadek rzeczy	48	20			98	100,0	126	30			94,7	100,0

cd. tabl. 2.

Rodzaje środków karnych .	1979						1980					
	lb.	lb.	%	%	%	%	lb.	lb.	%	%	%	%
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	κ	M	K
Ogółem	136 592	16 434	100,0	100,0			135861	16097	100,0	100,0		
Kard śmierci	5	—					8	—	0,0	0,0		
Pozbawienie wolności (bezwzg.)	45 873	2540	33,6	15,5	100,0	100,0	42 355	2148	31,2	13,3	100,0	100,0
3 mies.	47	3			0,2	0,1	85	2			0,2	0,1
pów. 3 mies. — pon. 6 mies.	337	8			0,7	0,3	386	11			0,9	0,5
6 mies.	966	52			2,1	2,0	975	57			2,3	2,7
pow. 6 mies. — pon. 1 roku	2591	154			5,6	6,1	2429	133			5,7	6,2
1 rok	9579	661			20,9	26,0	8082	474			19,1	22,1
pow. 1 roku — pon. 2 lat	19 823	1006			43,2	39,6	18 206	862			43,0	40,1
pow. 2 lat — pon. 3 lat	2830	138			6,2	5,4	2854	114			6,7	5,3
3 lata	4083	216			8,9	8,5	3871	207			9,1	9,5
pow. 3 lat do 5 lat	4101	198			8,9	7,8	4044	191			9,5	8,9
pow. 5 lat do 10 lat	1325	96			2,9	3,8	1273	87			3,0	4,1
pow. 10 lat do 15 lat	164	8			0,4	0,3	150	10			0,4	0,5
25 lat-t	60	4	0,0	0,0			47		0,0	0,0		
Pozbawienie wolności (z zawiesz.ł.)	46 713	8189	34,2	49,8	100,0	100,0	49 762	8290	36,6	51,5	100,0	100,0
z oddaniem pod dozór	19 265	1797			41,2	21,9	20 567	1807			41,3	21,8
bez oddania pod dozór	27 448	6692			58,8	78,1	29 195	6483			58,7	78,2
3 mies.	19	11			0,0	0,1	22	13				0,2
pow. 3 mies. — pon. 6 mies.	68	20			0,1	0,2	81	14			0,2	0,2
6) mies.	1241	405			2,7	4,9	1245	359			2,5	4,3
pow. 6 mies. — pon. 1 roku	421-3	1010			9,0	12,4	4361	967			8,8	11,7
1 rok	19 858	3574			42,5	43,6	20916	3575			42,0	43,1
pow. 1 roku do 2 lat	21 109	3157			45,2	38,6	22 833	3355			45,9	40,5
pow. 2 lat — pon. 3 lat	92	4			0,2	0,0	133	3			0,3	0,0
3 lata	113	8			0,2	0,1	159	4			0,3	0,0

Grzywna obok pozb. wolności	61 010	9402			100,0	100,0	60 899	9190			100,0	100,0
500 zł	63	17			0,1	0,2	58	24			0,1	0,3
501— 1000 zł												
1001— 2000 zł	191	37			0,3	0,4	100	28			0,2	0,3
2001— 5000 zł	4408	813			7,2	8,6	3070	690			5,0	7,5
5001 — 10000 zł	23 988	3837			39,3	40,8	21432	3424			35,2	37,3
10 001—20 000 zł	24 754	3465			40,6	36,9	27315	3479			44,9	37,9
20 001—50 000 zł	6522	1048			10,7	11,1	7630	1275			12,5	13,9
pow. 50 000 zł	1094	185			1,8	2,0	1294	270			2,1	2,9
Ograniczenie wolności	24 220	2642	17,7	16,0	100,0	100,0	24 721	2659	18,2	16,5	100,0	100,0
nieodpłatnie dozorowana praca	10 287	1102			42,5	41,7	10 230	1115			41,4	41,9
potrącenie z wynagrodź.	11 381	1107			47,0	41,9	11 597	1106			46,9	41,6
skierowanie do pracy	2552	433			10,5	16,4	2894	438			11,7	16,5
3 mies.	253	63			1	2,4	248	63			1,0	2,4
pow. 3 mies. do 6 mies.	2405	419			9,9	15,9	2503	419			10,1	15,8
pow. 6 mies. do 1 roku	13 624	1525			56,3	57,7	13 389	1480			54,2	55,6
pow. 1 roku do 2 lat	7938	635			32,8	24	8580	697			34,7	26,2
Grzywna samoistna	19552	3016	14,3	18,4	100,0	100,0	18681	2870	13,8	17,8	100,0	100,0
500 zł	7	1			0,0	0,0	6	3			0,0	0,0
501— 1000 zł												
1001— 2000 zł	40	24			0,2	0,8	37	8			0,2	0,3
2001— 5000 zł	722	304			3,7	10,1	583	226			3,1	7,8
5001 — 10 000 zł	6570	1352			36,6	44,8	5218	1176			27,9	41,0
10 001—20000 zł	10 769	1164			55,0	38,6	11 225	1294			60,1	45,1
pow. 20 000 zł	1494	171			7,4	5,7	1612	163			8,6	5,7
Środki wychowawcze	48	38	0,0	0,2			52	40	0,0	0,2		
Kary dodatkowe	169	43	0,1	0,2	100,0	100,0	287	130	0,2	0,7	100,0	100,0
pozab. praw rodz. i opiek.	—	—	—	—	—	—	—	1				0,8
zakaz zajmowania stanowisk	—	—	—	—	—	—	1	3			0,3	2,3
zakaz prowadzenia pojazdów	5	—			3	—	5	1			1,7	0,8
przepadek rzeczy	164	43			97	100,0	281	125			97,9	96,1

względego pozbawienia wolności z zawieszeniem, potem karę bezwzględnego pozbawienia wolności, ograniczenie wolności i grzywnę samoistną.

Kary nie związane z bezwzględnym pozbawieniem wolności zastosowano w stosunku do 86,7% skazanych kobiet i 68,8% mężczyzn. Dostrzega się odmienną strukturę kar w porównaniu z latami 1977—1980, kiedy kolejno orzekano w stosunku do skazywanych kobiet kary: pozbawienia wolności z zawieszeniem, bezwzględne pozbawienia wolności, grzywnę samoistną i ograniczenie wolności, u mężczyzn zaś kary: bezwzględnego pozbawienia wolności, pozbawienia wolności z zawieszeniem, ograniczenie wolności i grzywnę samoistną. Wtedy też kary nie związane z bezwzględnym pozbawieniem wolności wymierzono w stosunku do 75% skazanych kobiet i 63,4% mężczyzn.

W latach 1977—1980 widać wyraźny wzrost udziału kar nie związanych z bezwzględnym pozbawieniem wolności szczególnie w orzekaniu kar wobec kobiet.

Wśród wymierzanych kar istotne znaczenie odgrywa kara bezwzględnego pozbawienia wolności jako (poza karą śmierci) najbardziej dolegliwa i wpływająca na ocenę stopnia ostrości systemu karnego. Kara ta jest zdecydowanie rzadziej stosowana w przypadku skazywania kobiet niż mężczyzn. W 1980 r. wymierzono ją 13,3% skazanych kobiet i 31,2% skazanych mężczyzn. Natomiast w 1977 r. odpowiednio 24,0 i 37,1%. Jeśli więc w 1977 r. wymierzana była 1,5 raza rzadziej kobietom niż mężczyznom, to w 1980 r. już 2,3 raza rzadziej. Generalnie można powiedzieć, że w omawianym okresie, a ściślej począwszy od 1975 r. obserwuje się spadek częstości uciekania się do tego rodzaju kary⁵. Przy orzekaniu kar wobec mężczyzn ustąpiła ona miejsca karze pozbawienia wolności z zawieszeniem, podczas gdy przy orzekaniu kar wobec kobiet — najpierw karze ograniczenia wolności, a potem grzywnie samoistnej.

Kara pozbawienia wolności z równoczesnym zawieszeniem jej wykonania była w 1980 r. najczęściej wymierzaną karą tak w stosunku do skazywanych kobiet, jak i mężczyzn. Wynosiła bowiem odpowiednio 51,5 i 36,6% ogółem orzeczonych kar. Również i w poprzednich latach częściej orzekana była wobec kobiet niż mężczyzn. O ile w 1977 r. zastosowano ją 1,3 raza częściej w stosunku do skazywanych kobiet niż mężczyzn, o tyle w 1980 r. — 1,4 raza. W omawianym okresie daje się wyraźnie zauważyć tendencję wzrostową w orzekaniu tej kary wobec kobiet. W kolejnych latach, począwszy od 1977 r., stanowiła ona 46,2, 48,3, 49,8, 51,5% ogółu orzeczonych kar, podczas gdy orzekane kary pozbawienia wolności z zawieszeniem w przypadku mężczyzn wykazują pewną stabilność — w odpowiednich latach udział tych kar w ogólnej ich liczbie wynosi 34,9, 34,5, 34,2, 36,6%.

Sąd, orzekając kary pozbawienia wolności z zawieszeniem, może w celu wzmożenia kontroli postępowania skazanego oddać go pod dozór wyznaczonej osoby, instytucji lub organizacji społecznej na okres próby. Kara pozbawienia wol-

J. Jasiński: *Kształtowanie się polityki karnej sądów w latach 1972—1976*, „Państwo i Prawo” 1978, nr 2, s. 49.

ności z zawieszeniem jej wykonania częściej była stosowana bez oddawania pod dozór. W 1980 r. oddanych pod dozór było 21,8% kobiet skazanych na tę karę i 41,3% mężczyzn. W przypadku skazywania kobiet oddawanie pod dozór było więc prawie dwukrotnie rzadsze w porównaniu ze skazaniem mężczyzn i ta proporcja utrzymywała się przez cały omawiany okres. W sytuacji częstszego korzystania przez sądy z zawieszenia kary pozbawienia wolności w przypadku orzekania jej kobietom nie obserwuje się tendencji zniżkowej w oddawaniu ich pod dozór.

Kumulatywnie z karą pozbawienia wolności tak bezwzględną, jak i zawieszoną może, a niekiedy musi zostać orzeczona kara grzywny. Orzeczenia grzywny obok kary pozbawienia wolności stanowiły w 1980 r. 88,0% przypadków skazań kobiet i 66,1% mężczyzn. Rzadziej więc stosuje się ją w stosunku do mężczyzn, chociaż i tak dość często. W analizowanym okresie częstość wymierzania tej kary wykazuje nieznaczną tendencję spadkową. W 1977 r. skorzystano z tej kary w 90,5% wobec skazanych na karę pozbawienia wolności kobiet i w 69,7% mężczyzn, w 1980 r. zaś odpowiednio w 88,0 i 66,1%.

Kara ograniczenia wolności (art. 34 k.k.) może być orzekana w formie: wykonania nieodpłatnie dozorowanej pracy na cele publiczne (20—50 godzin miesięcznie), potrącenia z wynagrodzenia za pracę (10—25%), jeśli dana osoba zatrudniona jest w uspołecznionym zakładzie pracy oraz skierowaniu do pracy osoby nie zatrudnionej w uspołecznionym zakładzie pracy i potrąceniu jej wynagrodzenia (10—25%). Z kary ograniczenia wolności w 1980 r. sądy skorzystały w stosunku do 16,5% osadzonych kobiet i 18,2% mężczyzn. W okresie całego omawianego czterolecia częściej kara ta stosowana była wobec mężczyzn, przy czym wyraźnie w ciągu tego czasu zyskiwała ona na znaczeniu. Rósł bowiem jej udział wśród globalnej liczby orzekanych kar z 12,6% w 1977 r. do 16,5% w 1980 r. w sytuacji wymierzania ich kobietom, a z 14,0 do 18,2% mężczyznom. Kara ograniczenia wolności orzekana była najrzadziej w formie skierowania do pracy. W 1980 r. dotyczyła ona 16,5 orzeczeń w stosunku do kobiet skazanych na tę karę i 11,7% do mężczyzn. Częściej więc wymierzana była kobietom (co stanowi zapewne konsekwencję różnic stopnia aktywizacji zawodowej kobiet i mężczyzn), chociaż w omawianych latach uległa wyraźnemu zmniejszeniu. Rosła natomiast częstość skazywania na karę ograniczenia wolności w postaci potrącenia z wynagrodzenia tak w przypadku kobiet, jak i mężczyzn.

Kara grzywny samoistnej w 1980 r. była szczególnie preferowana przez sądy względem kobiet (mężczyznom w porównaniu z innymi karami orzekano ją najrzadziej). Po karze pozbawienia wolności z zawieszeniem była ona najczęściej orzekana (17,8%). W całym analizowanym czteroleciu częściej była ona orzekana wobec kobiet niż mężczyzn.

Kary dodatkowe orzekane samoistnie stanowią margines wszystkich orzekanych wobec kobiet kar, mimo że nastąpił niewielki ich wzrost (1977 r. — 0,1, 1980 r. — 0,7). Najczęściej stosowano je zarówno w odniesieniu do kobiet, jak i mężczyzn w postaci przepadku rzeczy.

3.2. Przejdziemy obecnie do omówienia struktury zastosowanych kar wobec kobiet na tle wybranych przestępstw, opierając się na danych z 1980 r. (tabl. 3), i spróbujemy stwierdzić, czy wcześniej zaobserwowane

zależności w ich orzekaniu znajdują potwierdzenie.

Kara bezwzględnego pozbawienia wolności była wobec kobiet orzekana najrzadziej — w stosunku do innych kar — i ponad dwukrotnie rzadziej niż wobec mężczyzn. Czy tak bywa w odniesieniu do wszystkich przestępstw? Odpowiedź na to pytanie jest negatywna. Przy przestępstwach z art. 184 § 1 (znęcanie się nad członkiem rodziny lub inną osobą zależną lub bezradną), art. 199 § 1 (zagarnięcie mienia) rzadziej była orzekana kara ograniczenia wolności i grzywna samoistna, z art. 218 § 1 (spowodowanie niedoboru) — grzywna samoistna; w przypadku art. 203 § 1 (kradzież) — nieco rzadziej niż kara pozbawienia wolności z zawieszeniem, ale jednak w ogóle bardzo często. Natomiast przy skazywaniu za przestępstwa z art. 205 § 1 (oszustwo) jest karą dominującą — bywa bowiem najczęściej orzekana.

Kara bezwzględnego pozbawienia wolności nie zawsze była również ponad dwukrotnie rzadziej orzekana wobec kobiet niż wobec mężczyzn, jakby to wynikało z poprzednich ustaleń. Przy skazaniach za przestępstwa z art. 221 § 3 (spekulacja), za które to czyny kobiety są skazywane szczególnie często, kara pozbawienia wolności zastosowana była równie często wobec kobiet, jak wobec mężczyzn.

Z poprzednich uwag dotyczących kary pozbawienia wolności z zawieszeniem wynikało, iż jest ona najczęściej stosowaną karą wobec skazywanych kobiet i że sądy orzekają ją im względnie częściej niż mężczyznom. Okazuje się jednak, że nie odnosi się to do wszystkich przestępstw. Na przykład przy przestępstwach z art. 199 § 2 (zagarnięcie mienia), art. 201 (zagarnięcie mienia znacznej wartości), art. 216 (paserstwo), art. 203 § 2 (kradzież), art. 225 § 1 (spekulacja) częściej stosowana bywa kara ograniczenia wolności lub grzywny samoistnej, czy jak w przypadku art. 205 § 1 (oszustwo) kara bezwzględnego pozbawienia wolności. Kobiety, jak o tym była już mowa, były znacznie rzadziej niż mężczyźni oddawane pod dozór w przypadku skazań na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem.

Tendencja do rzadszego orzekania dozoru w odniesieniu do skazywanych kobiet nie przy wszystkich wyróżnionych rodzajach przestępstw znalazła potwierdzenie. Przy przestępstwach, w stosunku do których kara pozbawienia wolności z zawieszeniem orzekana jest z podobną częstością względem kobiet i mężczyzn, zauważyć można większą skłonność do stosowania dozoru wobec kobiet. Szczególnie duża dysproporcja w korzystaniu z tego środka widoczna jest przy przestępstwie z art. 247 (fałszywe zeznania). Kobiетom orzeczono go w 38,3% przypadków skazań na karę pozbawienia wolności z zawieszeniem, podczas gdy odpowiednio mężczyznom w 21,4%.

Jak już wspomniano, kara grzywny orzekana obok kary pozbawienia wolności częściej bywa wymierzona skazywanym kobietom niż mężczyznom. Jest to zapewne konsekwencja częstszego stosowania warunkowego zawieszenia kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet oraz charakteru ich przestępczości — która skierowana jest przede wszystkim przeciwko mieniu (co zwiększa prawdopodobieństwo jej wymierzania). Bywają jednak przestępstwa, przy których kara grzywny obok pozbawienia wolności bywa częściej orzekana wobec mężczyzn. Widoczne to jest np. w art. 156 § 1 (lekkie uszkodzenie ciała).

Kara ograniczenia wolności częściej była orzekana wobec skazywanych mężczyzn niż kobiet. Takie stwierdzenie wynikało z porównania ogólnej struktury kar.

Tablica 3. Struktura kar orzekanych wobec kobiet i mężczyzn w 1980 r. za niektóre przestępstwa

Rodzaj przestępstwa	Rodzaj kary ^a											
	Pozbawienie wolności											
	Ogółem		bezwzględne		z zawieszeniem		grzywna obok pozbawienia wolności		ograniczenie wolności		grzywna samoistna	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
	lb.	lb.	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Art. 156 §1	4030	223	15,4	3,1	53,1	60,9	59,2	42,9	18,6	18,4	12,9	17,6
Art. 158 §1	2661	155	14,3	1,3	33,1	32,9	56,2	64,1	28,8	39,4	23,9	26,4
Art. 159	1068	206	14,6	1,9	56,9	47,1	73,3	70,3	14,6	19,9	15,7	31,4
Art. 184 §1	8824	148	18,9	14,2	73,1	75,7	4,1	6,0	7,4	8,7	0,5	1,4
Art. 186 §1	10070	401	29,9	19,5	55,1	60,3	0,6	0,3	14,9	20,2	0,0	0,0
Art. 199 §1	5689	673	34,6	14,0	58,6	77,9	100,0	99,8	4,2	5,5	2,6	2,7
Art. 199 §2	11338	651	1,2	0,3	0,5	1,1	96,8	88,9	57,2	58,5	41,2	40,1
Art. 200 §1	2570	1296	22,6	14,7	77,0	85,3	100,0	100,0	—	—	—	—
Art. 200 §2	1148	327	2,4	0,9	97,6	99,1	99,7	99,7	—	—	—	—
Art. 201 §1	429	120	98,4	85,8	1,6	14,2	100,0	100,0	—	—	—	—
Art. 202 §1	909	205	42,8	35,6	57,2	64,4	100,0	100,0	—	—	—	—
Art. 208 sp.	8333	148	62,1	40,5	37,9	59,5	99,9	100,0	—	—	—	—
Art. 215 sp.	2901	510	8,4	4,9	41,9	46,5	99,9	100,0	16,4	14,9	34,0	33,7
Art. 216 sp.	920	133	1,3	0,0	2,5	2,6	85,7	100,0	27,1	27,1	69,1	70,7
Art. 203 §1	6909	1084	63,1	42,7	32,6	49,8	99,8	99,8	3,1	5,9	1,2	1,7
Art. 203 §2	7167	1004	2,7	2,0	0,6	0,5	97,1	100,0	62,1	71,6	34,6	25,9
Art. 205 §1	779	137	70,3	51,8	27,5	43,8	99,6	99,2	1,0	2,9	1,2	1,5
Art. 208 ind.	10 273	510	62,4	42,7	37,6	57,3	99,9	100,0	—	—	—	—
Art. 215 ind.	1828	302	24,1	13,6	44,2	49,3	99,8	100,0	16,1	21,2	15,6	15,9
Art. 216 ind.	928	133	4,3	0,0	2,8	2,6	84,8	66,6	37,1	43,6	55,8	54,1
Art. 218 §1	545	914	11,2	3,8	78,0	85,7	79,4	77,0	7,2	7,1	3,7	3,4
Art. 221 §3	1057	1590	5,6	5,6	78,6	81,5	99,8	99,4	3,0	2,2	12,7	10,6
Art. 225 §1	389	702	4,4	1,6	13,4	9,7	97,1	96,2	15,4	21,2	66,8	67,1
Art. 247	533	127	9,0	6,3	39,4	37,0	62,4	36,7	29,6	32,3	22,0	24,4
Art. .266 §4	673	159	18,4		81,6	83,6	100,0	99,4	—	—	—	—

^a W przypadku kar: bezwzględnego pozbawienia wolności, pozbawienia wolności z zawieszeniem, ograniczenia wolności i grzywny samoistnej % liczony jest od ogółu skazań. Natomiast w przypadku kary grzywny obok pozbawienia wolności % liczony jest od ogółu pozbawienia wolności.

Natomiast gdy analizujemy częstość jej stosowania na gruncie tych samych wybranych przestępstw, to dostrzegamy raczej odwrotną zależność. Wynika to zapewne z odmiennej struktury przestępczości kobiet; mężczyźni częściej popełniali przestępstwa, za które orzekano karę ograniczenia wolności.

Podobnie jest z karą grzywny samoistną. Z globalnego ujęcia wynika, że najrzadziej w porównaniu z innymi karami orzekana jest wobec mężczyzn, w przypadku kobiet zaś jest ona szczególnie preferowana. Spoglądając na nią przez pryzmat poszczególnych rodzajów przestępstw stwierdzamy, że zdecydowanych różnic w poziomie jej orzekania nie ma (z wyjątkiem skazań za przestępstwa z art. 159 i 203 § 2).

4.1. Kolejnym analizowanym przez nas problemem będzie wymiar kar, z jakim spotykamy się przy skazywaniu kobiet i mężczyzn (tabl. 2). Wróćmy więc ponownie do kary bezwzględnego pozbawienia wolności. Zgodnie z brzmieniem ustawy kara ta może być wymierzona w rozpiętości od 3 miesięcy do 15 lat oraz 25 lat. Kara pozbawienia wolności w wymiarze krótszym niż 1 rok nie jest orzekana zbyt często tak odnośnie do kobiet, jak i do mężczyzn. O ile w latach 1977—1978 występowały różnice w częstości jej stosowania tak wobec kobiet, jak i mężczyzn, o tyle w dwóch ostatnich latach częstość ta kształtowała się na podobnym poziomie (1980 r. 9,5% kobiet i 9,1% mężczyzn).

Podobny trend zmian obserwuje się odnośnie do kar o wymiarze od 1 roku do 2 lat. W 1980 r. najczęściej orzekano karę pozbawienia wolności na okres powyżej 1 roku do 2 lat. Udział kary o wymiarze powyżej 1 roku do 2 lat wyraźnie się zwiększył? O ile w 1977 r. było skazanych na nią 30,6% kobiet spośród skazanych na karę pozbawienia wolności, w 1978 r. — 34,7%, w 1979 — 36,6%, o tyle w 1980 — 40,1%. Tendencję wzrostową obserwuje się również w przypadku wymierzania tej kary mężczyznom (1977 r. — 39,3%, 1980 r. — 43,0%), jednak nie tak wyraźną.

Na karę co najmniej 3 lat pozbawienia wolności w 1977 r. skazano 19,7% mężczyzn i 15,2% kobiet. W kolejnych latach częstość orzekania kar w takim ich wymiarze zwiększała się (1978 r. 19,8 i 17,4%, a w 1979 r. 21,1 i 20,7%). W 1980 r. doszło do sytuacji, w której nie mężczyźni, lecz kobiety były na nią częściej skazywane (odpowiednio 22 i 23%).

Nasuwa się więc refleksja, że o ile w globalnym ujęciu zmniejsza się częstość orzekania kary pozbawienia wolności, o tyle zwiększa się jej surowość (co może być konsekwencją albo faktycznego zaostrzenia w wymierzaniu tej kary, albo też częstszego stosowania kar nie związanych z bezwzględnym pozbawieniem wolności — wskutek czego może się zmniejszać liczba kar bezwzględnego pozbawienia wolności orzekanych w niskich wymiarach). Kara ta stosowana wobec skazywanych kobiet nie tylko że staje się bardzo podobna pod względem wymiaru do kary orzekanej wobec mężczyzn, ale i wskazywać zaczyna na tendencję do zaostrzenia polityki karania.

Kara pozbawienia wolności może być zawieszona, jeśli została wymierzona w wysokości do 2 lat za przestępstwo umyślne, a w wysokości do 3 lat za przestępstwo nieumyślne.

Tendencje występujące w wymiarach tejże kary orzekanej wobec kobiet i mężczyzn przypominają swym charakterem te, które obserwowano przy bezwzględnej

karze pozbawienia wolności. Podobnie niewielki jest udział kar w wysokości poniżej 1 roku, aczkolwiek jeszcze w 1980 r. z przewagą ich występowania wśród kobiet. Dysproporcja w ich orzekaniu ulega bowiem stopniowemu zmniejszaniu (w 1977 r. stanowiły 13% kar pozbawienia wolności zawieszonych mężczyznom i 20,5% kobietom, podczas gdy w 1980 r. odpowiednio 11,5 i 16,4%).

Kobietom najczęściej bywała zawieszana kara pozbawienia wolności w wymiarze 1 roku, mężczyznom zaś w wymiarze powyżej 1 roku do 2 lat. O ile jednak zawieszanie kar w wysokości powyżej 1 roku do 2 lat w przypadku mężczyzn w omawianym okresie kształtowało się na podobnym poziomie, o tyle w przypadku kobiet daje się wyraźnie zauważyć ich wzrost (z 34,3 do 40,5%).

Kara grzywny wymierzona obok kary pozbawienia wolności występuje w wysokości 500 — 1000 000 zł, stanowiąc dodatkowy środek represji. W 1980 r. najczęściej orzekana była w granicach 10 000—20000 zł tak w stosunku do kobiet, jak i mężczyzn. Nastąpiła tutaj zmiana w porównaniu z latami 1977—1978, w których dominowała jeszcze grzywna w granicach 5000—10 000 zł. W 1980 r. karę grzywny w wysokości 10 000—20000 zł orzeczono w stosunku do kobiet w 37,9%, a do mężczyzn — 44,9% przypadków. Biorąc pod uwagę grzywnę w wymiarze powyżej 20 000 zł, zauważyć można, że wysokie grzywny częściej bywają stosowane wobec kobiet. W kolejnych latach mężczyzn skazywanych na takie kary było — 7,4, 10,2, 12,5 i 14,6%, podczas gdy kobiet — 9, 12,1, 13,1 i 16%. Z przedstawionych danych procentowych wynika, że w omawianym czteroleciu (i nie tylko)⁶ następuje wzrost orzeczeń kar grzywny w wyższych granicach. Obserwuje się poza tym zależność, iż kobietom nieco częściej niż mężczyznom wymierzane były najniższe i najwyższe kary grzywny.

Karę ograniczenia wolności można wymierzać najmniej na 3 miesiące, a najwyżej na 2 lata. W tym najniższym wymiarze orzekana była rzadko (w omawianym okresie przeciętnie w stosunku do mężczyzn w 1% i w ponad 2% do kobiet). Kara ograniczenia wolności w wymiarach wyższych częściej jest stosowana wobec skazywanych kobiet niż wobec mężczyzn. Najczęściej stosowano tę karę na okres powyżej 6 miesięcy do 1 roku, a potem na okres powyżej 1 roku do 2 lat — i to tak w stosunku do skazywanych kobiet, jak i mężczyzn. Bez względu też na płeć częstość orzekania kary ograniczenia wolności o najwyższym wymiarze w analizowanym czteroleciu wykazuje tendencję wzrostową.

Jeżeli wymierzana jest kara grzywny samoistnej, to może być orzeczona w wysokości 500—25 000 zł. Podobnie jest w przypadku grzywny orzekanej obok kary pozbawienia wolności — najrzadziej była stosowana w wymiarach najniższych. W ciągu analizowanych lat prawidłowością jest, iż wysokość wymierzonej grzywny ulega systematycznemu wzrostowi. O ile w przypadku orzekania jej kobietom w 1977 r. w przedziale 10 000—20 000 zł było 12,8% grzywnien, a powyżej 20 000 zł 1,9%, o tyle w 1980 r. w tych samych przedziałach było ich odpowiednio — 45,1 i 5,7%. Podobnie było w przypadku skazywanych mężczyzn. W 1977 r. w odpowiednich przedziałach mieściło się 20,6 i 2,3%, w 1980 r. zaś — 60,1 i 8,6%. Średnio więc udział grzywnien wymierzanych w granicach 10000—20000 zł wzrósł

⁶ Por. *ibidem*, s. 50.

3,5-krotnie u kobiet i prawie 3-krotnie u mężczyzn, a w granicach powyżej 20000 zł — 3-krotnie u kobiet i ponad 3,5-krotnie u mężczyzn. Jak widać, nastąpiło przesunięcie największego natężenia wymierzanych grzywien z przedziału 5000—10000 zł do przedziału 10000 — 20000 zł.

Ogólnie biorąc, kobietom częściej wymierzano niższe grzywny, niemniej w porównaniu z wymiarami grzywien orzekanych mężczyznom obserwuje się mocniejszą tendencję do stosowania wysokich grzywien.

4.2. Zgodnie ze schematem analizy użytym przy omawianiu struktury kar przejdziemy obecnie do omawiania wymiaru kar za wybrane przestępstwa a. W tym miejscu wspomnieć należy o potrzebie ostrożnego formułowania wniosków ze względu na często małe liczebności skazań na poszczególne kary.

Zacznijmy więc ponownie od kary bezwzględnego pozbawienia wolności (tabl. 4). Przy niektórych przestępstwach (np. art. 200 § 2 i 203 § 3) stosowano ją bardzo często tak w odniesieniu do kobiet, jak i do mężczyzn, co było konsekwencją łagodniejszego ustawowego zagrożenia tych przestępstw. Nie zawsze orzekano ją częściej kobietom, bo przykładowo przy przestępstwie z art. 247 (fałszywe zeznania) kara pozbawienia wolności w omawianych granicach była zastosowana wobec 12,5% skazanych kobiet i 39,6% mężczyzn. Wprawdzie, jak o tym była mowa, dominowało orzekanie tej kary w wysokości 1—2 lat, to jednak nie odnosi się to do wszystkich przestępstw (np. art. 221 § 3, gdzie najczęściej stosowano karę 1 roku).

Przypuszczenie, że przy niektórych przestępstwach kobiety skazywane były równie często, a nawet częściej niż mężczyźni na kary dłuższe (powyżej 3 lat), znalazło potwierdzenie. Wyjątkiem był art. 201 (zagarnięcie mienia znacznej wartości), w przypadku którego mężczyzna częściej (bo w 94,3%) niż kobiety (w 77%) skazywani byli na ten wymiar kar, i przestępstwa z art. 202 § 1, w odniesieniu do których odpowiednie odsetki wynosiły 21,6 i 11.

W związku z karą pozbawienia wolności orzekaną z zawieszeniem w poprzednich wywodach stwierdzono niewielki udział kar poniżej 1 roku i większą częstość ich orzekania w stosunku do kobiet. Porównując przestępstwa kwalifikowane z tych samych artykułów i popełniane przez kobiety i mężczyzn, da się również zaobserwować taką zależność (tabl. 5). Aczkolwiek bywają tu też wyjątki jak przy przestępstwach z art. 202 § 1, 215 § 1, 247, 208, w przypadku których kobiety rzadziej niż mężczyźni skazywane były na kary w wysokości poniżej 1 roku.

Z globalnej analizy wymiaru kary pozbawienia wolności z zawieszaniem wynikało również, że kobietom najczęściej zawieszano kary pozbawienia wolności w wysokości 1 roku, a mężczyznom powyżej 1 roku do 2 lat. Jednak kiedy sprawdziliśmy występowanie tej zależności na podstawie porównania takich samych przestępstw popełnianych przez kobiety i mężczyzn, to okazuje się, że jest ona pozorna. W przeważającej liczbie przestępstw wymiar zawieszanej kary pozbawienia wolności kształtuje się podobnie: albo dominują w obu wyróżnionych grupach skazanych zawieszone kary w wysokości powyżej 1 roku do 2 lat (np. art. 199 § 1, 200, 202 § 1, 208, 218), albo 1 roku (np. art. 156, 186, 203 § 1, 225 § 1, 247). Wyjątkowo tylko najczęściej orzekana ona była w stosunku do kobiet na okres 1 roku, a do mężczyzn na okres powyżej 1 roku do 2 lat, jak np. art. 158, 159 (udział w bójce i pobiciu), 225 (spekulacja) czy art. 247 (fałszywe zeznania).

Rodzaj przestępstwa		Bezwzględne pozbawienie wolności																	
		Ogółem		do 6 mies.		pow. 6 mies. 1 roku		1 rok		pow. 1 roku do 2 lat		pow. do 3 lat		3 lata		pow. 3 do 5 lat		5 lat	
		lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Art. 156 §1		7	100,0	—	—	—	—	2	28,6	5	71,4	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 158 §1		2	100,0	—	—	—	—	1	50,0	1	50,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 159		4	100,0	—	—	—	—	1	25,0	1	25,0	—	—	1	25,0	1	25,0	—	—
Art. 184 §1		21	100,0	—	—	1	4,8	8	38,1	8	38,1	2	9,4	1	4,8	1	4,8	—	—
Art. 186 §1		78	100,0	1	1,3	6	1,7	25	32,0	43	55,1	2	2,6	1	1,3	—	—	—	—
Art. 199 §1 og.		94	100,0	3	3,2	10	10,6	19	20,3	49	52,1	3	3,2	7	7,4	3	3,3	—	—
w tym szkody	do 2000	21	100,0	2	9,5	3	23,8	8	38,1	6	28,6	—	—	—	—	—	—	—	—
	2001—5000	12	100,0	—	—	1	8,3	2	16,7	8	66,7	—	—	1	8,3	—	—	—	—
	5001—20000	18	100,0	—	—	3	16,6	5	27,8	9	50,0	1	5,6	—	—	—	—	—	—
	20001—50000	19	100,0	1	5,3	1	5,3	2	10,5	13	68,4	—	—	2	10,5	—	—	—	—
	50001 i więcej	22	100,0	—	—	—	—	—	—	13	59,1	2	9,1	4	18,2	3	13,6	—	—
	bez szkody i nie ust.	2	100,0	—	—	—	—	2	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Art. 199 §2	2	100,0	1	50,0	—	—	1	50,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 200 §1 og.		190	100,0	—	—	1	0,5	26	13,7	110	57,9	18	9,5	23	12,1	11	5,8	1	0,5
w tym szkody	do 2000	4	100,0	—	—	—	—	2	50,0	2	50,0	—	—	—	—	—	—	—	—
	2001—5000	9	100,0	—	—	—	—	5	55,6	4	45,4	—	—	—	—	—	—	—	—
	5001—20000	31	100,0	—	—	—	—	10	32,2	19	61,3	—	—	2	6,5	—	—	—	—
	20001—50000	35	100,0	—	—	—	—	7	12,7	42	76,4	4	7,3	—	—	1	1,8	1	1,8
	50 001 i więcej	90	100,0	—	—	1	1,1	2	2,2	42	46,7	14	15,6	21	23,3	9	10,0	1	1,1
	bez szkody i nie ust.	1	100,0	—	—	—	—	—	—	1	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 200 §2		3	100,0	2	66,7	1	33,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 201 og.		103	100,0	—	—	—	—	—	—	6	5,8	4	3,9	13	12,6	39	37,9	41	39,8
w tym szkody	do 100 tys.	4	100,0	4	25,0	—	—	—	—	—	—	—	—	1	25,0	2	50,0	—	—
	100—200 tys.	58	100,0	—	—	—	—	—	—	5	8,6	3	5,2	8	13,8	32	55,1	10	17,2
	200—300 tys.	19																	

Tablica 4.2. Wymiar kar bezwzględnego pozbawienia wolności orzeczonych wobec mężczyzn w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa		Bezwzględne pozbawienie wolności																	
		Ogółem		do 6 mies.		pow. 6 do 1 roku		1 rok		pow. 1 roku do 2lat		pow.2 do 3lat		3lata		pow.3 do 5lat		pow. 5 lat	
		lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Art. 156 §1		622	100,0	17	2,7	35	5,6	189	30,4	325	52,3	32	5,1	16	2,6	8	1,3	—	—
Art. 158 §1		381	100,0	12	3,1	41	10,8	116	30,5	191	50,1	15	3,9	4	1,1	2	0,5	—	—
Art. 159		136	100,0	3	2,2	6	4,4	20	14,7	85	62,5	11	8,1	.8	5,9	3	2,2	—	—
Art. 184 §1 ^a		1667	100,0	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Art. 186 §1		3014	100,0	51	1,7	181	6,0	959	31,8	1682	55,8	102	3,4	34	U	5	0,2	—	—
Art. 199 §1 og.		1967	100,0	23	1,2	113	5,7	545	27,7	965	49,1	145	7,4	111	5,6	63	3,2	2	0,1
w tym szkody	do 2000	478	100,0	11	2,3	39	8,1	197	41,2	207	43,3	14	2,9	8	U	2	0,4	—	—
	2001— 5000	332	100,0	5	1,5	37	11,2	106	31,9	160	48,2	15	4,5	7	2,1	2	0,6	—	—
	5001—20000	557	100,0	7	1,2	34	6,1	172	30,9	294	52,8	30	5,4	15	2,7	5	0,9	—	—
	20001—50000	330	100,0	—	—	1	0,3	41	12,4	204	61,8	39	11,8	27	8,2	17	5,2	1	0,3
	50001 i więcej	191	100,0	—	—	—	—	3	1,6	57	29,8	41	21,5	52	27,2	37	19,4	1	0,5
	bez szkody i nie ust.	79	100,0	—	—	—	—	26	32,9	43	54,4	6	7,7	2	2,5	2	2,5	—	—
Art. 199 §2		134	100,0	38	28,4	51	38,1	40	29,9	4	3,0	—	—	1	0,7	—	—	—	—
Art. 200 §1 og.		590	100,0	—	—	6	1,0	169	28,6	291	49,3	66	11,2	58	9,8	—	—	—	—
w tym szkody	do 2000	37	100,0	—	—	2	5,4	19	51,4	13	35,1	—	—	2	5,4	1	2,7	—	—
	2001— 5000	39	100,0	—	—	—	—	22	56,4	16	41,0	—	—	—	—	1	2,6	—	—
	5001—20000	150	100,0	—	—	—	—	49	32,7	83	55,3	7	4,7	9	6,0	2	1,3	—	—
	20001—50000	200	100,0	—	—	4	2,0	19	9,5	123	61,5	28	14,0	17	8,5	9	4,5	—	—
	50001 i więcej	157	100,0	—	—	—	—	8	5,1	52	33,1	29	18,5	31	19,8	37	23,6	—	—
	bez szkody i nie ust.	7	100,0	—	—	—	—	1	14,3	4	57,1	2	28,6	—	—	—	—	—	—
Art. 200 §2		28	100,0	5	17,9	20	71,4	3	10,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 201 og.		422	100,0	—	—	—	—	—	—	4	0,9	2	0,5	18	4,3	124	29,4	274	64,9
w tym szkody	do 100 tys.	20	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	10,0	4	20,0	14	70,0
	100—200 tys.	244	100,0	—	—	—	—	—	—	2	0,8	2	0,8	11	4,5	105	43,0	123	50,0
	200—300 tys.	86	100,0	—	—	—	—	—	—	1	1,2	—	—	3	3,5	7	8,1	75	87,3
	300—400 tys.	24	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	i 1	4,2	6	25,0	17	70,8
	400—500 tys.	13	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	100,0
	po w. 500 tys.	32	100,0	—	—	—	—	—	—	1	3,1	—	—	—	—	2	6,3	29	90,6
Art. 202	Bezzskody i nie ust.	3	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	33,3	—	—	2	66,7
	1 og.	389	100,0	—	—	2	0,5	45	11,6	140	36,0	49	12,6	69	17,7	80	20,6	4	1,0
	do 2000	7	100,0	—	—	—	—	—	—	7	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—
	2001 — 5000	14	100,0	—	—	—	—	9	64,3	3	21,5	1	7,1	1	7,1	—	—	—	—
	5001—20000	65	100,0	—	—	1	1,5	24	36,9	32	49,2	2	3,1	3	4,6	3	4,6	—	—
	20001—50000	125	100,0	—	—	2	1,6	7	5,6	76	60,8	18	14,4	15	12,0	7	5,6	—	—
w tym szkody	50001 i więcej	176	100,0	—	—	—	—	5	2,8	21	11,9	28	15,9	49	27,8	69	39,2	4	2,4
	bez szkody i nie ust.	2	100,0	—	—	—	—	—	—	1	50,0	—	—	—	—	1	50,0	—	—
Art. 208 społ.		5172	100,0	3	0,1	52	1,0	747	14,4	2728	52,7	539	10,4	588	11,4	457	8,8	58	1,1
w tym szkody	do 2000	1190	100,0	3	0,3	18	1,5	311	26,1	654	55,0	83	6,9	89	7,5	32	2,7	—	—
	2001— 5000	938	100,0	—	—	6	0,6	159	17,0	148	15,8	283	30,2	291	31,0	48	5,1	3	0,3
	5001—20000	1715	100,0	—	—	11	0,6	184	10,7	962	56,1	208	12,1	199	11,6	149	8J	4	0,3
	20001—50 000	706	100,0	—	—	3	0,4	27	3,8	330	46,7	97	13,7	115	16,3	111	15,7	23	3,9
	50001 i więcej	274	100,0	—	—	—	—	2	0,7	56	20,4	33	12,0	61	22,3	100	36,5	22	8,0
	bez szkody i nie ust.	349	100,0	—	—	4	1,1	64	18,3	196	59,2	35	10,0	33	9,5	17	4,9	—	—
Art. 215 §1 społ.		224	100,0	8	3,6	24	10,7	70	31,3	93	41,5	20	8,9	7	3,1	2	0,9	—	—
Art. 216 społ.		12	100,0	—	—	2	16,7	4	33,3	6	50,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 203 §1		4358	100,0	62	1,4	293	6,7	1179	27,1	2151	49,4	317	7,2	160	6,0	96	2,2	—	—
Art. 203 §2		194	100,0	43	22,2	74	38,1	61	31,4	15	7,7	—	—	1	0,5	1	0,5	—	—
Art. 205 §1		548	100,0	5	0,9	19	3,5	105	19,1	257	46,9	54	9,9	62	11,3	41	7,5	5	0,9
Art. 208 ind.		6409	100,0	18	0,3	40	0,6	1038	16,2	3437	53,7	675	10,5	687	10,7	448	7,0	66	1,0
Art. 215 §1 ind.		440	100,0	7	1,6	39	8,9	161	36,6	194	44,1	18	4,1	10	2,3	11	2,5	—	—
Art. 216 ind.		40	100,0	7	17,5	10	25,0	15	37,5	8	20,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 218 §1		61	100,0	1	1,6	2	3,3	9	14,8	33	54,1	9	14,8	6	9,8	1	1,6	—	—
Art. 221 §3		59	100,0	3	5,1	10	16,9	27	45,8	19	32,2	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 225 §1		17	100,0	1	5,9	2	11,8	2	11,8	6	35,5	1	5,9	2	11,8	3	18,6	—	—
Art. 247		48	100,0	4	8,3	15	31,3	22	45,8	7	14,6	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 266 §4		124	100,0	7	0,8	7	5,6	44	35,5	45	36,3	8	6,5	12	9,7	7	5,6	—	—

^aBrak danych.

Tablica 5.1. Wymiar kar pozbawienia wolności z zawieszeniem orzeczonych wobec kobiet w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa		Ogółem pozbawienie wolności				Pozbawienie wolności z zawieszeniem															
		lb.		razem		z oddaniem pod dozór		bez oddania pod dozór		pon. 6mies.		6mies.		6 mies. — 1 rok		1rok		1 rok — 2 lata		pow. — 3 lata	
				lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Art. 156	§1	143	100,0	136	95,1	31	22,8	105	77,2	1	0,7	7	5,1	22	16,2	77	56,6	29	21,4	—	—
Art. 158	§1	53	100,0	51	96,2	7	13,7	44	86,3	—	—	2	3,9	17	33,3	21	41,2	11	21,6	—	—
Art. 159		101	100,0	97	90,0	12	12,4	85	87,6	—	—	4	4,1	7	7,2	57	58,8	29	—	—	—
Art. 184	§1	133	100,0	112	84,2	75	67,0	37	33,0	—	—	7	6,2	13	11,6	45	40,2	47	42,0	—	—
Art. 186	§1	320	100,0	242	75,6	151	62,4	91	37,6	—	—	6	2,5	15	6,2	112	46,3	109	45,0	—	—
Art. 199	§1 og.	618	100,0	524	84,0	100	21,0	414	79,0	—	—	9	1,7	34	6,5	179	34,2	302	57,6	—	—
w tym szkody	do 2000	40	100,0	19	47,5	7	36,8	12	63,2	—	—	1	5,3	4	21,0	13	68,4	1	—	—	—
	2001— 5000	48	100,0	36	75,0	8	22,3	28	77,7	—	—	1	2,7	6	16,7	20	55,6	9	—	—	—
	5001—20000	230	100,0	212	92,2	42	19,8	170	80,2	—	—	6	2,8	19	9,0	102	48,1	85	—	—	—
	20 001—50000	203	100,0	184	90,6	41	22,3	143	77,7	—	—	1	0,5	3	1,7	26	14,1	154	—	—	—
	50001 i więcej bez szkody i nie ust.	74	100,0	52	70,3	9	17,3	43	82,7	—	—	—	—	—	—	3	5,8	49	—	—	—
Art. 199	§2	23	100,0	21	72,4	3	14,3	18	85,7	—	—	—	—	2	9,5	15	71,4	4	19,1	—	—
Art. 199	§2	9	100,0	7	77,7	2	25,6	5	71,4	—	—	5	71,4	1	9,5	1	9,5	1	9,5	—	—
Art. 200	§1 og.	1296	100,0	1106	85,3	133	12,0	973	88,0	—	—	6	0,5	14	1,3	372	33,6	714	64,6	—	—
w tym szkody	do 2000	74	100,0	70	94,6	9	12,9	61	87,1	—	—	1	1,4	2	2,9	46	65,7	21	—	—	—
	2001— 5000	126	100,0	117	92,9	10	8,5	107	91,5	—	—	2	1,7	4	3,4	71	60,7	40	34,2	—	—
	5001—20000	496	100,0	465	93,8	63	13,5	402	86,5	—	—	3	0,6	5	1,1	196	42,2	261	—	—	—
	20001—50000	372	100,0	317	85,2	39	12,3	278	87,7	—	—	—	—	2	0,6	40	12,6	275	—	—	—
	50 001 i więcej bez szkody i nie ust.	215	100,0	125	58,1	12	9,6	113	90,4	—	—	—	—	1	0,8	14	11,2	110	—	—	—
Art. 200	§2	30	100,0	12	92,3	—	—	12	100,0	—	—	—	—	—	—	5	41,6	7	58,4	—	—
Art. 200	§2	237	100,0	324	99,0	42	13,0	282	87,0	—	—	57	17,6	218	67,3	40	12,3	9	2,8	—	—
Art. 201	§ og.	120	100,0	17	14,2	2	11,8	15	88,2	—	—	—	—	—	—	—	—	17	100,0	—	—
w tym szkody	do 100 tys.	4	100,0	—	0,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	100—200 tys.	70	100,0	12	17,1	1	—	11	91,6	—	—	—	—	—	—	—	—	12	100,0	—	—
	200—300 tys.	23	100,0	4	17,4	—	—	4	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—
	300—400 tys.	8	100,0	—	0,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	400—500 tys.	6	100,0	—	0,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 201	pow. 500 tys. bez szkody i nie ust.	9	100,0	1	11,1	1	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 202	§1 og.	205	100,0	132	64,4	4	13,0	128	97,0	—	—	1	0,8	—	—	40	30,3	91	68,9	—	—
w tym szkody	do 2000	5	100,0	3	60,0	—	—	3	100,0	—	—	—	—	—	—	2	66,6	1	33,3	—	—
	2001— 5000	9	100,0	8	88,8	—	—	8	100,0	—	—	—	—	—	—	7	87,5	1	12,5	—	—
	5001—20000	47	100,0	33	70,2	4	—	33	100,0	—	—	1	3,0	—	—	15	45,5	17	51,5	—	—
	20001—50000	69	100,0	52	75,4	1	—	51	100,0	—	—	—	—	—	—	11	21,2	41	78,8	—	—
	50001 i więcej bez szkody i nie	74	100,0	35	47,3	3	8,6	32	91,4	—	—	—	—	—	—	4	11,4	31	88,6	—	—
Art. 208	sp.	1	100,0	1	100,0	—	—	1	100,0	—	—	—	—	—	—	1	100,0	—	—	—	—
w tym szkody	do 2000	148	100,0	88	59,5	52	59,1	36	40,9	—	—	3	3,4	1	1,1	41	46,6	43	48,9	—	—
	2001— 5000	43	100,0	30	69,8	19	63,4	11	36,6	—	—	2	6,7	1	3,3	20	66,7	7	23,3	—	—
	5001—20000	32	100,0	20	62,5	10	50,0	10	50,0	:	—	1	5,0	—	—	8	40,0	11	55,0	—	—
	20001—50000	38	100,0	20	52,6	11	55,0	9	45,0	—	—	—	—	—	—	7	35,0	13	75,0	—	—
	50 001 i więcej bez szkody i nie ust.	17	100,0	8	47,1	6	75,0	2	25,0	—	—	—	—	—	—	—	—	8	100,0	—	—
Art. 215	§ 1 społ.	6	100,0	2	33,3	—	—	2	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	2	100,0	—	—
Art. 216		12	100,0	8	66,6	6	75,0	2	25,0	—	—	—	—	—	—	6	75,0	2	25,0	—	—
Art. 215	§ 1 społ.	202	100,0	237	90,5	21	8,9	216	91,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 216		3	100,0	3	100,0	—	—	3	100,0	—	—	—	—	1	33,3	2	76,7	—	—	—	—
Art. 203	§1	1003	100,0	540	53,8	296	54,8	244	45,2	1	0,2	6	1,1	44	8,1	250	46,3	239	44,3	—	—
Art. 203	§2	25	100,0	5	20,0	4	80,0	1	20,0	—	—	—	—	2	40,0	3	60,0	—	—	—	—
Art. 205	§1	131	100,0	60	45,8	18	30,0	42	70,0	—	—	1	1,7	2	3,3	22	36,7	35	58,3	—	—
Art. 208	ind.	510	100,0	292	57,3	182	64,0	105	36	—	—	4	1,4	4	1,4	133	45,5	151	52,7	—	—
Art. 215	§1 ind.	190	100,0	149	78,4	50	33,6	99	66,4	—	—	3	2,0	16	10,7	71	47,7	59	39,6	—	—
Art. 216	§1 ind.	3	100,0	3	100,0	—	—	3	100,0	—	—	1	33,0	—	—	2	76,7	—	—	—	—
Art. 218	§1	818	100,0	783	95,7	64	8,2	719	91,8	1	0,1	8	1,0	40	5,1	242	30,9	491	62,8	1	0,1
Art. 221	§3	1385	100,0	1296	93,6	239	18,4	1057	81,6	1	0,1	53	4,1	172	13,3	807	62,3	263	20,3	—	—
Art. 225	§1	79	100,0	68	86,1	3	17,7	65	82,3	1	1,5	16	23,5	15	22,1	27	39,7	9	13,2	—	—
Art. 247		55	100,0	47	85,5	18	38,3	29	61,7	—	—	1	2,1	8	17,0	25	53,2	13	27,7	—	—
Art. 266	§4	159	100,0	133	83,7	10	7,5	123	92,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

^a Brak danych

Tablica 5.2. Wymiar kar pozbawienia wolności z zawieszeniem orzeczonych wobec mężczyzn w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa	Ogółem pobawienie wolności		Pobawienia wolności z zawieszeniem																				
			razem		z oddaniem pod dozór		bez oddania pod dozór		pon. 6 mieś.		6 mieś.		6 mies. — 1 rok		1 rok		1 rok — 2 lata		pow. 2 lat — 3 lata				
	Ib.	%	Ib.	%	Ib.	%	lb.	%	Ib.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%			
Art. 156 §1	2760	100,0	2138	77,5	732	34,2	1406	65,8	4	0,2	35	1,6	83	8,6	996	46,6	920	43,0					
Art. 158 §1	1261	100,0	880	69,8	413	46,9	467	53,1	1	0,1	11	1,3	83	9,4	371	42,2	414	47,0	—	—			
Art. 159	744	100,0	608	81,7	198	32,6	410	67,4	4	0,7	2	0,3	28	4,6	216	35,5	358	58,9	—	—			
Art. 184 §1	8120	100,0	6453	70,5	4421	65,5	2032	31,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Art. 186 §1	8565	100,0	5559	64,8	3229	58,2	2322	41,8	8	0,2	90	1,6	364	6,6	2588	46,6	2501	45,1	—	—			
Art. 199 §1 og.	5302	100,0	3335	62,9	715	21,4	2620	78,6	—	—	29	0,9	284	8,5	1478	44,3	1544	46,3	—	—			
w tym szkody	do 2000	688	100,0	210	30,5	88	41,9	122	58,1	—	—	4	1,9	41	19,5	116	55,2	49	23,3	—	—		
	2001— 5000	741	100,0	409	55,1	107	26,2	302	73,8	—	—	8	2,0	59	14,4	233	54,5	119	29,1	—	—		
	5001—20000	2388	100,0	1831	76,7	382	20,9	1449	79,1	—	—	16	0,9	165	9,0	938	51,2	712	38,9	—	—		
	20001—50000	1010	100,0	680	67,3	103	15,4	577	84,6	—	—	—	—	11	1,6	139	20,4	530	78,0	—	—		
	50001 i więcej bez szkody i nie ust ^a	281	100,0	90	32,0	14	15,6	76	84,4	—	—	—	—	—	—	4	4,5	86	95,5	—	—		
Art. 199 §2	189	100,0	55	29,1	21	38,2	34	61,8	1	1,8	7	12,7	31	56,4	15	27,3	1	1,8					
Art. 200 §1 og.	2570	100,0	1980	77,0	207	10,5	1773	89,5	—	—	15	0,8	35	1,8	738	37,3	1141	57,6	—	—			
w tym szkody	do 2000	327	100,0	290	88,7	40	13,8	250	86,2	—	—	8	2,8	12	4,1	198	68,3	72	24,8	—	—		
	2001— 5000	386	100,0	347	89,9	31	8,9	316	91,1	—	—	4	1,2	4	1,2	214	61,7	125	36,0	—	—		
	5001—20000	1006	100,0	856	86,0	98	11,4	758	88,6	—	—	2	0,2	12	1,4	307	35,9	535	62,5	—	—		
	20001—50000	596	100,0	396	66,4	30	7,6	366	92,4	—	—	1	0,3	6	1,5	41	10,4	348	87,9	—	—		
	50000 i więcej bez szkody i nie ust.	215	100,0	58	27,0	5	8,6	53	91,4	—	—	—	—	—	—	12	20,7	46	79,3	—	—		
Art. 200 §2	1148	100,0	1120	97,6	94	8,4	1026	91,6	—	—	245	21,9	691	61,7	141	12,6	43	3,8	—	—			
201 og.	429	100,0	7	1,6	—	—	7	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	7	100,0	—	—			
W tym szkody	do 100 tys.	20	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
	100—200 tys.	248	100,0	4	1,6	—	—	4	100,0	—	—	1	—	—	—	—	—	4	100,0	—	—		
	200—300 tys.	88	100,0	2	2,3	—	—	2	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	2	100,0	—	—		
	300—400 tys.	24	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
	pow. 500 tys. bez szkody i nie ust.	13	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
Art. 202 §1 og.	32	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100,0	—	—			
w tym szkody	do 2000	4	100,0	1	25,0	—	—	1	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
	2001— 5000	909	100,0	520	57,2	48	8,2	472	90,8	—	—	3	0,6	6	1,2	149	28,6	362	69,6	—	—		
	5001—20000	22	100,0	15	68,2	1	6,7	14	93,3	—	—	1	6,7	—	—	8	53,3	6	40,0	—	—		
	20001—50000	72	100,0	58	80,6	2	3,4	56	96,6	—	—	—	—	2	3,4	41	70,7	15	25,9	—	—		
	50001 i więcej bez szkody i nie ust.	302	100,0	237	78,5	14	5,9	223	94,1	—	—	2	0,8	2	0,8	82	34,6	151	63,8	—	—		
Art. 208 społ.	279	100,0	154	55,2	24	15,6	130	84,4	—	—	—	—	2	1,3	13	8,4	139	90,3	—	—			
w tym szkody	50001 i więcej bez szkody i nie ust.	228	100,0	52	22,8	7	13,5	45	86,5	—	—	—	—	—	—	4	7,7	48	92,3	—	—		
	do 2000	6	100,0	4	66,6	—	—	4	100,0	—	—	—	—	—	—	1	25,0	3	75,0	—	—		
	2001— 5000	8333	100,0	3161	37,9	1935	61,2	1228	38,8	—	—	34	1,1	83	2,6	1342	42,5	1702	53,8	—	—		
	5001—20000	2460	100,0	1270	51,6	762	60,0	508	40,0	—	—	16	1,3	37	2,9	683	53,8	534	42,0	—	—		
	20001—50 000	1629	100,0	691	42,4	416	60,2	275	39,8	—	—	8	1,2	20	2,9	291	42,1	372	53,8	—	—		
Art. 215 §1 społ.	2464	100,0	749	30,4	478	63,8	271	36,2	—	—	3	0,4	14	1,9	197	26,3	535	71,4	—	—			
Art. 215 społ.	833	100,0	127	15,2	89	70,1	38	29,9	—	—	—	—	3	2,4	22	17,3	102	80,3	—	—			
Art; 203 §1	294	100,0	20	6,8	10	50,0	10	50,0	—	—	—	—	2	10,0	1	5,0	17	85,0	—	—			
Art. 203 §2	635	100,0	304	46,6	178	58,6	126	41,4	—	—	7	2,3	7	2,3	148	48,7	142	46,7	—	—			
Art. 205 §1	1440	100,0	1216	84,4	145	11,9	1071	86,1	1	0,0	66	5,4	253	20,8	554	45,7	342	28,1	—	—			
Art; 208 ind.	35	100,0	23	65,7	4	17,4	19.	82,6	—	—	—	—	1	4,3	19	82,7	3	13,0	—	—			
Art. 215 §1 ind.	6612	100,0	2254	34,1	1312	58,2	942	41,8	5	0,2	26	1,2	207	9,2	1055	46,8	961	42,6	—	—			
Art. 216 ind.	238	100,0	44	18,4	28	63,6	16	36,4	4	9,1	5	11,4	18	40,9	17	38,6	—	—	—	—			
Art. 218 §1	762	100,0	214	28,1	88	27,1	156	72,9	—	—	—	—	10	4,7	78	36,4	126	58,9	—	—			
Art. 221 §3	10273	100,0	3864	37,6	2618	67,8	1246	32,2	—	—	46	1,2	97	2,5	1750	45,3	1971	51,0	—	—			
Art. 225 §1	1248	100,0	808	64,7	320	39,6	488	60,4	—	—	36	4,5	126	15,6	425	52,6	221	27,3	—	—			
Art. 227	66	100,0	26	39,4	11	42,3	15	57,7	—	—	1	3,8	5	19,2	17	65,4	3	11,5	—	—			
Art. 228 §1	486	100,0	425	87,4	25	5,9	400	94,1	—	—	1	0,2	6	1,4	100	23,6	315	74,1	3	0,7			
Art. 229 §1	890	100,0	831	93,4	199	16,7	692	83,3	2	0,2	37	4,5	112	13,5	518	62,3	162	19,5	—	—			
Art. 230 §1	69	100,0	52	75,4	3	5,8	49	94,2	2	3,8	8	15,4	11	21,2	17	32,7	14	26,9	—	—			
Art. 231 §1	258	100,0	210	81,4	45	21,4	165	78,6	5	2,3	9	4,3	30	14,3	107	51	59	28,1	—	—			
Art. 232 §4	673	100,0	549	81,6	26	4,7	523	95,3	—	—	3	0,5	27	4,9	269	49	250	45,5	—	—			

^a Brak danych.

Tablica 6.1. Wymiar grzywny obok kary pozbawienia wolności orzeczonej wobec kobiet w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa	Ogółem		Grzywna obok pozbawienia wolności (w zł)											
			do 2 tys.		2—5 tys.		5—10 tys.		10—20 tys.		20—50 tys.		50 tys. i więcej	
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%
Art. 156 §1	70	100	—	—	10	14,3	41	58	18	25,7	1	1,4	—	—
Art. 158 §1	34	100	—	—	3	8,8	17	50,0	14	41,2	—	—	—	—
Art. 159	71	100	—	—	4	5,6	43	60,0	22	31,0	—	2,8	—	—
Art. 184 §1	8	100	—	—	2	25,0	6	75,0	—	—	—	—	—	—
Art. 186 §1	1	100	—	—	1	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 199 §1 og.	617	100	4	0,7	32	3 5,2	182	29,5	273	44,2	115	18,6	11	1,8
w tym szkody	do 2000	40	100	2	5,0	7	17,5	26	65,0	5	12,5	—	—	—
	2001—5000	48	100	2	4,2	5	10,4	21	43,8	19	39,6	1	2,0	—
	5001—20000	230	100	—	—	16	7,0	90	39,1	108	46,9	52	25,8	3
	20001—50000	202	100	—	—	2	1,0	31	15,3	114	56,4	52	25,8	3
	50001 i więcej	74	100	—	—	—	—	4	5,4	16	21,6	46	62,2	8
	bez szkody i nie ust.	23	100	—	—	2	8,7	10	43,5	11	47,8	—	—	—
Art. 199 §2	8	100	2	25,0	2	25,0	4	50	—	—	—	—	—	—
Art. 200 §1 og.	1296	100	3	0,2	46	3,5	312	24,1	605	46,7	308	23,8	22	1,7
w tym szkody	do 2000	74	100	—	—	15	20,3	34	45,9	22	29,7	3	4,1	—
	2001—5000	126	100	2	1,6	13	10,3	59	46,8	49	38,9	3	2,4	—
	5001—20000	496	100	1	—	10	2,0	169	34,1	285	57,5	31	6,3	—
	20001—50000	372	100	—	—	4	1,1	35	9,4	199	53,5	129	34,7	5
	50001 i więcej	215	100	—	—	4	1,9	11	5,1	43	20,0	140	65,1	17
	bez szkody i nie ust.	13	100	—	—	—	—	—	4	30,8	7	53,8	2	15,4
Art. 200 §2	326	100	5	1,5	39	12,0	187	57,4	90	27,6	5	1,5	—	—
Art. 201 og.	120	100	—	—	1	0,8	2	1,7	5	4,2	51	42,5	61	50,8
w tym szkody	do 100 tys.	4	100	—	—	—	—	—	—	—	3	75,0	1	25,0
	100—200 tys.	70	100	—	—	1	1,4	2	2,9	2	2,9	38	54,3	27
	200—300 tys.	23	100	—	—	—	—	—	3	13,0	7	30,4	13	56,5
	300—400 tys.	8	100	—	—	—	—	—	—	—	1	12,5	7	87,5
	400—500 tys.	6	100	—	—	—	—	—	—	—	1	16,7	5	83,3
	pow. 500 tys.	9	100	—	—	—	—	—	—	—	1	11,1	8	88,9
w tym szkody	bez szkody i nie ust.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 202 §1 og.	205	105	—	—	9	4,3	26	12,7	68	33,2	90	43,9	12	5,9
w tym szkody	do 2000	5	100	—	—	1	20,0	3	60,0	1	20,0	—	—	—
	2001—5000	9	100	—	—	1	11,1	2	22,2	6	66,7	—	—	—
	5001—20000	47	100	—	—	2	4,3	11	23,4	29	61,7	5	10,6	—
	20001—50000	69	100	—	—	—	—	6	8,7	17	24,6	43	62,3	3
	50001 i więcej	74	100	—	—	5	6,8	3	4,0	15	20,3	42	56,7	9
	bez szkody i nie ust.	1	100	—	—	—	—	1	100,0	—	—	—	—	—
Art. 208 społ.	148	100	—	—	16	10,8	67	45,3	55	37,2	10	6,7	—	—
w tym szkody	do 2000	43	100	—	—	7	16,3	27	62,8	8	18,6	1	2,3	—
	2001—5000	32	100	—	—	2	6,2	14	43,8	15	46,9	1	3,1	—
	5001—20000	38	100	—	—	1	2,6	17	44,8	19	50,0	1	2,6	—
	20001—50000	17	100	—	—	2	11,8	2	11,8	9	52,9	4	23,5	—
	50001 i więcej	6	100	—	—	—	—	—	3	50,0	3	50,0	—	—
	bez szkody i nie ust.	12	100	—	—	4	33,3	7	58,3	1	8,4	—	—	—
Art. 215 §1 społ.	262	100	2	0,8	31	11,8	100	38,2	95	36,3	29	11,1	5	1,8
Art. 216 społ.	3	100	—	—	—	—	2	66,7	1	33,3	—	—	—	—
Art. 203 §1	1001	100	5	0,5	72	7,2	469	46,9	386	38,7	64	6,4	3	0,3
Art. 203 §2	25	100	1	4,0	11	44,0	12	48,0	1	4,0	—	—	—	—
Art. 205 §1	130	100	1	0,7	8	6,2	32	24,6	58	44,6	24	18,5	7	5,4
Art. 208 ind.	510	100	8	1,6	57	11,2	234	45,9	182	35,7	22	4,3	7	1,4
Art. 215 §1 ind.	190	100	3	1,6	20	10,5	87	45,8	64	33,7	12	6,3	4	2,1
Art. 216 ind.	2	100	—	—	—	—	—	—	1	50,0	1	50,0	—	—
Art. 218 §1	630	100	—	—	4	0,6	138	21,9	315	50,0	158	25,1	15	2,4
Art. 221 §3	1376	100	9	0,6	141	10,2	654	47,5	528	38,4	44	3,2	—	—
Art. 225 §1	76	100	—	—	5	6,6	23	30,3	33	43,4	12	15,8	3	3,9
Art. 247	29	100	—	—	4	13,8	11	37,9	14	48,3	—	—	—	—
Art. 266 §4	158	100	—	—	12	7,6	50	31,6	62	39,2	33	20,9	1	0,6

Tablica 6.2. Wymiar grzywny obok kary pozbawienia wolności orzeczonej wobec mężczyzn w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa	Ogółem	Grzywna obok pozbawienia wolności (w zł)													
		do 2 tys.		2—5 tys.		5—10 tys.		10—20 tys.		20—50 tys.		50 tys.			
		lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%		
Art. 156 §1	1634	100	—	—	54	3,3	576	35,3	909	55,6	94	5,8	1	0,1	
Art. 158 §1	709	100	—	—	13	1,8	160	22,6	462	65,2	73	10,3	1	0,1	
Art. 159	545	100	—	—	9	1,7	114	20,9	357	65,5	64	11,7	1	0,2	
Art. 184 §1	336	100	5	1,5	47	14,0	175	52,0	104	31,0	5	1,5	—	—	
Art. 186 §1	50	100	3	6,0	11	22,0	20	40,0	16	32,0	—	—	—	—	
Art. 199 §1 og.	5300	100	9	0,2	237	4,5	1579	29,8	2597	49,0	812	15,3	66	1,2	
w tym szkody	do 2000	688	100	7	1,0	110	16,0	356	51,7	202	29,4	13	1,9	—	—
	2001— 5000	740	100	2	0,2	56	7,6	346	46,8	319	43,1	17	2,3	—	—
	5001—20000	2388	100	—	—	57	2,4	714	29,9	1410	59,0	205	8,6	2	0,1
	20001—50 000	1009	100	—	—	6	0,6	83	8,2	527	52,2	370	36,7	23	2,3
	50001 i więcej	281	100	—	—	1	0,4	5	1,8	53	18,9	184	65,5	38	13,5
	bez szkody i nie ust.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Art. 199 §2	183	100	6	3,2	39	21,3	99	54,1	38	20,8	1	0,5	—	—	
Art. 200 §1	2570	100	1	0,0	74	2,9	612	23,8	1200	46,7	628	24,4	55	2,1	
w tym szkody	do 2000	327	100	—	—	32	9,8	171	52,3	111	33,9	12	3,7	1	0,3
	2001— 5000	386	100	1	0,3	22	5,7	165	42,7	180	46,6	18	4,7	—	—
	5001—20000	1006	100	—	—	15	1,5	223	22,2	612	60,8	150	14,9	6	0,6
	20001—50000	596	100	—	—	1	0,2	29	4,9	231	38,7	314	52,7	21	3,5
	50001 i więcej	215	100	—	—	2	0,9	12	5,6	48	22,3	127	59,1	26	12,1
	bez szkody i nie ust.	40	100	—	—	2	5,0	12	30,0	18	45,0	7	17,5	1	2,5
Art. 200 §2	1145	100	5	0,5	98	8,5	594	51,9	436	38,1	12	1,0	—	—	
Art. 201 og.	429	100	—	—	—	—	—	—	7	1,6	185	43,1	237	55,2	
Szkody	do 100 tys.	20	100	—	—	—	—	—	—	2	10,0	13	65,0	5	25,0
	pow. 100—200 tys.	248	100	—	—	—	—	—	—	4	1,6	129	52,0	115	46,4
	pow. 200—300 tys.	88	100	—	—	—	—	—	—	1	1,1	27	30,7	60	68,2
	pow. 300-400 tys.	24	100	—	—	—	—	—	—	—	—	8	33,3	16	66,7
	pow. 400-500 tys.	13	100	—	—	—	—	—	—	—	—	3	23,1	10	76,9
	pow. 500 tys.	32	100	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3,1	31	96,9
	bez szkody i nie ust.	4	100	—	—	—	—	—	—	—	—	4	100,0	—	—
Art. 202 §1 og.	909	100	1	0,1	20	2,2	138	15,2	290	31,9	411	45,2	49	5,4	
w tym szkody	do 2000	22	100	—	—	5	22,7	9	40,9	4	18,2	4	18,2	—	—
	2001— 5000	72	100	—	—	10	13,9	30	41,7	24	33,3	7	9,7	1	1,4
	5001—20000	302	100	1	0,3	4	1,3	70	23,2	150	49,7	68	22,5	9	3,0
	20001—50000	279	100	—	—	—	—	21	7,5	85	30,5	164	58,8	9	3,2
	50 001 i więcej	228	100	—	—	1	0,4	6	2,6	26	11,4	165	72,4	30	13,2
	bez szkody i nie ust.	6	100	—	—	—	—	2	33,3	1	16,6	3	50,0	—	—
Art. 208 społ.	8328	100	19	0,2	425	5,1	3298	39,6	3882	46,6	670	8,1	34	0,4	
w tym szkody	do 2000	2460	100	12	0,5	228	9,3	1250	50,8	926	37,6	44	1,8	—	—
	2001— 5000	1627	100	3	0,2	67	4,1	749	46,0	757	46,5	50	3,1	1	0,1
	5001—20000	2463	100	3	0,1	53	2,2	817	33,2	1407	57,1	178	7,2	5	0,2
	20001—50000	833	100	—	—	6	0,7	135	16,2	468	56,2	218	26,2	6	0,7
	50001 i więcej	294	100	—	—	1	0,3	19	6,5	92	31,3	160	54,4	22	7,5
	bez szkody i nie ust.	651	100	1	0,2	70	10,8	328	50,4	232	35,6	20	3,0	—	—
Art. 215 §1 społ.	1438	100	5	0,3	50	3,5	483	33,5	666	46,3	216	15,0	18	1,3	
Art. 216	30	100	—	—	1	3,3	9	30,0	14	46,7	6	20,0	—	—	
Art. 203 §1	6597	100	21	0,3	459	7,0	2841	43,1	2894	43,9	366	5,5	16	0,2	
Art. 203 §2	231	100	5	2,2	45	19,5	132	57,1	49	21,2	—	—	—	—	
Art. 205 §1	759	100	4	0,6	25	3,3	205	27,0	362	47,6	163	21,5	—	—	
Art. 208 ind.	10265	100	35	0,4	692	6,7	4423	43,1	4366	42,5	749	7,3	—	—	
Art. 215 §1 ind.	1246	100	3	0,3	77	6,2	531	42,6	506	40,6	129	10,3	—	—	
Art. 216 ind.	56	100	—	—	10	17,9	25	44,6	18	32,1	3	5,4	—	—	
Art. 218 §1	386	100	—	—	3	0,7	51	13,2	177	40,2	155	40,2	—	—	
Art. 221 §3	888	100	7	0,8	65	7,3	401	45,2	376	42,3	39	4,4	—	—	
Art. 225 §1	67	100	—	—	3	4,4	17	25,4	30	44,8	17	25,4	—	—	
Art. 247	161	100	—	—	12	7,5	60	37,3	73	45,3	16	9,9	—	—	
Art. 266 §4	673	100	—	—	26	3,9	195	29,0	303	45,0	149	22,1	—	—	

Tablica 7.1 Wymiar kary ograniczenia wolności orzeczonej wobec kobiet w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa	Ogółem		Ograniczenie wolności																		
			nieod pł. doz. praca		potrącenie z wynagrodz.		skierowanie - do pracy		3 i mies.		pow. 3 mies. — 6 mies.		pow. 6 — 1		mies. rok		pow. 1 — 2 lata		roku		
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	
Art. 156 §1	41	100	18	43,9	22	53,7	1	2,4	—	—	4	9,8	27	65,9	10	24,3					
Art. 158 §1	61	100	33	54,1	27	44,3	1	1,6	—	—	6	9,8	42	68,9	13	21,3					
Art. 159	41	100	32	78,0	9	22,0	—	—	—	—	6	14,6	21	51,2	14	34,2					
Art. 184 §1	12	100	10	76,9	2	15,4	1	7,7	1	7,7	3	23,1	4	30,8	5	38,4					
Art. 186 §1	81	100	44	54,3	10	12,3	27	33,4	—	—	5	6,2	34	41,9	42	51,9					
Art. 199 §4 og.	37	100	12	32,4	21	56,8	4	10,8	—	—	1	2,7	22	59,5	14	37,8					
w tym szkody	do 2000	1	100	—	—	1	100,0	—	—	—	—	—	1	100,0	—	—					
	2001—5000	3	100	1	33,3	1	33,3	1	33,3	—	—	—	3	100,0	—	—					
	5000—20000	26	100	8	30,8	15	57,7	3	11,5	—	—	1	3,8	14	53,8	11	42,4				
	20 001—50 000	6	100	3	50,0	3	50,0	—	—	—	—	—	3	50,0	—	50,0					
	50 001 i więcej	1	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	100,0	—	—					
	bez szkody i nie ust.	—	100	—	45,1	1	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 199 §2	—	—	1172	—	164	43,1	45	11,8	11	2,9	63	16,5	224	58,8	83	21,8					
Art. 200 §1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 200 §2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 201	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 202 §1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 208 społ	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 215 §1 społ.	76	100	30	39,5	43	56,6	3	3,9	3	3,9	11	14,5	46	60,5	16	21,1					
Art. 216 społ.	36	100	16	44,4	20	55,6	—	—	1	2,8	13	36,1	19	52,8	3	8,3					
Art. 203 §1	164	100	21	32,8	29	45,3	14	38,9	—	—	2	3,1	22	34,4	40	62,5					
Art. 203 §2	1719	100	298	41,4	204	28,4	217	30,2	9	1,3	79	11,0	420	58,4	211	29,3					
Art. 205 §1	4	100	2	50,0	1	25,0	1	25,0	—	—	—	—	1	25,0	3	75,0					
Art. 208 md.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					
Art. 215 §1 ind.	64	100	27	42,2	21	32,8	16	25,0	2	3,1	5	7,8	34	53,1	23	36,0					
Art. 216 ind.	58	100	23	39,7	27	46,5	8	13,8	1	1,7	15	25,9	35	60,3	7	20,1					
Art. 218 §1	65	100	18	27,7	43	66,2	4	6,1	1	1,5	2	3,1	24	36,9	38	58,5					
Art. 221 §3	35	100	17	48,6	17	48,6	1	2,8	—	—	3	8,6	20	57,1	12	34,3					
Art. 225 §1	149	100	50	33,6	91	61,1	8	5,3	18	12,1	65	43,6	59	39,6	7	4,7					
Art. 247	41	100	9	21,9	28	68,3	4	9,8	—	—	6	14,6	27	65,9	8	19,5					
Art. 166	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—					

Tablica 7.2. Wymiar kary ograniczenia wolności orzeczonej wobec mężczyzn w 1980 r.

Rodzaj przestępstwa	Ogółem		Ograniczenie wolności														
			nieodpł. doz. praca		potracenie z wynagrodzeń		skierowanie do pracy		3mies.		pow. 3 mies. — 6		pow. 6 mies. — 1		mies. rok		pow. 1 roku — 2 lata
	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	lb.	%	
Art. 156 §1	751	100	284	37,8	437	58,2	30	4.1	1	0,1	30	4,0	342	45,5	378	50,4	
Art. 158 §1	766	100	382	49,9	350	45.7	34	4.4	—	—	27	3,5	305	39,8	434	56,7	
Art. 159	156	100	90	57,7	63	40.4	3	1,9	—	—	3	1,9	40	2,6	113	72,5	
Art. 184 §1	656	100	371	56,6	243	37,0	42	6.4	3	0.4	59	9,0	356	54,3	238	36,3	
Art. 186 §1	1500	100	953	63,5	194	12,9	353	23,6	5	0.3	84	5,6	776	51,7	635	42,2	
Aft. 199 §1 og.	237	100	77	32,5	146	61,6	14	5.9	—	—	1	0.4	76	32,1	160	67,5	
w tym szkody	do 2000	23	100	7	30,4	12	52,2	4	17,4	—	—	1	4,3	8	34.8	14	60,0
	2001— 5000	28	100	12	42.9	14	50,0	2	7,1	—	—	—	—	11	39,3	17	60,7
	5001—20000	133	100	36	27,0	93	70,0	4	3,0	—	—	—	—	44	33,1	89	66
	20 001—50 000	37	100	14	37,8	21	56,8	2	5.4	—	—	—	—	8	21,6	29	78,4
	50 001 i więcej	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	bez szkody i nie list.	16	100	8	50,0	6	37,5	2	12,5	—	—	—	—	5	31,3	11	68,7
	6482	100	2267	35,0	3616	55,8	599	9,2	80	1,2	729	11,2	3821	58,9	1852	28,6	
Art. 199 §2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 200 §1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 200 §2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 201	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 202 §1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 208 sp.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 215 §1 społ.	475	100	164	34,5	283	59,6	28	5,8	4	0,8	60	12,6	277	58,4	134	28,2	
Art. 216 spoi.	249	100	112	45,0	125	50,2	12	4,8	4	1,6	48	19,3	157	63,1	40	16,0	
Art. 203 §1	217	100	99	45,6	88	40,6	30	13,8	1	0,5	9	4,1	81	37,3	126	58,1	
Art. 203 §2	4448	100	1936	43,5	1602	36,0	910	20,5	23	0,5	397	8,9	2477	55,7	1551	34,9	
Art. 205 §1	8	100	3	37,5	5	62,5	—	—	—	—	1	12,5	2	25,0	5	62,5	
Art. 208 ind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Art. 215 §1 ind.	295	100	135	45,8	125	42,4	35	11,8	1	0,3	31	10,5	147	49,8	116	39,4	
Art. 216 ind.	344	100	147	42,7	157	45,6	40	11,7	3	0,8	63	18,3	197	57,3	81	23,6	
Aft. 218 §1	39	100	10	25,6	26	66,7	3	7,7	—	—	2	5,1	13	33,3	24	61,6	
Art. 221 §3	32	100	19	59,4	9	28,1	4	12,5	—	—	2	6,3	15	46,9	15	46,8	
Art. 225 §1	60	100	17	28,3	37	61,7	6	10,0	3	5,0	20	33,3	30	50,0	7	11,7	
Art. 247	1,58	100	59	37,3	85	53,8	14	18,9	—	—	13	8,2	103	65,2	42	26,6	
Art. 266 §4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Tablica 8.1 Wymiar grzywny samoistnej orzeczonej wobec kobiet w 1980 r.

[illegible]

Tablica 8.2. Wymiar grzywny samoistnej orzeczonej wobec mężczyzn w 1980 r.

[illegible]

Grzywna orzekana wobec kary pozbawienia wolności w wysokości 10000—20000 zł okazuje się nie być równie typowa dla skazywanych kobiet i mężczyzn za przestępstwa tego samego rodzaju (tabl. 6). Są przestępstwa, w przypadku których obu grupom skazanych najczęściej wymierzana jest grzywna w wysokości powyżej 5000—10000 zł (art. 184, 203 §2, 215, 221) bądź w wysokości powyżej 20000—50 000 zł (art. 201, 202 § 2), jak również takie przestępstwa, za które skazując na karę grzywny obok kary pozbawienia wolności, wymierza się ją w stosunku do kobiet w wysokości powyżej 5000—10000 zł, podczas gdy do mężczyzn w wysokości powyżej 10000—20000 zł (art. 156 § 1, 158, 159, 208, 215, 203). Również kobietom częściej niż mężczyznom wymierza się kary grzywny w najniższych wymiarach. Biorąc jednak pod uwagę najwyższe wymiary tej kary (powyżej 20000 zł), stwierdza się na ogół częstsze ich zastosowanie wobec skazywanych mężczyzn. Tylko przy niektórych przestępstwach, takich jak z art. 199 § 1 (zagarnięcie mienia) art. 200 § 2 (zagarnięcie mienia powierzonego), art. 202 § 1 (zagarnięcie mienia znacznej wartości), art. 203 (kradzież), art. 205 (oszustwo), odsetek skazywanych kobiet bywa stosunkowo wysoki, a grzywna powyżej 20 000 zł orzekana jest częściej wobec kobiet niż mężczyzn.

Wcześniej uczynione spostrzeżenia dotyczące kary ograniczenia wolności częściowo znalazły potwierdzenie przy rozpatrywaniu jej wymiarów na tle poszczególnych przestępstw (tabl. 7). Kobietom częściej niż mężczyznom wymierzana bywa kara ograniczenia wolności w niskich wymiarach. Nie najczęściej natomiast w wysokości powyżej 6 miesięcy do 1 roku. Przy przestępstwach z art. 203 § 1, 205 i 218 tak wobec kobiet, jak i wobec mężczyzn orzekano najczęściej karę ograniczenia wolności w maksymalnym wymiarze. Jednak w przypadku popełniania przestępstw z art. 184 i 186 (przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży) dominuje przy orzekaniu kobietom kara w wysokości powyżej 1 roku do 2 lat, podczas gdy mężczyznom powyżej 6 miesięcy do 1 roku.

I wreszcie ostatnia z omawianych kar — grzywna samoistna (tabl. 8). Jak już wcześniej wspomniano, najczęściej grzywna jest wymierzana w granicach powyżej 10 000—20000 zł w obu grupach skazanych; z wyjątkiem jednak przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu (art. 156, 158, 159), przy których kobietom orzeka się najczęściej grzywnę w niższym wymiarze. Na uwagę zasługuje również przestępstwo z art. 199, ponieważ w tym wypadku daje się zauważyć tendencję do surowszego karania kobiet, częściej niż mężczyznom wymierzana była za nie kara najwyższa, powyżej 20 000 zł.

5. Sformułowane na początku opracowania pytanie brzmiało: czy istnieją różnice w rodzajach oraz wymiarach kar orzekanych wobec kobiet w porównaniu do orzekanych wobec mężczyzn, a jeśli tak, to jakie. Spróbujemy więc na podstawie przedstawionej analizy danych statystyki sądowej znaleźć na nie odpowiedź. Materiał, którym dysponowaliśmy, ściśle określał poziom szczegółowości wypowiedzenia pewnych stwierdzeń. Aby bowiem udzielić odpowiedzi, czy płeć odgrywa istotną rolę w wymiarze kary, trzeba byłoby wyeliminować z rozważań maksymalną liczbę innych czynników, które na jej wymiar wpływają. Niewątpliwie jednym z nich jest rodzaj przestępstwa łączący się ściśle z rodzajem i wymiarem kary przewidzianym w ustawie, różnym przecież w odniesieniu do wybranych do analizy

przestępstw. Dodatkowe informacje, z natury rzeczy ograniczone do niektórych przestępstw przeciwko mieniu, stanowiło rozróżnienie, czy przedmiotem przestępstwa było naruszenie mienia społecznego czy — używając sformułowania kodeksu karnego — mienia cudzego oraz wielkości spowodowanej przestępstwem szkody.

Dopiero po uczynieniu tych zastrzeżeń można przystąpić do podsumowania wniosków wynikających z wcześniejszej analizy.

1) Na ogólny obraz kar orzekanych przez sądy wpływają istniejące odmienności w strukturze przestępczości kobiet i mężczyzn.

2) Porównując rodzaj kar orzekanych wobec kobiet i mężczyzn na tle poszczególnych przestępstw, zauważyć można, iż:

a) kara pozbawienia wolności (decydująca o ostrości karania) rzadziej bywa orzekana w stosunku do kobiet. Nie odnosi się to jednak do wszystkich przestępstw. Zdarzają się też przypadki częstszego ukarania karą pozbawienia wolności kobiet w porównaniu z mężczyznami. Równie często, a czasem nawet częściej kobiety skazywane są na dłuższe kary pozbawienia wolności — powyżej 3 lat.

b) kara pozbawienia wolności z zawieszeniem części jej stosowana bywa wobec skazywanych kobiet niż mężczyzn. Nie jest natomiast dominująca wśród kar orzekanych w przypadku wszystkich przestępstw. Zdarza się bowiem tak, że ustępuje miejsca karze ograniczenia wolności i karze grzywny. Zawieszając karę pozbawienia wolności, kobietom również częściej niż mężczyznom wymierzano ją na okres poniżej 1 roku.

c) grzywna obok kary pozbawienia wolności częściej bywa orzekana wobec kobiet, co stanowi konsekwencję rodzajów popełnianych przez nie przestępstw. Zwykle wymiar jej kształtuje się na poziomie 5000—10 000 zł. W stosunku do kobiet kara ta wymierzana była w granicach najniższych częściej niż w stosunku do mężczyzn.

d) kara ograniczenia wolności orzekana bywa w najniższych wymiarach częściej wobec kobiet niż wobec mężczyzn. W obu grupach skazanych dominuje w wysokości powyżej 6 miesięcy do 1 roku. Są wprawdzie przestępstwa, przy których wobec kobiet stosowano częściej karę ograniczenia wolności w maksymalnych wymiarach, na ogół było jednak odwrotnie.

e) grzywnę samoistną orzekano częściej wobec kobiet niż wobec mężczyzn w najniższych wymiarach, a rzadziej, z wyjątkiem kilku przestępstw, w najwyższych.

3) Na uwagę zasługuje fakt surowszego traktowania kobiet przy wymierzaniu kar za przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży (art. 184, 186). Częściej wobec nich stosowano wyższe grzywny obok kary pozbawienia wolności, wyższe kary ograniczenia wolności.

Gdyby wreszcie w świetle poczynionych uogólnień pokusić się o sformułowanie tezy dotyczącej łagodniejszego traktowania kobiet w porównaniu z mężczyznami w procesie wymierzania kary, to brzmieć ona mogłaby chyba tak: na łagodniejszą tendencję w orzekaniu kar kobietom wskazywać może większa częstość wymierzania kar nie związanych z pozbawieniem wolności, ale już nie zawsze, wymiary poszczególnych kar.

POLISH ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE OF STATE AND LAW, DEPARTMENT OF CRIMINOLOGY

ARCHIVES OF CRIMINOLOGY

VOL. X

Summaries of Contributions

WROCLAW—WARSZAWA—KRAKÓW—GDAŃSK—ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1984

EDITORIAL BOARD

Jerzy Jasiński, LL.D. (Head Editor),
Helena Kołakowska-P rzełomiec, LL.D.,
Anna Kossowska, Ph.D.,
Barbara Kunicka-Michańska, LL.D.,
Stefan Nowakowski, Ph.D.,
Zofia Ostrihanska, LL.D.,
Aleksander Ratajczak, LL.D.,
Alicja Sokołowska, Ph.D.,
Andrzej Święcicki, Ph.D.,
Leon Tyszkiewicz, LL.D.,
Paweł Zakrzewski, LL.D

CONTENTS

ANNA KOSSOWSKA	
The Theory of Social Control in Criminology	105
ANDRZEJ SIEMASZKO	
Crime among Multi-recidivists, and Penal Policy towards Them	109
IRENA RZEPLIŃSKA	
The Effectiveness of Protective Supervision	112
IRENA BLACHUT	
Penalties Imposed on Women by the Court.....	117

Anna Kossowska

THE THEORY OF SOCIAL CONTROL IN CRIMINOLOGY

“Social control“ is one of the most fundamental concepts in sociology. Nevertheless, the meaning of that term has changed, parallel with the development of sociology as an academic discipline. Originally, the idea of social control was the focal idea in studies of the organization and growth of industrial societies, and formed the basis of investigations of the various elements constituting law and order. Nowadays, the dominant trend is to narrow the meaning of the term “social control“ to defining the process of conformism to the rules of society. It is this second meaning that is used in criminology today. There is a basic difference between the theory of social control and other criminological theories. This difference consists in the fact that this theory unlike other ones, tries to explain why people do not break the law, why they behave according to the rules of society, why they fall in with the group — in other words, why they are conformist in their attitude towards the rules and norms, as well as to the values generally accepted by society. The other theories try to find out what makes people go against the social norm.

The basic principle of the theory of social control is the recognition that human beings must learn social behaviour through a process of socialisation. The aim of socialisation is to lead people to absorb the norms and values held in esteem by a given society. The process whereby the individual absorbs social norms and values depends mainly on the character of his links with the primary social groups, on the cohesion of the system of social norms, and on how far conformity with those norms will offer him the advantages he looks for.

A survey of the criminological literature dealing with the question of the effect of social control on deviant behaviour reveals that several theoretical approaches exist, each of them emphasizing different elements of such control. These elements are: the social bonds, the system of norms and values, and the course and results of socialisation. These three theoretical approaches are not mutually exclusive. They are undoubtedly complementary.

We can distinguish three theoretical approaches to social control: a) the socialisation approach, b) the social bond approach, and c) the normative system approach.

In the first of these approaches, attempts are made above all to explain how socialisation takes place, and what results it leads to.

The chief representatives of this approach may be said to be W. Reckless, I. Nye, and A. Reiss.

W. Reckless¹ is the author of the containment theory, in which he distinguishes the following elements of social control:

1) We have outer containment when external pressure is exerted on the individual by the group, or by society, in order to bring about behaviour approved by the group. This kind of pressure is exerted through training the individual to carry out socially approved roles, through his affiliation to tradition and the community in which he lives, and through direct control.

2) We have inner containment when, through socialisation, the individual develops self-control, that is, what we sometimes call his conscience. Five elements developed in the course of socialisation go to make up inner containment: a favourable self-concept, goal orientation, a realistic aspiration level, adequate frustration tolerance, and commitment to socially accepted norms and values.

These two mechanisms — outer containment and inner containment — function either together or separately. In some cases they reinforce each other, while in other cases they are complementary. On the whole, inner containment regulates behaviour based on a person's internal pressures, whereas outer containment is used when factors in the environment favour criminal behaviour. But there are also frequent situations where, when inner containment fails, behaviour is modified by external controlling factors; and conversely, it sometimes happens that in situations where control by the social group or social institutions is ineffective, self-control is the regulating mechanism.

I. Nye² is of the opinion that the role of social control in society is that it strengthens our motivation towards conformist behaviour. It is a factor that increases our conformism, whereas lack of it encourages anti-social behaviour. Nye sees four types of social control:

1) Internal control occurs when, in the course of socialisation the individual internalises the norms and values generally accepted in the given society, so that they become components of this conscience.

2) Indirect control is based on the emotional links between the child and his parents which cause the child to absorb the rules of behaviour passed on by the parents in the course of socialisation.

3) Direct control is exerted by the social institutions and primary groups; punishments are threatened in the case of nonconformist behaviour.

4) Then we have legitimate need satisfaction, where society guarantees that the emotional needs of the individual will be met if he conforms, but threatens that these needs will not be satisfied if he does not conform.

In his well-known paper on the connection between the breakdown of social

¹ W. R e c k l e s s: *The Crime Problem*, 4th Ed. New York 1967.

² I. N y e: *Family Relationships and Delinquent Behaviour*, New York, 1958.

control and the occurrence of criminal behaviour, A. Reiss³ declares that criminality may be defined as behaviour that is the consequence of the failure of personal control and social control, as regards the regulation of human behaviour in keeping with the social norms.

According to Reiss, criminal behaviour occurs firstly, when there is a relative lack of internalised norms and rules that would keep behaviour conformist; secondly, when a control mechanism that previously functioned properly breaks down; and thirdly, when the group to which the individual belongs is such that the social principles for inculcating conformist behaviour are on the whole lacking, (or when there is a split between these social principles).

Criminality may be regarded as a function of the relationship between personal control and social control.

The second approach to the theory of social control lays emphasis on the social bond. Hirschi⁴ is the chief exponent of this approach, according to which the bonds (taken in the wide sense) between the individual and other people are the fundamental instrument of social control. According to Hirschi, the social bond consists of four main elements: 1) personal, emotional links (attachment), 2) a rational commitment to conformist behaviour, along with expectations as to punishment and reward (commitment); 3) a degree of involvement which would leave no room for deviant behaviour (involvement), and 4) beliefs.

In the case of personal attachment, the behaviour of the individual will depend on how sensitive he is to the opinions of others, on how far he reckons with their views. The people who matter here are the members of the primary groups to which the given individual belongs, the people whose opinion he respects, the people who will expect him to conform to the norms which they themselves recognize. According to Hirschi, the groups with whom bonds are all important are: the parents, the school, and the peer group.

Commitment means that the person absorbs the life style of his environment. A strong commitment to conformist behaviour, with the aim of achieving the kind of goals ranked high by the given culture, means that the person may lose a great deal if he acts contrary to the norms accepted by that culture. At the same time, conformism guarantees as it were that the person's aspirations will be achieved.

Strong involvement in conformist behaviour results in the fact that the person spends so much time and energy in keeping to the generally accepted model of behaviour that even "physically" he cannot behave otherwise (e.g. for lack of time).

Beliefs affect the acceptance or otherwise of the norms adhered to in a given society. Difference of behaviour between individuals may be due to difference in the degree to which the norms laid down by the law are accepted.

By and large Hirschi believes that all four types of social bond act together. Yet he also accepts that the diverse elements separately may each have an independent effect on the person's behaviour.

³ A. Reiss: *Delinquency as the Failure of Personal and Social Controls*, "American Sociological Review", 1951, 16.

⁴ T. Hirschi: *Causes of Delinquency*, Berkeley, 1969.

C. Schrag⁵ is one of those who adopt the normative and system approach to the question of the functioning of social control. He examines the functioning of the social control system on two planes: 1) culturally approved ends — culturally approved means, and 2) behaviour expected in a given society (prescriptions) — actual behaviour (performance). The cultural goals (prescribed ends) are values such as: freedom, justice, equality, happiness, security, Means that are approved by society (prescribed means) are such norms as: the law, beliefs, legal codes, regulations, agreements. Goals which may actually be achieved (performed ends) are goals such as influence, social status, prestige, education, reputation, money. The means actually used to attain these goals (performed means) are practices such as customs, traditions, conventions of behaviour, innovations in existing customs.

A social system works well when all its constituent elements work well together. In such circumstances there are no disruptions in the functioning of social control. But if the various elements of the system clash, social control ceases to function efficiently, that is, it ceases to regulate human behaviour effectively. There is always a danger that the connections between the various elements of the system will become looser. This danger may take at least six forms: the accepted norms may not be able to protect the group values; goals may be beyond the reach of practical action; ways of behaving may be at odds with the socially accepted norms; goals may be in conflict with the generally accepted values; there may also be a contradiction between values and practices, and between goals and norms. If the system is to work well, it is essential that there should be no basis divergence between formal (= legal) norms, and informal (= moral) norms. If the legal norms are rejected by the group because they do not fit in with the group's values, social control will not work.

According to Schrag, the causes of crime should be sought not so much in the individual as in the social system and the way it functions.

To sum up, one may present the sociological theory of social control as follows. It asks what makes people ready to subscribe to the norms and values accepted in a given society. Three basic types of answer may be given to this question. Answers of the first type stress the course and the effectiveness of socialisation processes. Answers of the second type emphasize the role of social bonds in the shaping of conformist behaviour. Answers of the third type draw attention to the importance of cohesion in the system of norms and values in a given society.

On the whole, socialisation is a process that takes place within the primary groups. Its aim is to make the individual adopt society's norms and values. The optimum situation is where these norms become internalised, that is, they become an integral part of the person's internal mental and moral structure. If this happens^ we can say that inner control governs behaviour — that is, the person's own conscience keeps him from behaviour that does not fit the generally accepted patterns. This goal can be achieved when there are strong bonds of affection

⁵ C. Schrag: *Theoretical Foundations for Social Science .of Corrections*, in: D. Glaser (ed.): *Handbook of Criminology*, Chicago, 1974, and C. Schrag: *Crime and Justice, American Style*, Washington DC. 1971.

between an individual and his parents, and also when the individual finds emotional support in other primary groups. The role of the primary groups is not only to provide good personal models to imitate, or to help the individual to adopt the generally accepted norms, but also to exercise direct control over the individual's behaviour, by inducing him to conform. If the individual is to absorb a socially approved system of norms and values, that system should be a well-integrated one, the rules should be clearly stated, and behaviour at odds with the approved norm should encounter expected social sanctions. Social control is most effective when three basic factors play a role: when socialisation follows its undisturbed course, when the individual finds support in the group and the group is able to control the behaviour of the individual, and thirdly when the system of social norms and values is cohesive and clear. In times of social unrest, when bonds are weaker, and the individual does not know what to expect from society, social control will be unable to exert effective control over the individual's behaviour.

Andrzej Siemaszko

CRIME AMONG MULTI-RECIDIVISTS, AND PENAL POLICY TOWARDS THEM

In Poland in recent years, the number of people sentenced each year in what is known as "special multiple recidivism" (Art. 60 § 2) has been in the order of 1,500—1,700. This paragraph of the Penal Code, which applies to offences against property and to acts of hooliganism, provides for a drastic stepping-up of penal sanctions. Under the Penal Code, the minimum sentence for multi-recidivists in this category is two years' imprisonment, unless there are mitigating circumstances. Hence it may be concluded that the legislation regards this group of offenders as constituting a specially serious danger to law and order. The study described below was designed to elucidate if that is really the case.

The subjects in this study were all multi-recidivists sentenced under this paragraph by the courts in five voivodships of Poland, in the years 1975 and 1976. Over 1,700 criminal cases brought against 131 persons were analysed. For technical reasons, it was not possible to make a random sample. Nevertheless, if we take into consideration the fact that the subjects constituted 10% of all multi-recidivists convicted of special multiple recidivism within this period, as well as the fact that the main social and demographic data and the kinds of crimes committed by the multi-recidivists in our group are almost identical to such data in other investigations based on random samples, we can take it that the sample used in our study may be considered as representative of all the offenders convicted of crimes in what is known as "special multiple recidivism".

The methods used was to analyse the court records and the data given in the register of convicted persons and in the register of prisoners. Efforts were made

to collect information from the records on all crimes committed by the recidivists in our group, right from the beginning of their criminal career.

The study fell into the following headings: 1) basic socio-demographic data, 2) crime record, 3) structure of offences committed, 4) effectiveness of penal measures used, 5) the penal policy adopted towards our subjects in different periods. Finally, conclusions drawn from the present "Study, as well as from other studies of multi-recidivism are presented.

Some basic characteristics of this group are as follows: The mean age of the subjects was 40, and their mean age at the time of the first conviction: 21. The percentage of multi-recidivists who began their criminal career being aged 25 and over was higher in this group than in other studies.

The educational level of the men in this group was much lower than that of the male manual workers employed in the public economy. Nearly 40% of the subjects had no trade, and among those who did work, most of their jobs consisted of the simplest manual work not requiring any qualifications. Yet it was found that only about 40% of the subjects had worked regularly before their first conviction, and that nearly 39% had never worked at all.

The average number of convictions per subject was 7. The mean length of prison sentence given was 31.9 months (that is, over 2.5 years), while the average stay in prison was 24.44 months, that is, just over two years. Out of 922 sentences, 43.1% did not exceed 18 months. The percentage of prison sentences of five years and over was only 6.6%. These facts may indicate that the offenders in this group had not committed serious crimes that were a real threat to law and order. But the sentences passed for the first two cases were statistically significantly lower than those imposed for later crimes. A similar statistically significant difference was noted as regards length of successive periods spent at liberty. After each period in prison, the periods at liberty became successively shorter. Nevertheless generally speaking the tempo of recidivism was very high in this group. Out of a total number of 818 periods spent in freedom, 11.4% had a duration not exceeding a month, while 40% did not exceed six months in duration. The percentage of periods of freedom that lasted for more than three years was barely 7.4% in this group.

As for the structure of offences committed by the subjects in this group, offences against property dominated, for 85.9% of the total number of 1,784 offences committed were offences of this type, offences against the person 3.48% of the total, offences against authority 3.48%, and offences against the family 1.23%. Theft of private property accounted for 50% of all the offences committed by the recidivists in this group. Serious crimes, such as rape, homicide, or robbery, constituted barely 2.2% of all the offences committed by this group, and by far the most were robberies. But even robbery, regarded as a serious crime, formed a tiny percentage of all the offences committed, for out of the total number of 1,784 offences, 37 were robberies.

In more than 75% of the crimes against property, the sums obtained were no more than 5,000 zlotys, while in only 11% of the total cases did the sum obtained exceed 10,000 zlotys.

Several methods were used to assess the effectiveness of imprisonment. The first method was to work out the correlation between the variable "time in prison" and the variable "time at in freedom". This correlation turned out to be nearly 0 ($r = 0.02$). This means that we can reject the hypothesis that there is a positive connection between length of imprisonment and time spent in freedom. The second method was to study the length of time spent in freedom after periods of imprisonment of various lengths: up to 6 months, from 7 to 12 months, from 1 to 2 years, from 2 to 3 years, and 3 years and over. Here, too, there was no significant correlation ($X^2 = 5.10$; $df = 12$), which is below the level of significance. The third method was to try to find out if there was a significant difference in duration of freedom between the recidivists sentenced to terms of up to 6 months, and those sentenced to three years and over. The aim of this method was to discover if what are regarded as long terms in prison are followed by longer terms in the outside world. In other words, it would be interesting to know if long-term incarceration has a deterrent effect. In this case, too, no significant statistical differences were found ($X^2 = 0.32$; $df = 3$, which is below the level of significance). Thus it would seem that in our group of subjects' length of time in prison had no effect at all on the tempo of recidivism. This was confirmed by analysis of the duration of the first stay in prison as compared with the subsequent time spent in freedom: ($X^2 = 2.80$; $df = 4$, which is below the level of significance).

There have been more and more frequent assertions of late, that the Polish criminal justice system has becoming more and more punitive. The present study tried to test whether these assertions are justified with reference to the population of multi-recidivists. Hence the period 1948—1978 was divided into five stages more or less corresponding to different phases of penal policy in Poland. These stages are as follows: Period I (1948—1955), Period II (1956—1960), Period III (1961—1965), Period IV (1966—1969), and Period V (1970—1978). The next step was to determine the character of penal policy towards recidivists during these various stages. As regards the length of the first prison sentences, the t test for the significance of the differences between the means showed that the mean duration of prison sentences in Period I (which was a very punitive period) was significantly greater than the duration of sentences passed in Period II and III. On the other hand, the mean duration of sentences passed in Periods I and IV showed no significant difference. This means that from the high figure in the "Stalin era", the mean length of first prison sentences fell sharply in the next decade (especially in the "post October 1956" period), after which it gradually rose again, till in the period 1966—1969 it had reached a level not much lower than that of the "Stalin era". A similar analysis was made of the second prison sentences meted out. Our findings were that during the whole time under review there were no drastic changes of penal policy towards persons previously sentenced. (None of the differences between the means representing the duration of second prison sentences were statistically significant). The highest mean length of prison sentences was noted in Period I. There was a sharp fall in Period II, followed again by a gradual rise, until Period V, when length of sentence again was nearly as great as in Period I. Since similar results were obtained when the means of the length of third prison sentences in the various periods were

compared, as well as the means for the length of all sentences meted out in all five periods (here the tendency we have been discussing was particularly evident), the hypothesis as to the steadily increasing punitive character of the punitive justice system in Poland would seem to be borne out by the evidence.

Use of the means has this drawback: that with the exception of the standard deviation we have no other information about the sentences coming into different duration categories. For this reason we carried out an extra test, which consisted in comparing the distribution of sentences in the same five periods, but in categories with sentences of up to 1 year, from 1 year to 2 years, and sentences of two years and over. Here, too, the same tendency was found ($X^{12} = 119.19$; $df = 8$; $p < 0.01$).

The following conclusions were reached as a result of this study. The principles behind the paragraph of the Penal Code which deals with special multiple recidivism, and the construction of that paragraph, are wrong. Instead of being aimed mainly at the perpetrators of serious crimes against person, as well as serious crimes against property, this paragraph in actual fact affects the perpetrators of petty or very petty offences against property. On the whole these are habitual petty thieves, who offer no real serious threat to law and order. The result is that in the practice of punitive justice system even a very petty theft committed in conditions of special multiple recidivism leads to a long term of imprisonment. The consequence is that it also leads to a formal increase of recidivism, for if the law were different, the case could be discontinued or suspended. Hence Art. 60 § 2 of the Penal Code should definitely be abrogated.

Irena Rzeplińska

THE EFFECTIVENESS OF PROTECTIVE SUPERVISION (RESULTS OF A STUDY OF 232 HABITUAL CRIMINALS PUT UNDER PROTECTIVE SUPERVISION)

1. The 1969 Penal Code introduced a new system of sanctions for offences committed by habitual criminals in special circumstances. Two new categories of special recidivism are here introduced: special basic recidivism (Art. 60, § 1 of the Penal Code), and special multi-recidivism (Art. 60, § 2 of the Penal Code). The legal consequences of a conviction under Art. 60, § 1 or § 2 are as follows: 1) longer terms of imprisonment, 2) the application of special measures: protective supervision and commitment to a social readaptation centre, These measures take effect after the prison sentence has been served.

Under the protective supervision system, the habitual offender is free, but supervised for a period of 3—5 years.

The readaptation centre is a closed institution. The habitual offender is sent there for a minimum period of two years, up to a maximum of five years. After

two years the penitentiary court may free the recidivist if it thinks he is unlikely to commit another crime after regaining his freedom.

The conditions under which a person is sent to a readaptation centre differ, according to whether he or she was sentenced under Art. 60, § 1 or Art. 60, § 2 of the Penal Code. A recidivist may be sent to a readaptation centre by either the criminal court or the penitentiary courts. The decision to apply these measures may be taken at diverse stages of the juridical and penitentiary process: 1) when the sentence is pronounced (by the criminal court), 2) towards the end of the prison sentence (penitentiary court), or 3) during the period of protective supervision (penitentiary court).

In the first of the three stages mentioned above, the recidivist sentenced under Art. 60, § 1 of the Penal Code may or may not be put under protective supervision. It is not obligatory. In the case of a person sentenced under § 2 of Art. 60 of the Penal Code, it is obligatory either to put him under protective supervision or to send him to a social readaptation centre. The decision to send a recidivist to a social readaptation centre (a more severe measure) is taken only if the court is of the opinion that protective supervision would be insufficient to prevent a return to crime.

In the second of the three stages mentioned above, towards the end of the recidivists's sentence the penitentiary court takes the following decisions: 1) it may put the habitual criminal under protective supervision if that was not done in the sentence of the criminal court; 2) it may alter the decision of the criminal court and put the offender under a protective supervision order instead of sending him to a social readaptation centre.

The third and last stage in which decisions are taken about the application of special measures, is when the offender is actually under the supervision of a Probation Officer. If the supervision is not working out satisfactorily, the recidivist may be sent to a social readaptation centre.

2. The habitual offender is supervised by a Probation Officer after he has served his prison sentence. No person who is under protective supervision may change his place of residence without the consent of the court. He is obliged to appear in court if summoned, and to carry out the court's recommendations (Art. 63 of the Penal Code).

The court may order the recidivists: 1. to perform an obligation incumbent on the sentenced person to provide support for another person; 2. to perform specified work for a social purpose; 3. to perform remunerated work, pursuing an education or preparing for an occupation; 4. to refrain from abusing alcohol; 5. to submit to medical treatment; 6. to refrain from frequenting specified surroundings or places; 7. other appropriated behaviour in the period of protective supervision, if it may prevent the commission again of an offense.

During the protective supervision period, the court may issue orders, or extend or alter those already given.

During the protective supervision period the recidivist comes under the supervision of a Probation Officer appointed by the court, who at the same time is responsible for organizing the resocialization of the person being supervised.

Protective supervision ceases: 1 when the appointed period of probation is at an end, and when probation has been successful, 2) or earlier, if the person being supervised fails to carry out the orders and obligations placed on him, or if he makes it impossible or difficult for the purpose of the protective supervision order to be attained (e.g. by committing a crime when under supervision, which means that the supervision was unsuccessful, 3) owing to causes which bring supervision to an end (e.g. death of the supervised person).

3. The study reported here dealt with one of the two special measures mentioned above — protective supervision. The main problem examined is the effectiveness of protective supervision.

Protective supervision is a system which has two goals: one is to keep the supervised person from committing another crime (here we may speak of the restraining function of supervision), while the other is to resocialise the person on supervision (in this case we may speak of the resocialising function of probation).

The key question asked by anyone who examines the effectiveness of some penal measure is: whether, and to what extent, does it attain its aims? With this definition in mind, the effectiveness of probation was examined in two fields. In the first (narrower) field, the author asked if there had been a juridical improvement in the behaviour of persons put under supervision. In the second (wider) field, success was measured by the extent of the supervised persons' resocialisation — that is, an attempt was made to find out how the supervised person functioned in society, that is, whether he kept to the basic social norms that society expects of its members. In both fields, the moment of time when effectiveness of supervision was assessed was that at which supervision ceased. Those who successfully completed their period of probation were checked again at the end of 38 months, to see whether or not they had reverted to crime.

The group studied here consisted of all male recidivists in Warsaw who were put under a protective supervision order in 1971—1972. There were 232 persons in the group.

Two research techniques were used. In the first, the relevant documents were studied (documents concerning previous criminal cases, prison documents, records of the course of protective supervision, data, about previous convictions, as well as about periods spent in penal institutions and in remand). In the second, the recidivist was interviewed on the basis of a questionnaire.

4. Out of the 232 persons investigated, 43.1% completed the supervision period successfully, 53.3% failed to do so, and in 3.4% of the cases death intervened.

In this group of recidivists who had been put under supervision the author differentiated three groups:

Group I — taken as having been resocialised during the supervision period, and as having successfully completed their supervision. This group consisted of 57 men (26% of the total number studied),

Group II — regarded as not having been resocialised, but that completed the probation period successfully, without ill consequences for themselves. Group II consisted of 43 men (19% of the total).

Group III, consisting of men who were not resocialised, and who as a result

suffered the additional ill effect of being isolated in the social readaptation centre; this group failed to complete their supervision successfully. In this group were 124 men (55% of the total).

Some of the unresocialised men in Group III did not carry out any of the duties or orders given them. Some reverted to crime even although for a time they carried out their duties and orders. Some did not carry out their duties and orders, and reverted to crime. In this group the supervision system failed to fulfil the functions expected of it. With regard to those who did not carry out their obligations and orders it failed in its resocialisation function, while with regard to the others, who committed a crime while under supervision, it failed in both its functions: restraint and resocialisation.

5. The following characteristics were found in Groups I, II and III.

Group I consisted mostly of the youngest men (only one-eighth of the group were over 40). They were educated at least up to elementary school standard (approx. age 14—15). During the probation period they carried out work that called for skills. They were physically healthy. In their case, the supervision period was one in which their lives were financially more stable (they had paid jobs). They also had stable family lives, and started their own families. Of all the groups, they had the fewest convictions up to the time the probation period began. They had mainly committed offences against property, but a significant number had been guilty of crimes of a predominantly aggressive nature. Drunkenness was not noted among them during the supervision period. The men in this group declared that after they had come out of prison and been put under protective supervision they had no special trouble in beginning life again in freedom. They also said they were pleased with life.

Group II consisted of men who, judged from the formal point of view, completed their supervision period successfully. But their behaviour during supervision, and above all their heavy drinking, does not justify us in regarding them as having been resocialised. These were habitual criminals who when put under supervision were older (mostly over the age of thirty), as compared with the men in Group I. As many as a quarter of the men in Group II were habitual criminals aged forty and over. Compared with the men in Group I, they were less well educated, and worse qualified for jobs. Among them various types of physical complaints were found, possibly because they were older, and possibly also because they had a longer career of crime. Fewer of them were married. They seemed to make little effort to achieve financial stability. During the supervision period they frequently changed their job — often because of some infringement of discipline, or because they arbitrarily threw up their job. When they began probation, they had more convictions behind them than the men in Group I. Group II had the lowest number of men who had committed serious crimes against property, or serious aggressive crimes. They were guilty mostly of petty crimes. Above all the habitual criminals in this group are the most awkward ones from the social point of view. They were the ones who mostly said they were dissatisfied with their lives. While on supervision they did not give up heavy drinking. Moreover, although ordered to take a “drying-out” cure, they did not go for treatment at all, or did so irregularly.

Before their conviction they had worked irregularly, with gaps in between jobs, but during the whole supervision period they worked.

Groups III: protective supervision was a failure with group. As compared with the other groups the men in this one had more previous convictions — the average number of previous convictions being nearly six. More of them, as compared with the men in the other groups, went in mainly for crimes against property; the minority went in for crimes of a predominantly aggressive character and crimes of diverse types. Half of the men in Group II came into the 21-30 age group when they began supervision, while the other half were older (moreover, one-seventh were habitual criminals aged over forty). Even at the beginning of supervision the men in this group were in a worse situation than the others — especially as compared with the men in Group II, for they were worse educated, and worse prepared for earning living. The majority of the men in this group were single. Only one in five was married. Their health was noticeably poorer than that of the men in the other groups. Most of the men in this group drank heavily during the supervision period. The men here confessed that immediately after getting out of prison they had trouble in getting back to a normal life. The main obstacles were lack of money, and the difficulty in finding a job. When questioned they said that on the whole they were not happy about their lives. The majority (72.6%) had reverted to crime while on supervision. The others had been taken out of supervision because they did not carry out their obligations of the orders or the probation officer.

6. In this study of men put under protective supervision, one in every four is reckoned to have been a success, it was noted that during the supervision period factors that made for success were: setting up a family, having a regular skilled job, and avoidance of heavy drinking.

In view of the above, it is the youngest habitual criminals who have the best chance of completing their supervision period successfully. Age is in their favour, they have a better chance of a stable family life, they are better educated, better fitted for a job, they do not show the symptoms of social degradation associated with alcoholism, Because of these factors they are more likely to be able to return to a normal life.

7. During a period of 38 months from the end of the each man's supervision period, a check was kept on whether or not these men had further convictions. The men covered by this part of the study were those in Groups I and II, that is, those who successfully completed their probation.

Thirteen men from Group I and twelve men from Group II (that is, twenty-five men altogether), had subsequent convictions. They constituted 25% of the two groups. It may therefore be stated that the majority (three-quarters) of the men in Groups I and II had no convictions during the thirty-eight months following the end of their supervision period.

8. In the supervised groups studied here, we took one quarter as having been resocialised by the end of supervision, one-fifth as having at most improved formally, and over a half as not having been resocialised — in their case supervision ended in failure.

On the basis of this study it may be stated that the chief criterion on which the man on supervision was judged (and on which the success of the supervision process was judged) was whether or not he carried out the instruction to have a paid job. This was due to two reasons: in the first place, if the man was in paid employment, it meant that he was fulfilling at least the minimum of the demands made on him during the supervision period (this minimum was: to earn his own living). Secondly, it was easy for both the Probation Officer and for the man he was supervising to check whether this order was being carried out, and how. The implementation of their instructions was treated as being of less importance. The main one was to have paid employment. If the man being supervised was in a job, but failed to carry out other instructions given to him, the Probation Officers did not ask for him to be taken off supervision.

At the present moment, when reform of the criminal law in Poland is under discussion, one of the problems being examined is that of the penal liability of people who revert to crime, and the question of what legal penalties should be imposed on them. It has been pointed out during this discussion that the severe legal penalties imposed on habitual criminals during the last ten years have not been effective. Consequently the question still remains open: whether we should not apply the special measures described above — protective supervision or commitment to a social readaptation centre after the prison sentence is served. What we have learned from the use of a closed institution such as a social readaptation centre shows that it is completely ineffective. As for protective supervision, it has been postulated that this way of controlling the behaviour of habitual criminals should be transferred from the sphere of penal measures to the sphere of social security measures. It has been suggested that within the framework of post penitentiary care, specific measures to help, which would be carried out by the probation officers, would be available to habitual criminals after coming out of prison.

Janina Blachut

PENALTIES IMPOSED ON WOMEN BY THE COURTS IN 1977—1980

The author discusses the type and severity of penalties imposed by the courts on men and women sentenced for offences in cases brought by the Public Prosecutor. Statistical data are given in the following Tables:

Table 1 — convictions of men and women, 1977—1980;

Table 2 — convictions of men and women in the period 1977—1980, according to type of penalty;

Table 3 — structure of penalties imposed in 1980, according to type of offence;

Table 4 — prison sentences imposed on men and women in 1980, according to type of offence;

Table 5 — suspended prison sentences imposed on men and women in 1980, according to type of offence;

Table 6 — fines supplementary to prison sentences imposed in 1980, according to type of offence;

Table 7 — penalties of limitation of liberty, imposed on men and women in 1980, according to type of offence;

Table 8 — fines as independent penalties, imposed on men and women in 1980, according to type of offence.

The analysis of the information given in these Tables leads to the following conclusions:

1) The general picture of sentences pronounced by the courts is affected by the visible differences in the structure of offences committed by men and women.

2) a. Prison sentences (the decisive factor in severity of sentence) are less frequently imposed on women. This is not the case, however, with regard to all offences. There are also situations where prison sentences are imposed more often on women than on men. Equally frequently, and sometimes even more often, women are sentenced to longer terms of imprisonment, that is, to terms of more than three years.

b. Suspended prison sentences are commoner among women than among men. But this is not the predominant type of sentence in all types of crime. For sometimes it is less frequent than limitation of liberty, and fines. In cases of suspended prison sentences, women are more likely than men to get sentences of less than a year's duration.

c. Women are more likely than men to receive sentences consisting of a fine plus imprisonment. This is a consequence of the kind of offence they commit. Generally the fine is in the order of from 5,000 to 10,000 zlotys. The lowest fines are imposed on women more often than on men.

d. The lowest sentences of limitation of liberty are imposed more often on women than on men. In both groups, the sentences range mostly from six months to a year. True, there are certain types of crime where maximum prison sentences are imposed on women more often, than on men, but generally speaking the opposite is usually the case.

e. Women, rather than men, are more likely to be given the lowest fines (imposed as independent penalties); more rarely, with the exception of a few types of crime, are they given the heaviest fines.

3) It should be noted that as regards crimes against the family and the care of children (Art. 184, Art. 186), severer penalties are imposed against women. They are more frequently given higher fines along with terms of imprisonment, and also longer sentences of limitation of liberty.

Greater leniency in the sentences imposed on women (a trend mentioned in many criminological studies) is indicated by the higher frequency of sentences that do not include imprisonment, although this trend as regards leniency is not always borne out by the severity of the sentences imposed.

ПОЛЬСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ИНСТИТУТ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

АРХИВ КРИМИНОЛОГИИ

т. X.

Резюме

Вроцлав — Варшава—Краков — Гданьск — Лодзь
Издательство им. Оссолинских — Польская Академия Наук
1984

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Ежи Ясиньски (главный редактор), Хелена Колаковска-Пжеломец, Анна Коссовска (секретарь Редколлеги) Барбара Куницка-Михальская, Стефан Новаковски, Зофья Остриханска (зам. главного редактора), Александер Ратайчак, Алиция Соколовска, Анджей Свенцицки, Леон Тушкевич, Павел Зажевски

РЕЗЮМЕ

АННА КОСОВСКА

Теория социального контроля в криминологии..... 121

АНДЖЕИ СЕМАШКО

Преступность многократных рецидивистов и применяемая к ним уголовная политика..... 125

ИРЕНА ЖЕПЛИНЬСКА

Эффективность предохранительного надзора (Результаты обследования 232 рецидивистов подлежащих предохранительному надзору) 129

ЯНИНА БЛАХУТ

Виды и размеры наказаний, назначаемых судами женщинам, осужденным в 1977—1980 гг. 135

Анна Коссовска

ТЕОРИЯ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ В КРИМИНОЛОГИИ

Понятие социального контроля одно из основных понятий социологии. Однако значение этого понятия изменялось по мере развития социологии как научной дисциплины. Сначала идея социального контроля была центральным понятием в анализе организации и развития индустриального общества и основой рассмотрения черт общественного лада. В настоящее время доминирует тенденция к сужению значения понятия „социальный контроль” для определения процесса конформности в отношении норм. В криминологии это понятие используется во втором значении. Существует принципиальная разница между теорией социального контроля и другими криминологическими теориями. Она заключается в том, что иначе, чем остальные, эта теория ищет ответ на вопрос почему люди не нарушают право, ведут себя в соответствии с нормами, соблюдают групповые наказания, то есть, вообще говоря, проявляют конформность в отношении обязывающих в обществе норм и ценностей. Остальные теории задают вопрос, почему люди ведут себя не в соответствии с нормой.

Отправной точкой теории социального контроля является признание того факта, что человек должен учиться общественному поведению в ходе социализации. Целью социализации является доведение до интернализации норм и ценностей, принятых в данном обществе. Ход процесса интернализации зависит главным образом от вида связи личности с первичными группами, от цельности системы норм, а также от того, насколько конформности в отношении принятых норм приносит ожидаемые личностью выгоды.

Анализ криминологической литературы, относящейся к функционированию социального контроля отклоняющегося поведения, позволяет выделить теоретические направления, делающие упор на разные элементы этого контроля. Это следующие элементы: социальные связи, система норм и ценностей, а также ход процесса социализации и его результаты. Это три не исключаящиеся взаимно теоретических подхода они несомненно комплементарны друг к другу.

Можно выделить три направления теоретических рассуждений, посвященных социальному контролю: а) социализационное направление, б) направ-

ление социальной связи/ в) системно-нормативное направление.

Первое из рассматриваемых направлений социального контроля выясняет прежде всего ход и результаты процесса социализации.

Главными представителями этого направления можно считать В. Реклеса, И. Найа, а также А. Рейсса.

В. Реклес¹ в сформулированной им теории воздерживающих факторов выделяет следующие элементы социального контроля:

1) Внешнее воздержание заключается в давлении извне, оказываемом на личность группой или обществом с целью побуждения поведения, соответствующего нормам группы. Это давление проявляется в виде выключения в исполнение общественно одобряемых ролей, присоединения к общественности и традиции, а также прямого контроля.

2) Внутреннее воздержание это формирование в ходе социализации самоконтроля, иногда называемого совестью. Внутреннее воздержание состоит из 5 элементов, складывающихся в ходе социализации: позитивное представление о самом себе, ориентация действия на достижение ясно поставленных целей, реалистический уровень стремлений, толерантность фрустрации, идентификация с общественно признанными целями.

Два перечисленных механизма, то есть внешнее и внутреннее воздержание, функционируют совместно или в отдельности в некоторых случаях взаимно усиливая свое действие, в других дополняя его. В принципе внутреннее воздержание регулирует поведение, вытекающее из внутренних склонностей личности, а внешнее воздержание имеет применение в ситуациях среды, способствующих преступному поведению. Однако часты и такие ситуации, в которых, когда подводит внутренний контроль, определенное поведение модифицируется внешними факторами контроля, в ситуациях же, в которых контроль групп или институтов неэффективен, контролирующим механизмом является самоконтроль.

Й. Най² утверждает, что роль социального контроля в обществе заключается в укреплении в нас мотивации к конформистическому поведению. Он является фактором, повышающим нашу конформность, а его отсутствие облегчает попадание в отклоняющееся поведения. Най выделяет 4 типа социального контроля:

1) внутренний контроль имеет место тогда, когда в ходе социализации личность интернализирует повсеместно принятую в данном обществе систему норм и ценностей так, что они становятся компонентами совести;

2) косвенный контроль основывается на эмоциональных связях ребёнка с родителями, которые способствуют усвоению норм, передаваемых родителями, в ходе социализации;

3) прямой контроль осуществляется социальными институтами и первичными группами и связан с угрозой применения наказаний в случае неконформистического поведения;

¹ W. Reckless: *The Crime Problem*, 4th Ed. New York 1967.

² J. Nye: *Family Relationships and Delinquent Behaviour*, New York 1955.

4) общественно признанное удовлетворение потребностей заключается в гарантировании обществом удовлетворения эмоциональных потребностей личности в случае конформности и угрозе неудовлетворения их в случае её отсутствия.

А. Рейсс³ в своей известной статье, посвященной связям между упадком социального контроля и появлением преступных способов поведения, утверждает, что преступность можно дефинировать как поведение, являющееся последствием плохого функционирования внутреннего контроля и внешнего контроля в области такой регуляции человеческого поведения, чтобы оно соответствовало норме.

Преступные способы поведения, по Рейссу, появляются тогда, когда во-первых имеет место релятивный недостаток интернализованных норм, регулирующих конформистическое поведение, во-вторых ранее функционировавший механизм контроля перестает действовать, в-третьих — когда в группе к которой принадлежит личность, имеет место релятивный недостаток общественных предписаний, касающихся внедрения конформистического поведения или же конфликт в системе этих предписаний.

Преступность можно рассматривать как функцию реляций между внутренним контролем и социальным внешним контролем.

Вторым из перечисленных направлений теории социального контроля является направление социальной связи, главным представителем которого является Хирши⁴. В понимании этого направления основным инструментом социального контроля является широко понимаемая связь личности и другими лицами. Социальная связь, по Хирши, состоит из четырех главных элементов. Это: 1) личные связи, эмоциональные связи, 2) вовлечение рационального характера в конформистическую деятельность в сочетании с ожиданиями, касающимися наказаний и наград, 3) степень фактического вовлечения, не оставляющая места для отклоняющегося поведения, 4) убеждения.

Понятие личных связей относится к чувствительности личности к мнению других, принятию во внимание их мнения. Речь идет главным образом о членах первичных групп, к которым личность принадлежит, о лицах, с мнением которых она считается и которые обосновывают тот факт, что считает себя обязанной к конформности в отношении норм, считающихся повсеместно обязывающими. Хирши основными считает связи с тремя группами, то есть с родителями, школой и сверстниками.

Вовлечение в деятельность, соответствующую норме, означает, что личность усвоила определенную модель жизни, совпадающую с обязывающими нормами. Глубокое вовлечение в конформистическую деятельность с целью достижения целей, признанных в данной культуре за желательные, означает, что личность может много потерять, поступая не в соответствии с нормой. А, следовательно, конформность есть как бы гарантией удовлетворения стремлений.

³ A. Reiss: *Delinquency as the Failure of..Personal and Social Control*, "American Sociological Review", 1951, 16.

⁴ T. Hirschi: *Cause of Delinquency*, Berkeley, 1969.

Фактическое вовлечение в конформистические действия ведет к тому, что личность посвящает столько времени и энергии на реализацию модели жизни, соответствующей принятой норме, что попросту „физически” не может совершать деяний, не соответствующих этой норме, например, из-за отсутствия времени.

Убеждения касаются одобрения норм, обязывающих в обществе. Разницы в поведении людей могут быть вызваны разницей в степени признания норм, предусматриваемых правом.

Хирши в принципе предполагает сосуществование всех четырех элементов социальной связи, тем не менее допускает и такую возможность, что отдельные элементы могут оказывать независимое влияние на поведение личности.

Примером системно-нормативного подхода к вопросу функционирования социального контроля является анализ К. Шрага⁵. Он анализирует систему функционирования социального контроля в двух разрезах: 1) одобренные данной культурой цели одобренные данной культурой средства, 2) обязывающие в данной культуре образцы поведения фактически имеющие место способы поведения. Цели это такие ценности, как: свобода, справедливость, равноправие, счастье, безопасность. А одобренные средства это такие нормы, как: права, верования, согласования, кодексы, регламенты, договоры. Фактически реализуемые цели это такие стремления, как влияние, социальный статус, престиж, образование, репутация, деньги. Фактически применяемые средства достижения целей это такие способы поведения, как: навыки, традиции, традиционные способы поведения, нововведения в области существующих обычаев и т.п.

Социальная система функционирует хорошо тогда, когда все входящие в её состав элементы увязаны. Тогда нет нарушений в функционировании социального контроля. Появление противоречий между отдельными элементами системы ведет к тому, что контроль перестает действовать правильно, то есть эффективно регулировать способы поведения людей. Всегда существует опасность расшатывания связей между отдельными элементами системы. Оно может приобретать по крайней мере 6 форм: нормы не в состоянии защищать групповые ценности, стремления могут выходить за пределы действия способов поведения, способы поведения могут не совпадать с нормами, стремления могут быть в конфликте с ценностями, может также иметь место противоречие между ценностями и способами поведения, способами поведения и стремлениями и нормами. Для правильного функционирования системы необходимо, чтобы не было принципиальных расхождений между формальными (правовыми) и неформальными (нравственными) нормами. Если, например, правовые формы отбрасываются группой ввиду их противоречивости с ценностями группы, социальный контроль функционирует дефектно.

⁵ C. Schrag: *Theoretical Foundations for Social Science of Corrections*, in D. Glaser: *Handbook of Criminology*. Chicago 1974. C. Schrag: *Crime and Justice, American Style*, Washington DC. 1974.

По Шрагу причины преступное и следую искать не столько в личности, что в социальной системе и её действии.

Подытоживая, можно представить социологическую теорию социального контроля следующим образом, Она ставит вопрос почему люди склонны соблюдать повсеместно обязывающие в данной системе нормы и ценности? Можно выделить три основных типа ответов на этот вопрос, подчеркивающие ход и эффективность процессов социализации, роль социальных связей в формировании конформистического поведения, а также значение цельности системы норм и ценностей в данном обществе.

Процесс социализации обычно осуществляется в пределах первичных групп и имеет целью усвоение личностью норм и ценностей общества. Оптимальной является такая интернализация этих норм, чтобы они стали элементом внутренней психической и нравственной структуры личности. В этом случае говорят о функционировании внутреннего контроля, вызывающего воздержание Личности от поведения, не соответствующего норме. Достижение этой цели возможно тогда, когда личность имеет позитивные эмоциональные связи с родителями, и тогда, когда она находит эмоциональную поддержку в других первичных группах. Роль первичных групп заключается не только в предоставлении позитивных личных примеров и облегчении усвоения обязывающих норм, но и в осуществлении прямого контроля над поведением личности путем побуждения ее к конформности. Усвоение личностью социально принятой системы норм и ценностей требует, чтобы эта система была цельной, чтобы нормы были сформированы ясно, а поведение, не соответствующее норме, наталкивалось на предусмотренную социальную санкцию. Социальный контроль эффективен тогда, когда имеют место три основных элемента, то есть социализация происходит без нарушений, личность находит позитивную поддержку в группе, а группа в состоянии контролировать поведение личности, система же социальных норм и ценностей цельна и понятна. В ситуации общественной дезорганизации, когда связи ослаблены, а личность не может сориентироваться, человек ожидает от него общество, социальный контроль не может эффективно регулировать ее поведение.

Анджеи Семашко

ПРЕСТУПНОСТЬ МНОГОКРАТНЫХ РЕЦИДИВИСТОВ И ПРИМЕНЯЕМАЯ К НИМ УГОЛОВНАЯ ПОЛИТИКА

В последнее время в Польше осуждается ежегодно 1500 - 1700 человек в условиях так наз. многократного специального рецидива (ст. 60 §2). Соответствующее положение уголовного кодекса (ст. 60 §2), имеющее применение к преступникам против имущества, а также хулиганам, предусматривает

резкое обострение уголовных санкций. Как минимум наказания принято в уголовном кодексе для этой категории рецидивистов 2 года лишения свободы, разве что имеют место исключительные обстоятельства в пользу более мягкой трактовки виновника. Таким образом, можно считать, что законодатель признал эту группу виновников преступлений особо опасной для правопорядка. Проведенные исследования имели целью, в частности, ответить на вопрос, так ли это в действительности.

Исследования охватили всех рецидивистов, осужденных по вышеупомянутому положению судами на территории пяти воеводств в 1975—1976 гг. В общей сложности проанализировано 1700 уголовных дел 131 человека. По организационно-техническим соображениям невозможно было сделать случайную выборку. Однако ввиду того, что анализ охватил 10% всех рецидивистов, осужденных по условиям многократного специального рецидива за рассматриваемый период, и того, что основные социально-демографические данные, а также „профиль” преступности рецидивистов в настоящем исследовании почти идентичны с исследованиями этого типа, основанными на случайной выборке, полученно выборку можно трактовать как репрезентативную для всей совокупности осужденных за преступления, совершенные в условиях многократного специального рецидива.

Исследование заключалось в анализе судебных актов и данных реестра осужденных лиц Министерства юстиции и лиц, лишенных свободы Центрального управления пенитенциарных учреждений. Автор старался изучить акты всех предыдущих дел обследуемых рецидивистов независимо от того, были ли это преступления, совершенные уже в условиях рецидива или нет.

Исследования концентрировались на следующих вопросах;

1) основные социально-демографические данные, 2) характеристика судимости, 3) структура преступности, 4) эффективность применения уголовных мер, 5) уголовная политика, применяемая к обследуемым рецидивистам в разные периоды. В заключении изложены выводы, вытекающие из настоящего исследования, а также других исследований, посвященных проблематике многократного рецидива.

Проведенный анализ позволил сделать следующие установки. Средний возраст обследуемой группы рецидивистов составлял 40 лет, а средний возраст в момент первого осуждения 21 год. В настоящем исследовании наблюдалась высшая по сравнению с другими исследованиями доля рецидивистов с началом судимости в возрасте более 25 лет.

Образование обследуемых было значительно ниже, чем образование мужчин, физических работников, занятых в обобщественном хозяйстве. Без малого 40% обследуемых не было обучено профессии, а среди выполняемых профессий преобладали самые простые физические работы, не требующие квалификации. Тем не менее установлено, что лишь около 40% обследуемых работало систематически перед первым уголовным делом, а почти 39% вообще не работало.

На одного обследуемого приходилось в среднем 7 осуждений. Среднее наказание составляло 31,9 месяца (то есть более 2,5 года), а среднее пре-

бывание в тюрьме — 24,44 месяца, то есть несколько более двух лет. Из 922 назначенных наказаний 43,1% не превышало полтора года. Доля наказаний размером 5 лет и более составляла лишь 6,6%. Это свидетельствует о том, что рассматриваемые рецидивисты не были виновниками серьезных преступлений, представляющих существенную опасность для правопорядка. Однако наказания, назначаемые по первым двум делам, оказывались статистически значимо низшими по сравнению с наказаниями, назначаемые по следующим делам. Подобным образом статистически значимая зависимость наблюдалась в отношении длительности очередных пребываний на свободе. Периоды пребывания на свободе после очередных пребываний в тюрьмах сокращались. Тем не менее обследуемая группа рецидивистов характеризовалась в целом очень большими темпами рецидива. Из общего числа 818 пребываний на свободе 11,4% не превышало одного месяца, 40% — 6 месяцев, а доля пребываний на свободе более трех лет составляла в анализируемой совокупности всего лишь 7,4%.

В структуре преступности обследуемых рецидивистов преобладали преступления против имущества — из 1784 деяний 85,9% составляют эти преступления. Преступления против жизни и здоровья составляли 3,48%, против власти и учреждениям — 3,48%, а против семьи 1,23%. На кражи личного имущества приходилось 50% всех преступлений, совершённых обследуемыми рецидивистами. Серьёзные преступления (такие, как насилие, убийство или разбой) в общем количестве преступлений, совершённых рассматриваемой группой рецидивистов, составляли лишь 2,2%, подавляющее большинство которых приходилось на разбой. Однако и этот вид преступления, признанный серьёзным, составлял исключительно малую долю в целой преступности обследуемых — установлено 37 случаев разбой на 1784 преступления.

Более чем в 75% случаев суммы, приобретенные в результате преступлений против имущества, не превышали 5 тыс. зл., и лишь в 11% случаев они превышали 10 тыс. зл.

Эффективность наказания в виде лишения свободы применительно к анализируемой группе рецидивистов исследовалась несколькими методками. Во-первых, путем установления зависимости переменной „пребывание в тюрьме” с переменной „пребывание на свободе”. Зависимость оказалось близкой к нулю ($r = 0,02$, $p < 0,01$). Это позволяет отбросить гипотезу о существовании зависимости между длительностью пребывания в тюрьме и на свободе. Во-вторых, анализировалась длительность пребывания на свободе после отбита наказаний до 6 месяцев, от 7 до 12 месяцев, от 1 до 2 лет, от 2 до 3 лет, а также 3 года и более. И в этом случае не установлено существование зависимости ($X^2 = 5,10$, $df = 12$, ниже уровня значимости). В третьих, исследовалось, имеют ли место существенные различия в длительности пребывания на свободе у рецидивистов, осуждаемых к 6 месяцам лишения свободы, а также к 3 и более годам. Этот тест имел целью установить, следуют ли за пребыванием в тюрьме, признанным длительным, длительные периоды пребывания на свободе по сравнению с наказаниями, которые считаются короткими. Другими словами, исполняет ли долгосрочная инкарце-

рация отпугивающую функцию. И в этом случае не установлено наличия статистически значимых разниц ($X^2 = 0,32$, $df = 3$, ниже уровня значимости). Итак, в обследуемой группе рецидивистов длительность пребывания в тюрьме, кажется, не имела никакого влияния на темпы рецидива, что подтвердил также анализ длительности первого пребывания в тюрьме и последующего пребывания на свободе ($X^2 = 2,80$, $df = 4$, ниже уровня значимости).

В последнее время все чаще встречается утверждение, что пунитивность польской системы юстиции повышается. В настоящем исследовании ставилось целью установить, действительно ли мы имеем дело с такой тенденцией. В связи и этим период 1948 — 1978 гг. был подразделен на подпериоды, соответствующие в принципе фазам уголовной политики в нашей стране: первый период (1948 — 1955 гг.), второй период (1956 — 1960 гг.), третий период (1961 — 1965 гг.), четвертый период (1966 — 1969 гг.), и пятый период (1970 — 1978 гг.). Затем изучалось, как в эти периоды формировалась политика наказаний в отношении анализируемой группы рецидивистов. Что касается срока первых назначаемых наказаний, тест на значимость разниц между средними показал, что средние назначаемые наказания в первый период (который характеризовался очень высокой пунитивностью) были значимо выше, чем наказания, назначаемые во второй период и в третий период. Средние же назначаемых наказаний в первый и четвертый период статистически не отличались друг от друга. Это означает, что с высокого потолка в так наз. „сталинские годы” средняя длительность первых назначаемых наказаний в следующем десятилетии значительно уменьшилась (это особенно касается так наз. „послеоктябрьского периода”), а затем постепенно возрастала и в 1966 — 1969 гг. достигла уровня, не на много низшего, чем в исходный период. Подобный анализ был сделан применительно ко вторым наказаниям. Полученные результаты свидетельствуют о том, что в продолжение всего рассматриваемого периода не происходили резкие изменения политики наказания в отношении ранее осужденных лиц (ни одна из разниц между средними сроками вторых назначаемых наказаний не была статистически значимой). Наивысшая средняя назначаемых наказаний наблюдалась в первый период, значительное снижение — во второй, а затем постепенный рост до пятого периода, когда средняя длительность назначаемых наказаний почти сравнялась с первым периодом. Так как аналогичные результаты были получены при сравнении средней длительности третьих назначаемых наказаний, а также всех наказаний, назначаемых за пять рассматриваемых периодов (причем эта тенденция проявилась в этом случае особенно арко), тезис о постоянном росте пунитивности польских органов юстиции представляется обоснованным в свете приведенных данных.

Оперирование средними значениями неудобно тем, что за исключением стандартного отклонения, не дает подробной информации о том, как в сравниваемые периоды распределялись наказания по величине. В связи с этим был проведен дополнительный тест, который заключался в сравнении распределения наказаний по величине До 1 года, от 1 года до 2 лет, а 2 года и более за все анализируемые периоды. И в этом случае проступила упомянутая выше закономерность ($X^2 = 119,19$, $df = 8$, $p < 0,01$).

Проведенное исследование позволяет сделать следующие выводы. Принципы и конструкция положения о многократном специальном рецидиве неудачны. Вместо того, чтобы целиться в серьезных преступников против жизни и здоровья, а также имущества в практике положение направлено против виновников мелких и очень мелких преступлений против имущества. Это главным образом так наз. воры „по привычке”, которые не представляют серьезной опасности для правопорядка. А в связи с этим в практике органов юстиции даже очень мелкая кража, совершенная в условиях специального многократного рецидива, влечет за собой долгосрочное лишение свободы. В результате это ведет и к формальному росту рецидива, ведь в противном случае производство было бы условно или безусловно прекращено. Поэтому указанное положение следует безусловно отменить.

Ирена Жеплинська

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕДОХРАНИТЕЛЬНОГО НАДЗОРА (РЕЗУЛЬТАТЫ ОБСЛЕДОВАНИЯ 232 РЕЦИДИВИСТОВ, ПОДЛЕЖАЩИХ ПРЕДОХРАНИТЕЛЬНОМУ НАДЗОРУ)

1. Уголовный кодекс от 1969 г. ввел новую систему санкции за преступления, совершенные в условиях специального рецидива. Введены две категории специального рецидива: основная (ст. 60 §1 УК) и многократная (ст. 60 §2 УК). Правовые последствия осуждения в условиях ст.60 §1 или §2 УК сводятся к:

- 1) наказанию к лишению свободы, назначаемому в повышенных пределах,
- 2) применению специальных мер: предохранительного надзора и центра социального приспособления. Эти меры исполняются после отбытия наказания лишением свободы.

Предохранительный надзор — это мера, заключающаяся в контроле поведения в условиях свободы. Его назначают на срок от 3 до 5 лет.

Центр социального приспособления представляет собой изоляционную меру. Рецидивиста помещают в центр на срок минимум 2 года — максимум 5 лет. По истечении 2 лет пенитенциарный суд может освободить рецидивиста, если имеются основания предполагать, что после освобождения он не совершит преступления.

Принципы применения специальных мер — разные для каждой категории рецидивистов: осужденных по ст.60 §1 УК и осужденных по ст.60 §2 УК. Специальные меры применяют два вида органов: уголовные суды и пенитенциарные суды. Решения о применении мер могут быть приняты на разных этапах судебного и исполнительного производства: 1) в момент вынесения приговора (уголовный суд), 2) в конце исполнения наказания лишением свободы (пенитенциарный суд) и 3) в ходе исполнения надзора (пенитенциарный суд).

На первом этапе: назначение предохранительного надзора является факultatивным в отношении осужденных по ст.60 §1 УК. В отношении осужденных по ст.60 §2 УК назначение одной из мер: надзора или центра обязательно. Назначение центра (более строгой меры) имеет место только тогда, когда суд сочтет назначение надзора недостаточным для предупреждения возврата к преступлению

На втором этапе производства в конце исполнения наказания лишением свободы пенитенциарный суд принимает следующие решения: 1) может назначить предохранительный надзор рецидивисту, если эта мера не назначена в приговоре, 2) может изменить решение суда, выносящего приговор, назначая предохранительный надзор вместо примененного центра социального приспособления.

Третьим и последним этапом, на котором принимается решение о применении специальных мер, является исполнение предохранительного надзора. Рецидивисты, подлежащие предохранительному надзору, могут быть направлены в центр социального приспособления в результате неэффективности надзора.

2. Предохранительный надзор исполняется после отбытия рецидивистом наказания лишением свободы. Подлежащий надзору не может менять место пребывания без согласия суда, имеет обязанность являться по его вызову и выполнять его постановления (ст.63 УК).

Постановления могут касаться:

1) исполнения возложенной на осужденного обязанности давать средства на содержание другого лица; 2) выполнения определенных работ для общественных целей; 3) поступления на работу, учебы или профессиональной подготовки; 4) воздержания от злоупотребления алкоголем; 5) поддания лечению; 6) воздержания от пребывания в определенных кругах или местах; 7) других способов поведения в период предохранительного надзора, если это может предупредить совершение повторного преступления.

Суд в период предохранительного надзора может назначить, расширить или изменить выданные постановления.

Предохранительный надзор исполняет судебный куратор. В то же время он является организатором процесса ресоциализации лица, подлежащего надзору.

Окончание предохранительного надзора наступает: 1) в связи с истечением срока, на который он назначен — надзоры, законченные успешно, 2) досрочно — в связи с уклонением подопечного от исполнения назначенных ему обязанностей и постановлений, срывом или препятствованием достижения целей предохранительного надзора (например, совершения преступления во время надзора) — надзоры, законченные безуспешно, 3) по причинам, последствием которых является прекращение исполнительного производства в предмете надзора — например, смерти подопечного.

3. Исследования, результаты которых изложены в работе были посвящены одной из двух специальных мер — предохранительному надзору. Внимание

концентрировалось в работе на проблеме эффективности предохранительного надзора.

Перед предохранительным надзором ставятся две цели: воздержание подопечного от повторного совершения преступления (здесь мы говорим о воздерживающей функции надзора), а также ресоциализация подлежащего действию надзора (в этом случае говорим о его ресоциализирующей функции).

Основной вопрос, какой ставит перед собой исследующий эффективность уголовной меры, звучит следующим образом: выполняет ли эта мера в отношении осужденного поставленную перед ней цель и в какой степени? В этом смысле эффективность предохранительного надзора исследовалась в двух диапазонах. Первый — более узкий — охватывал юридическое исправление подверженных надзору. Второй — более широкий — касался ресоциализации подопечных, понимаемой как функционирование подопечного в обществе в соответствии с основными социальными нормами соблюдения которых общество требует от своих членов. Моментом времени, в котором исследовалась эффективность надзора в обоих диапазонах, был момент окончания предохранительного надзора. Возврат к преступлению тех, кто окончил надзор успешно, контролировался еще раз, по истечении 38 месяцев от завершения предохранительного надзора.

Исследуемую совокупность составили все мужчины рецидивисты, подлежавшие предохранительному надзору в 1971-1972 гг. на территории г. Варшава. Совокупность насчитывала 232 человека.

В работе использовались два исследовательских метода: 1) исследование документов (актов прудыдущих уголовных дел, пенитенциарных актов, актов хода надзора, данных о судимости, а также о пребывании в местах заключения и подследственном аресте), 2) опрос рецидивиста, проводимый с помощью подготовленной анкеты.

4. Из числа исследуемых 232 предохранительных надзоров 43,1% окончилось успешно, 53,5% безуспешно, 3,4% — смертью подопечного.

В совокупности исследуемых автор выделила три группы:

I группа — признанных автором ресоциализированными в период надзора, кончающих надзор успешно: 57 человек (26%);

II группа — нересоциализированных, которые закончили надзор без отрицательных последствий для себя, то есть успешно: 43 человека (19%);

III группа — нересоциализированных и в связи с этим затронутых дополнительной репрессией — изоляцией в центре социального приспособления, окончивших надзор безуспешно: 124 человека (55%).

Часть нересоциализированных группы 111 вообще не выполняла возложенных обязательств и постановлений. Часть совершила преступление — даже выполняя некоторое время обязанности и постановления. Часть не выполняла обязанностей и постановлений и совершила преступление. Предохранительный надзор не исполнил своих функций в отношении этой группы обследуемых. В отношении тех, которые не выполняли обязанностей и постановлений — ресоциализирующей функций, а в отношении остальных, тех,

которые во время надзора совершили преступление — обеих функции: воздерживающей и ресоциализирующей.

5. Установлено, что отдельные группы: I, II и III характеризуются следующими признаками:

Группа I — это относительно самые молодые подопечные (пожилые, в возрасте 40 лет, составляли только 1/8 группы), с образованием по крайней мере начальными, выполняющие в период надзора работу, требующую квалификации. Физически они были здоровыми. Во время надзора в их случае происходила материальная стабилизация (они поступали на работу и работали для заработка), а также семейная стабилизация: закладывали семьи. До момента начала надзора были реже всего осуждаемой группой обследуемых. Были прежде всего виновниками преступлений против имущества, но значительную группу составляли также виновники с доминирующей агрессивной преступностью. В период надзора злоупотребление ими алкоголя не установлено. Эти подопечные заявляли, что сразу же после выхода из места заключения и начала надзора не имели особых затруднений в устройстве жизни на свободе. Утверждали также, что довольны жизнью.

Группа II: в отношении этих подопечных осуществление надзора формально окончилось успехом. Но их поведение во время надзора, а прежде всего злоупотребление алкоголем, не позволило определить их как ресоциализированных. Это были рецидивисты, подлежащие надзору в более позднем возрасте (чаще всего по окончании 30 года жизни), чем представители I группы (рецидивисты в возрасте 40 лет и более составляли 1/4 группы II). У них отмечено более низкий уровень образования и жудшую профессиональную подготовку по сравнению с обследуемыми из группы I. У этих обследуемых, может быть, именно в связи со старшим возрастом, а также более длительной „преступной карьерой”, установлены разного типа физические недомогания. Они реже вступали в брак. У них не наблюдалось стремление к материальной стабилизации — во время надзора часто меняли работу, причем из-за разного типа дисциплинарных нарушений или самовольного ухода с работы. До момента начала надзора они осуждались чаще, чем представители группы I. Реже всего были виновниками серьезных деяний против имущества и серьезных агрессивных преступлений, а часто — виновниками мелких преступлений. Рецидивисты этой группы образуют прежде всего группу общественно обременительных рецидивистов. Считали себя скорее недовольными жизнью. Эти обследуемые в период надзора не воздерживались от злоупотребления алкоголем, а если к ним относилось постановление о лечении от алкоголизма — не лечились вообще или делали это не систематично. Работали тоже не систематично, с перерывами, но работали на протяжении всего периода надзора.

Группа III: в отношении этих рецидивистов надзор окончился безуспешно. Эти подопечные до момента начала надзора имели больше всего осуждений — в среднем почти 6, чаще, чем остальные, они были виновниками главным образом преступлений против имущества, меньшую часть группы составляли виновники преступлений с доминирующей агрессивной преступностью и ви-

новники преступлений разного рода. Половину подопечных из группы 111 составляли люди в возрасте 21—30 лет в момент начала надзора, половину — старшие (причем 1/7 составляли рецидивисты в возрасте более 40 лет). Обследуемые из этой группы еще в начале надзора находились в худшей ситуации, чем остальные (особенно чем обследуемые из группы 11): имели низший уровень образования и худшую профессиональную подготовку. Большинство этой группы были одинокими лицами, а в брак вступал только каждый пятый. Состояние их здоровья было решительно хуже, чем остальных. Большинство из них злоупотребляли в период надзора алкоголем. Эти обследуемые признавали, что сразу же после освобождения их из места заключения наталкивались на трудности в организации жизни на свободе[^] прежде всего у них не было средств на содержание и трудно было найти работу. Эти обследуемые говорили, что они скорее недовольны жизнью. Большинство из них (72,6%) совершили во время надзора преступление. В отношении остальных надзор был прекращен из-за невыполнения ими обязанностей и постановлений надзора.

6. В исследуемых предохранительных надзорах каждый четвертый окончился „успехом”. Замечено, что в период надзора существенное влияние на его удовлетворительный ход имели: заложение семьи, постоянная работа, требующая квалификаций, не злоупотребление алкоголем.

Согласно этому шансы на позитивное окончание предохранительного надзора имеют скорее молодые рецидивисты — в связи с возрастом имеющие большие возможности семейной стабилизации, лучшее образование и профессиональную подготовку, не проявляющие симптомов социальной деградации, связанной со злоупотреблением алкоголем. Именно по этим причинам они скорее могут выйти из своего рода маргинальных социальных кругов.

7. Дальнейшая судимость подопечных исследовалась в период катамнеза, равный 38 месяцам от окончания надзора. Исследование касалось подопечных из групп 1 и 11, то есть тех, которые окончили предохранительный надзор успешно.

Повторно осужденных было 13 человек из группы 1 и 12 человек из группы 11, то есть всего 25 человек. Они составляли 25% обеих групп. Следовательно, можно утверждать, что большинство — 3/4 подопечных из групп 1 и 11 — не было повторно осуждено в период катамнеза.

8. В совокупности обследуемых 1/4 мы определили как ресоциализированных по окончании надзора, 1/5 — как по крайней мере исправленных формально, более половины — как нересоциализированных, в отношении которых предохранительный надзор окончился безуспешно.

На основе проведенных исследований можно сказать, что основным критерием поведения подопечного, а, следовательно, оценки исполнения надзора, было исполнение постановления работать для заработка. Это было вызвано двумя причинами: во-первых, выполнение этого постановления было проявлением удовлетворения подопечным минимума требований, предъявляемых к нему во время надзора (самостоятельное зарабатывание на свое со-

держание), во-вторых — способ выполнения и контроля этого постановления был ясным как для куратора, так и для подопечного. Соблюдение других постановлений трактовалось как вторичное относительно реализации постановления работать для заработка. Если подопечный работал и только не соблюдал других относящихся к нему постановлений, кураторы не выступали с предложением прекратить надзор.

В настоящее время в связи с обсуждением реформы уголовно права в Польше рассматривается также вопрос формы уголовной ответственности лиц, возвращающихся к преступлению, а также применяемой к ним право-уголовной реакции. В дискуссии отмечено, что строгая уголовная репрессия, применяемая к рецидивистам за период последних 10 лет, была неэффективной. В связи с этим остается открытым вопрос применения к рецидивистам специальных уголовных мер: предохранительного надзора и центра социального приспособления, исполняемых после отбывания ими наказания лишением свободы. Опыт применения изоляционной меры, какой является центр, показал, что она абсолютно неэффективна. В отношении предохранительного надзора предлагается эту форму контроля поведения рецидивистов перенести из сферы уголовных мер в сферу социальной помощи. Предлагается в рамках системы постпенитенциарной опеки ввести специфические для рецидивистов меры помощи, осуществляемые судобными кураторами.

Янина Блахут

ВИДЫ И РАЗМЕРЫ НАКАЗАНИЙ, НАЗНАЧАЕМЫХ СУДАМИ ЖЕНЩИНАМ, ОСУЖДЕННЫМ В 1977—1980 ГГ.

В работе рассматриваются виды и размеры наказаний, назначаемых судами женщинам и мужчинам, осужденным за преступления, преследуемые по государственному обвинению. В таблицах приведены статистические данные, касающиеся:

таблица 1 — осуждений женщин и мужчин в 1977—1980 гг.

таблица 2 — осуждений женщин и мужчин по видам назначенных наказаний в 1977—1980 гг.

таблица 3 — структуры наказаний, назначенных в 1980 г. по преступлениям

таблица 4 — размера наказаний к безусловному лишению свободы, назначенных женщинам и мужчинам в 1980 г по преступлениям

таблица 5 — размера наказаний к условному лишению свободы, назна-

ченных женщинам и мужчинам в 1980 г. пр преступлениям

таблица 6 — размера штрафов, назначенных, наряду с наказанием к ли-

шению свободы, в 1980 г. по преступлениям

таблица 7 — размера наказаний к ограничению свободы, назначенных женщинам и мужчинам в 1980 г. по преступлениям

таблица 8 — размера самостоятельного штрафа, назначенного женщинам и мужчинам в 1980 г. по преступлениям.

Анализ, проведенный на основе этих данных, позволяет сформулировать следующие выводы:

1. На общую картину наказаний, назначаемых судами, оказывают влияние существующие различия в структуре преступности женщин и мужчин.

2а) Наказание к лишению свободы (предопределяющее остроту наказания) реже назначается женщинам. Но это не относится ко всем преступлениям. Бывают случаи более частого наказания лишением свободы женщин по сравнению с мужчинами. Так же часто, а иногда и чаще женщины осуждаются к более длительному лишению свободы — более 3 лет;

б) наказание к условному лишению свободы чаще применяется к осуждаемым женщинам, чем мужчинам. Но эта мера наказания не доминирует среди осуждений в случае всех преступлений. Бывает и так, что она уступает место наказанию к ограничению свободы и штрафу. Приостанавливая исполнение наказания к лишению свободы женщинам, тоже чаще чем мужчинам, она назначалась на срок менее 1 года;

в) штраф наряду с наказанием к лишению свободы чаще назначался женщинам, что является последствием видов совершаемых ими преступлений. Обычно её размер составляет от 5000 до 10 000 зл. Женщинам эта мера наказания назначалась в наинизших границах чаще, чем мужчинам;

г) наказание к ограничению свободы назначается в наинизшем размере чаще женщинам, чем мужчинам. В обеих группах осужденных преобладает срок более 6 месяцев до 1 года. Правда, есть преступления, при которых к женщинам чаще применялось наказание к ограничению свободы в максимальном размере, но обычно ситуация была обратной;

д) самостоятельный штраф назначался чаще женщинам, чем мужчинам в наинизшем размере и реже, за исключением нескольких преступлений, в наивысшем.

3. Заслуживают внимания факт более строгой трактовки женщин при назначении наказаний за преступления против семьи, опеке и молодежи (ст. 184, ст. 186). К ним чаще применялись выше штрафы, наряду с наказанием к лишению свободы, выше наказания к ограничению свободы.

На более мягкую тенденцию назначения наказаний женщинам (предлагаемую во многих криминологических разработках) указывает большая частота назначения наказаний, не связанных с лишением свободы, но не всегда размеры отдельных наказаний.